

**”Altså, Ungarn er som min mor
og Norge er som min kjæreste.”**

Den ungarske migrasjonen til Norge i 1956/57

**Masteroppgave i historie
av Grid Haraldsdotter Eidem**

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Våren 2010

Forsideillustrasjon: <http://www.clevelandseniors.com/images/hungarian/plaza-06-18-07/1956-hungarian-rev-statue.jpg>

Innhold

Forord	vi
Forkortelser	vii
Kapittel 1 Innledning	1
Problemstillinger	1
Tidligere litteratur	3
Teori- og metodegrunnlag	6
Metode.....	7
Utvalg av informanter	9
Gjennomføring og bearbeiding av intervjuene.....	11
Prototyper	11
Arkiver	12
Disponering av oppgaven.....	12
Kapittel 2 Et historisk bakteppe og informantenes bakgrunn	13
Geografisk bakgrunn	13
Klassemessig tilhørighet	14
Politisk tilhørighet	15
Religiøs tilhørighet.....	17
Økonomi og arbeidsforhold	18
Utdanning og arbeidserfaring i Ungarn.....	21
Opptakten til revolusjonen i oktober 1956.....	23
Revolusjonen.....	24
Oppsummering	27
Kapittel 3 Flyktninger eller økonomiske migranter?	28
Makro- meso- og mikronivået.....	30
FN-konvensjonen	33
Repatriering.....	35
Oppsummering	36
Kapittel 4 Flukt og transitt	37
Forskjellige typer flukt	38
Transitt	41
Transitt i Østerrike	42
Transitt i Jugoslavia	43
Oppsummering	43
Kapittel 5 Hvorfor ungarerne valgte Norge, og hvorfor Norge valgte ungarerne	44
Norske politiske vurderinger og debatt i forhold til mottak av ungarske flyktninger.....	44
Uttaksprosessen.....	48
Overføringer fra Østerrike.....	49

Overføringer fra Jugoslavia.....	49
Hvorfor valgte ungarerne Norge?	51
Overføringsstyrets gruppe	52
Studentgruppen.....	53
KFUM-guttene	54
Oppsummering	55
Kapittel 6 Det første møtet med Norge.....	56
Forventninger til og kunnskap om Norge	56
Mottaksapparatet i Norge	59
Standard og forhold på gjennomgangsstedene	60
Varighet på oppholdet på gjennomgangsstedene	62
Første boligutplassering i Norge	62
KFUM-guttene	66
Studentene	67
Bånd til husverter og norske familier	68
Oppsummering	69
Kapittel 7 Boligkarriere.....	70
Hvor har ungarerne bodd?.....	70
Flytting	70
Utenlandsopphold.....	73
Utvikling i boligstandard.....	74
Leie eller eie	75
Dagens boligsituasjon	78
Oppsummering	79
Kapittel 8 Utdanning og yrkesliv	80
Utdanning i Norge	80
Utdanningsnivå i den norske befolkning på 1950- og 1960-tallet	82
Overføringsstyrets gruppe	83
Studentgruppen.....	87
Valg av utdanning	88
Oppsummering	91
Yrkeskarriere i Norge	92
Organisering av arbeidsplasseringen.....	92
Innflytelse på arbeidsplasseringen	92
Tidsperspektiv i påvente av arbeidsplassering	93
Hvor relevant var ungarernes første arbeidsplasser i forhold til deres kompetanse?.....	94
Jobbskifter	97
Mottakelse i det norske arbeidslivet.....	98

Offentlig versus privat sektor	99
Karrieretyper	100
Ungarernes bidrag til det norske arbeidslivet.....	101
Oppsummering	102
Kapittel 9 Kulturmøter	103
Akkulturasjon	103
Opplevelse av kulturelle forskjeller mellom Norge og Ungarn	105
Språk.....	109
Strukturell assimilering	111
Ekteskapelig assimilering.....	111
Identifikasjonsmessig assimilering	112
Frier og i og besøk fra Ungarn	114
Holdninger en møtes med	114
Adferd en møtes med	115
Medborgerlig assimilering	115
Oppsummering	118
Kapittel 10 Avslutning	119
Vedlegg 1 Sammensetning av flyktningegruppen	122
Vedlegg 2 Utdanning.....	123
Vedlegg 3 Intervjuguide.....	124
Litteratur og trykte kilder	126
Nettsteder:	130
Kilder.....	131
Arkiver	131
Muntlige kilder.....	131
Intervjuer med informantene:.....	131
Telefonsamtaler:.....	131

Forord

Det har vært et privilegium å få jobbe med et så spennende tema for min masteroppgave i historie. Fra første stund har jeg følt at emnet var riktig, og det har vært en personlig berikelse for meg å få treffe alle mine informanter. Dere vet selv hvem dere er, min dypeste takknemmelighet til dere alle. Uten dere hadde ikke dette vært mulig.

Min veileder, Knut Kjeldstadli, har ikke bare vært en uttømmelig kilde for faglige innspill og inspirasjon, men han har også vist en ydmykhet og en empati med meg som student og menneske som jeg ikke kan få fullrost. Uansett hvor mye det var å ta tak i, kom jeg alltid fra veiledningene med Kjeldstadli med løftet hode og en følelse av at dette klarer jeg.

En hjertelig takk til Mária Fáskerti i Norsk Ungarsk Venneforening for hennes interesse for prosjektet og all hjelp i oppstartsfasen.

Og sist, men ikke minst, fortjener min mann en takk for at han har forsørget vår lille familie og latt meg holde på med det jeg har hatt mest lyst disse to årene.

Forkortelser

AVH - Államvédelmi Hatóság (det hemmelige politiet i Ungarn)

DnF – Det norske Flyktningeråd

ICEM – Intergovernmental Committee for European Migration

IRO – International Refugee Organization

KFUM – Kristelig forening for unge menn

NATO – North Atlantic Treaty Organization

NOS – Norsk offentlig statistikk

NOU – Norsk offentlig utredning

NSU – Norsk Studentunion

Sos. Dep - Sosialdepartementet

SSB – Statistisk Sentralbyrå

St. forh. – Stortingsforhandling

St. meld – Stortingsmelding

St. prp. - Stortingsproposisjon

UiB – Universitetet i Bergen

UiO – Universitetet i Oslo

UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees (FNs Høykommissær for flyktninger)

Kapittel 1 Innledning

I 1944 gikk sovjetiske tropper inn i Ungarn. De første årene etter den andre verdenskrig fikk Ungarn styre sin politikk uten større innblanding fra Moskva. Men i 1949 ble et kommunistisk, stalinistisk styre innført under ledelse av ungareren Mátyás Rákosi. Dette diktaturet hadde en tøværsperiode under ledelse av Imre Nagy fra 1953 til 1955. De frøene som da ble sådd, ble en spire til revolusjonen i oktober 1956.¹

Den 23. oktober 1956 demonstrerte vel 200 000 ungarere i gatene i Budapest, og Imre Nagy ble gjeninnsatt som statsminister. Han meldte Ungarn ut av Warszawapakten og erklærte landet nøytralt. Sovjetunionen protesterte, men gav inntrykk av å forhandle. Allikevel, den 4. november rullet det sovjetiske krigsmaskineriet over Ungarn, og den 11. november måtte ungarerne gi tapt for de sovjetiske styrkene og den nye lederen János Kádár. Nagy søkte asyl i den jugoslaviske ambassaden i Budapest, men på tross av løfter om fritt leide, ble han arrestert da han forlot ambassaden, og henrettet for landsforræderi i 1958. I kjølvannet av revolusjonen og den sovjetiske innmarsjen flyktet om lag 200 000 ungarere til Østerrike og Jugoslavia. 1500 av disse menneskene kom til Norge, og det er dem denne oppgaven handler om.

Land som blant annet USA, Canada og Sverige hadde mottatt til dels store grupper flyktninger allerede 15. november, men først den 30. november vedtok Stortinget at Norge skulle motta flyktninger fra leirene i Østerrike. Uttaket ble gradvis utvidet til å omfatte flyktninger fra leirene i Jugoslavia og 20 såkalte *minusflyktninger*² med deres familier. I slutten av mai ble overføringen av flyktningene avsluttet og i alt fikk nesten 1500 ungarske flyktninger oppholdstillatelse i Norge, i regi av KFUM-speiderne, Studentsambandet³ og det offentlige Overføringsstyret for ungarske flyktninger til Norge.⁴

Personopplysninger som alder og yrkesbakgrunn er mangelfulle i Det norske Flyktningeråds (DnF) arkiver, og finnes kun for 1162 av flyktningene. Det vil si at det ikke finnes opplysninger for om lag 350 av flyktningene. På tross av denne begrensningen i tallmaterialet danner det seg allikevel et klart bilde. Hovedandelen av dem som kom til Norge, var unge enslige menn i alderen 16 til 25 år, og langt de fleste var fagarbeidere. Totalt sett var 70 prosent av flyktningene menn, og blant de enslige var hele 80 prosent menn. Det kom også nesten 250 enslige gutter under 18 år, og således enslige mindreårige flyktninger. I tillegg fantes 99 familier med totalt 183 barn.⁵ Det er interessant å se at kjønnsfordelingen er likere i aldersgruppen 30 til 34 år, og at dette henger sammen med at de fleste ekteparene var i denne alderen (vedlegg 1).⁶

Problemstillinger

De ungarske flyktningene som kom til Norge etter revolusjonen i 1956, har i stor grad blitt grad utelatt fra både debatt og forskning. En årsak kan være at denne gruppen mennesker raskt ble integrert i det norske samfunnet, og at hverken de selv eller samfunnet har sett på dem som flyktninger eller innvandrere i dag. En

¹ Uten å gå inn på en diskusjon om hendelsene i Ungarn høsten 1956 var en revolusjon eller ikke, er det svært ofte denne betegnelsen som benyttes i litteraturen. Jeg velger derfor også å benytte begrepet revolusjon i tillegg til folkereising.

² Minusflyktninger er flyktninger som sees på som ekstra vanskelige å ta imot, da de krever større ressurser enn de andre flyktningene. Minusflyktningene er gjerne syke eller gamle mennesker.

³ KFUM-speiderne var et underkorps i Norges Speiderguttkorps frem til 1978, hvor det ble selvstendig. Studentsambandet er forløperen til Norsk Studentunion.

⁴ NOU 1986: 87-90.

⁵ Flere av flyktningene hadde barn i Ungarn, men de er ikke med i disse tallene. NOU 1986: 8: 95.

⁶ NOU 1986: 8: 93-94.

annen årsak kan være mottakelsen de ungarske flyktningene fikk da de kom til Norge og til resten av den vestlige verden. De ble i stor grad sett på som helter og politiske flyktninger, og fikk en helt annen status i samfunnet enn hva dagens flyktninger får.

Mitt mål med denne oppgaven har vært å kartlegge hvordan de ungarske flyktningene opplevde ankomsten til Norge og hvordan de har opplevd integreringen i det norske samfunnet frem til i dag. For å løse dette på en god måte, har jeg også gått grundig inn på deres bakgrunn fra Ungarn. Mine overordnede problemstillinger er som følger:

Ble de ungarske flyktningene som kom til Norge i 1956/57 overveiende integrert eller assimilert i det norske samfunnet, og hvordan har de opplevd integreringsprosessen frem til i dag? Er det noen områder som skiller seg fra hverandre? Hvordan har deres klassebakgrunn i Ungarn, motivene for å forlate landet og forventningene til Norge og nordmenn påvirket møtet med Norge?

Flyktningene opplevde møtet med Norge forskjellig, men det kan også finnes fellestrekk blant opplevelsene. Jeg vil undersøke områder som boligforhold, utdanning og yrkeskarriere, og andre mindre målbare aspekter ved en integreringsprosess, slik som for eksempel barneoppdragelse språk. Det er enklest å kartlegge dette ved livsløpsintervjuer med dem det gjelder. Størsteparten av min studie er derfor basert på slike intervjuer med flyktningene.

Jeg vil se dette i lys av deres bakgrunn i Ungarn, deres årsaker til å flykte og deres forventninger til mottakelse og liv i Norge. Har de som var utdannet fagarbeidere, et mer positivt bilde av de første årene her i landet på bakgrunn av den relativt sett høye statusen en arbeider hadde i Norge på 1950-tallet sammenlignet med Ungarn? Hvordan påvirket et eventuelt sosialt og økonomisk statusfall møtet med Norge? Påvirket deres sosiale og klassemessige bakgrunn slik at det var flere fellestrekk ved opplevelsen av å komme til Norge blant folk fra samme klasse enn blant mennesker med ulik bakgrunn? Det finnes indikasjoner på at det eksisterer klare sosiale og klassemessige skiller blant ungarene i Norge, og det er mulig at gruppen var på langt nær så homogen som historien så langt har fremstilt den. For å få svar på dette må man ikke bare se på hva ungarene gjorde i 1956, men hvor deres slekt kom fra geografisk og klassemessig før kollektiviseringen av samfunnet startet i 1949.

Et annet element som kan ha påvirket møtet med Norge, er hvorvidt ungarene ønsket seg hit, og hvordan de endte opp med å søke seg til Norge. Som vi skal se gav flyktningene som var intervjuet i forbindelse med en norsk offentlig utredning (NOU) fra 1986, uttrykk for at informasjonen de fikk, og dermed forventningene, var svært forskjellige. I lys av situasjonen i Danmark, hvor 53 prosent ønsket seg videre til et annet land,⁷ er det interessant å se om flyktningene primært så på Norge som et transittland, eller som et sted de planla å slå seg ned. Kan dette ønsket, eller mangel på det, ha utgjort en forskjell i forhold til trivsel og integrering? I desember 1956 gav dansk media relativt entydig uttrykk for at de aller fleste av ungarene valgte Danmark fordi de ble forespeilet at det ville være enkelt å videreemigrere til USA, Canada eller Australia, ikke fordi de hadde et ønske om å slå seg ned i Danmark.⁸ Tilsvarende avisoppslag

⁷ Koch 1964: 70.

⁸ Jensen 2000: 361-362, 369-371.

finnes tilsynelatende ikke i Norge, og det er interessant å kartlegge hva slags tidsperspektiv flyktningene hadde for oppholdet her i landet. Ønsket de seg raskt videre, eller planla de permanent bosetting i Norge? Hadde de tro på å returnere til Ungarn, og ønsket de det, eller mente de at livet i hjemlandet fortonet seg så ribbet for muligheter at eneste alternativ var å emigrere? Dette henger sammen med årsakene til at de forlot Ungarn, og oppgaven skal diskutere hvor vidt ungarerne var økonomiske migranter, slik mange hevder i dag, eller om de var politiske flyktninger, slik de ble sett på som i 1956.⁹

På grunn av studiens omfang velger jeg å konsentrere meg om 1956-generasjonens opplevelser, ikke om senere ankomne. Det er stort sett registrert hvor mange ungarere som har kommet til Norge i de påfølgende tiår etter opprøret. Ved en eventuell oppfølgende studie kan de undersøkes og sammenlignes med 1956'erne. Det er grunn til å anta at det var stor grad av familiegjenforening blant de senere migrantene, og deres møte med Norge fortonet seg sannsynligvis ganske annerledes enn for 1956-generasjonen.

Tidligere litteratur

Det finnes som nevnt en begrenset litteratur i Norge om de ungarske flyktningene. Andre mottaksland har i varierende grad dokumentert begivenhetene knyttet til revolusjonen høsten 1956, men hovedfokus har stort sett ligget på det politiske spillet i Ungarn, FN og mottakerlandene har i begrenset grad omtalt hvordan integreringsprosessen vært for ungarerne i deres nye hjemland.

Anders Svenssons doktoravhandling fra 1992 retter seg mot det politiske planet og tar for seg den svenske stats administrering og tiltak overfor flyktningene.¹⁰ Av eldre dato er Agne Lundquists *Hungarian Refugees in Sweden* fra 1960 og Agne Lundquist og Karin Busch' *Främling i Sverige* fra 1966. Men allerede i 1957 ble 604 av de ca. 8000 ungarske flyktningene som kom til Sverige intervjuet for å kartlegge hvorledes møtet med Sverige hadde foregått. Den samme gruppen ble fulgt opp seks år senere med en ny undersøkelse.

I perioden 1980-82 arbeidet sosialantropologen Julian Kramer med en NOU som omhandlet de vietnamesiske, ungarske og chilenske flyktningenes tilpasning i det norske samfunnet. Gunvor Berge intervjuet 49 av de 1500 ungarske flyktningene som kom til Norge, og fremstillingen er nøytralt vinklet idet at forskerens egne holdninger ikke kommer til syne. Den viser en statistisk oversikt over boligforhold, arbeidsforhold, familieforhold, følelse av integrering og en skisse av hvem som kom til Norge. Utredningen tar selv opp noen svakheter ved undersøkelsen og peker på elementer som ikke er kartlagt; blant annet er sosial- og klassebakgrunnen til flyktningene lite undersøkt. Nettopp dette mener jeg er viktig for å kunne gi en god presentasjon av denne første store gruppen migranter til Norge.

Kjetil Eides doktoravhandling *Tvetydige barn – Om barnemigranter i et historisk komparativt perspektiv* av 2005 omhandler blant annet mottaket av de mindreårige enslige ungarske flyktningene, med hovedvekt på de som kom i regi av KFUM.¹¹

Annen litteratur jeg har konsultert, er Halvard Tjelmelands bidrag til *Norsk innvandringshistorie* bind 3. Her finnes en kort oversikt over begivenhetene som førte til flyktningestrømmen og ungarernes vei til Norge. Deler av det norske Stortings drøftning av flyktningesituasjonen tas opp, og det trekkes kort

⁹ Svensson sier at en rekke historikere og forskere mener dette, og henviser til Paul Tabori, Leslie Bain og Till Tesarek. Svensson 1992: 50-52.

¹⁰ Svensson 1992.

¹¹ Eide 2005.

paralleller til andre mottaksland. Hovedfokuset er imidlertid hvordan de ungarske flyktningene ble sett på med norske øyne,¹² og i 2003 kritiserte Laszlo Berczelly denne vinklingen i Hifo-nytt.¹³ Jeg håper min studie kan bidra til et mer nyansert bilde av ungarene.

Norsk-Ungarsk Forening ble stiftet i 1937 og gir ut medlemsbladet *Bulletin*. I forbindelse med 40-års jubileet for revolusjonen laget foreningen et festskrift trykket i bokform, og det var interessant å se hva de selv har vektlagt.¹⁴

Den Ungarske Venneforeningen i Norge ble opprettet i 1990. I forbindelse med jubileet i 2006, utgav foreningen en bok med en omfattende bibliografi over hvor de ungarske flyktningene er omtalt i norske arkiver.¹⁵ Den har også en oversikt over alle avisartikler fra de store landsdekkende avisene og hovedstadsavisene som omhandlet Ungarn og flyktningene ut 1957, i tillegg til referanse til alle radio- og TV-innslag fra samme tid. Jeg har benyttet meg av arkivhenvisningene. Henvisningene til omtale i media har jeg dessverre ikke sett på, men en eventuell senere studie kan kanskje ha en annen vinkling enn min?

Det er skrevet to hovedoppgaver i historie som tar for seg den norske pressens reaksjoner og holdninger. Den ene er Sjur Waldes *Norske holdninger til Suez- og Ungarn-krisen høsten 1956* ved UiB i 1973. Den ser på medias dekning av opprøret i Ungarn og Suez-krisen, og dekker de store avisene på høyre- og venstresiden. Waldes kilder er lederartiklene og noen utenrikskommentarer. Oppgaven er vinklet mot stormaktspolitikk, norsk sikkerhetspolitikk i FN og NATO, men til en viss grad inkluderer den reaksjoner på hendelsene blant kommunistene i Norges. Walde har sett på perioden oktober 1956 til februar 1957, og dekker således ikke hele min tidsperiode. Men den gir et godt bilde av den sikkerhetspolitiske stemningen i Norge på det tidspunktet ungarene kom til landet.

Noe av det samme er tilfelle med Nils B. Ordals hovedoppgave i historie *Norske pressereaksjoner på Ungarn-krisen høsten 1956* ved UiO i 1977.¹⁶ Ordal ser på syv av de store norske avisenes ledere og utenrikskommentarer i perioden 23. oktober til 31. desember 1956. Hans mål med oppgaven er å analysere norske mediers holdninger til det som skjedde, men han har ikke sett på de generelle medieoppslagene som vel kanskje var det som nådde ut til folk flest. Samtidig kan man si at lederen gjerne representerer sin lesergruppes holdninger, og i så måte kan jeg fra disse to oppgavene se at det både på høyre- og venstresiden i norsk presse, hersket en stor sympati med ungarene og en sterk fordømmelse av Sovjets invasjon.¹⁷

Jeg har valgt ikke å se på alle de generelle medieoppslagene. Det er to årsaker til dette. Det ene er at da ungarene var mest fremme i avisene, hadde de ennå ikke selv lært seg norsk, og mine informanter fortalte at de ikke hadde noen anelse om hva som stod i avisene eller ble sagt på nyhetene om dem. Det andre er at tid og omfang for denne oppgaven en begrensning i seg selv.

¹² Kjeldstadli (red): 2003.

¹³ Berczelly 2003.

¹⁴ Norsk-Ungarsk Forening 1996.

¹⁵ Faskerti (red) 2006.

¹⁶ Ordal 1977.

¹⁷ Walde 1973: 53-57, 84, 100. Unntaket var avisen til Norges Kommunistparti, Friheten, som mente opprøret var en borgerkrig og et internt anliggende hvor Sovjet var blitt invitert inn for å hjelpe til. Her bør det legges til at Friheten baserte mye av sine påstander på kommunistiske partiaviser i andre land, og at deres fremstilling ble preget av eget ideologisk ståsted. Walde 1973: 61-62.

En siste hovedoppgave i historie som omhandler de ungarske flyktningene, er Anne Marie T. Førvigs oppgave ved UiB: *Norsk flyktningpolitikk overfor de ungarske flyktningene, og spesielt de mindreårige flyktningene i perioden fra 1956 til 1958*.¹⁸ Oppgaven gjør rede for den norske politikken og diskuterer motivene bak den. Førvig konkluderer med at det norske vedtaket om å motta ungarske flyktninger ikke var basert på press fra verdenssamfunnet eller den hjemlige opinionen. Men jeg mener at medias sterke fokus på krisen i Ungarn og fakkeltog i Oslo til støtte for flyktningene, viser at opinionen var en faktor de folkevalgte måtte ta hensyn til.

Presten Kari Leine Balog har skrevet en tekst ved navn *Fra paprika til fiskeboller* i 1996 som ble utgitt av Delta International KFUK-KFUM. Tekstens fokus er organisasjonens arbeid med de ungarske flyktningebarna. Leine har også skrevet en roman om en 16 år gammel ungarsk gutt og hans vei til Norge. Denne er basert hennes arbeid med litteraturen om flyktningene og intervju med en av dem.¹⁹ Det finnes en rekke romaner utgitt i andre land som omhandler ungarerne, men få av disse er tilgjengelig i Norge.

Den danske sosiologen Lise Koch utarbeidet en oversikt over de ungarske flyktningene i Danmark i 1964 for å dokumentere mottaket av flyktningene og hvordan de hadde funnet seg til rette i Danmark.²⁰ I 2000 utgav Bent Jensen *De fremmede i dansk avisdebatt*, og ca. 40 sider er viet ungarerne. Dette kapitlet illustrerer mottakelsen av flyktningene og problemene som møtte dem i det danske samfunnet.²¹ Carsten Fenger-Grøn og Malene Grøndals oversikt over de forskjellige flyktningegruppene i Danmark fra 2004 følger blant annet ungarerne fra ankomst og frem til det moderne samfunnet.²² Boken bærer imidlertid litt preg av å være en populærfremstilling og kan helst brukes for å støtte opp under annen litteratur.

Det har vært en utfordring å finne objektiv forskningslitteratur om revolusjonen i Ungarn. Historieverkene som ble skrevet under Kádárs regime, erklærer at folkereisningen var en motrevolusjon, og sett i lys av måten opprøret ble undertrykket på, gir det seg selv at denne litteraturen ikke er troverdig. Den er heller ikke lett tilgjengelig i dag. Dermed stod jeg igjen med litteratur i all hovedsak skrevet av eksilungarere, enten før eller etter omveltningene i 1989-90. Således er litteraturen fra før 1990 også fruktbar å bruke. Noe av den nyeste litteraturen baserer seg på tidligere ukjente kilder, både fra ungarske og sovjetiske arkiver. De nye kildene endrer ikke fremstillingen, men de bidrar til en større dybde og forståelse for hva som egentlig skjedde. Men jeg mener det er problematisk hovedsakelig å lese litteratur skrevet av mennesker som måtte flykte i 1956. Det er lett å anta de er farget i sin fremstilling, eller har en agenda.

Flere av verkene jeg har benyttet, har tilknytning til 1956-instituttet,²³ deriblant Miklós Molnár, János M. Rainer og György Litván.²⁴ Andre ungarske forfattere jeg har konsultert har vært tilknyttet

¹⁸ Førvig 2007.

¹⁹ Balog, 1997.

²⁰ Koch 1964.

²¹ Jensen 2000: 359-396.

²² Fenger-Grøn og Grøndal 2004: 19-46.

²³ Instituttet for historien om den ungarske revolusjon i 1956 (1956-instituttet) så sin spede begynnelse i Ungarn i 1980, da deltakere i 1956-revolusjonen ønsket å skape en sannere og mer nyansert fremstilling av begivenhetene høsten 1956. Illegale intervjuer og registreringer startet, og etter hvert fikk arkivet tillatelse til å intervju fremtredende politikere og samfunnsstopper som var en del av Kádár-regimet. Instituttet ble formelt opprettet i mars 1990 og har en utstrakt kildebasis i form av arkiver, litteratur og muntlige intervjuer. Instituttet har høy nasjonal og internasjonal anerkjennelse blant historikere på feltet, men det er til en viss grad problematisk at Instituttet er et offentlig organ, med tanke på dagens offisielle Ungarns holdninger til det foregående regimet og hendelsene knyttet til 1956.

utenlandske, og spesielt amerikanske, universiteter, og Charles Gati har vunnet priser for sin uavhengige forskning. Jeg håper derfor jeg har etablert et godt grunnlag for å gi en så god som mulig fremstilling av mine informanternes bakgrunn og hendelsene som førte til at de forlot Ungarn.

Teori- og metodegrunnlag

Hoveddelen av mine teoretiske diskusjoner finnes fortløpende i oppgaven, men her presenteres en generell bakgrunn for min studie. Migrasjonsteori behandles ikke her, men i kapittel tre. Siste del av dette kapitlet tar for seg mitt metodiske grunnlag og påpeker utfordringene ved bruk av muntlige kilder i historisk forskning.

Statsviteren Liv Mørland sier at det å flykte fra et krigsområde til et land med fred og demokrati sannsynligvis gir mange forventninger. Begrepet forventning dekker de ønsker, håp og drømmer ungarene hadde for sin nye livssituasjon i Norge.²⁵ Hva visste ungarene om viktige elementer som klima, bosted og boligstandard, kosthold, arbeidsforhold, norske myndigheter og det norske folk, og hvor hadde de denne informasjonen fra?

Det kan diskuteres om det finnes grader av integrering og assimilering. Nå har innholdet i disse begrepene endret seg over tid. I denne studien vil integrering omfatte mange plan, og jeg velger å støtte meg til den amerikanske samfunnsforskeren Milton Gordons inndeling i syv sfærer, nemlig akkulturasjon, strukturell, ekteskapelig, medborgerlig og identifikasjonsmessig assimilering, og i tillegg hvorvidt migranten møter fordommer og diskriminering.²⁶ Historikeren Knut Kjeldstadli sier at assimilering vanligvis blir ”brukt om en situasjon der mennesker som opprinnelig har hatt en minoritetsbakgrunn, har gått helt opp i flertallet, slik at verken omverdenen eller personene sjøl oppfatter dem som annerledes.”²⁷ Dermed er det ikke gitt at ungarene er assimilert i alle sfærene, men kanskje de er integrert i noen. Kjeldstadli sier at integrering er at:

det ikke er forskjeller mellom mennesker i flertallet og mindretallene når det gjelder fordeling av goder og at alle mennesker deltar på ulike arenaer i så stor grad som de sjøl ønsker, og at de deltar i tilstrekkelig grad, slik at det finnes relasjoner mellom dem som innebærer at et samfunn eksisterer og gjenskapes.²⁸

At alle skal delta *like mye* på alle arenaer er ikke noe mål, men *tilstrekkelig* deltakelse er avgjørende for å være integrert. Kjeldstadli sier videre at graden av sysselsetting hos en minoritetsgruppe kanskje er det beste målet på integrasjon.²⁹ Jeg mener at man i tillegg kan benytte elementer som eieforhold til bolig og valgdeltakelse som relativt gode kategorier å vurdere integrering etter. Etter hvert kan migranten komme til å fungere godt i det nye samfunnet, og i det offentlige rom er det ikke nødvendigvis så enkelt å se at det nye samfunnet ikke er hans opprinnelige. Også såkalte ”synlige minoriteter” vil kunne oppfattes å tilhøre mottakersamfunnet etter som barn blir født i landet. I migrantens private sfære er det imidlertid annerledes,

²⁴ *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953-1963*, redigert av György Litván, er skrevet på ungarsk av blant annet de nevnte forfattere fra 1956-instituttet. Den engelske oversettelsen er redigert av János Bak og Lyman Legters, og oppgir ikke hvilken forsker som har stått for hvilke deler av boken.

²⁵ Mørland 2005: 74-75.

²⁶ Gordon 1964: 70-71.

²⁷ Kjeldstadli 2008: 105.

²⁸ Kjeldstadli 2008: 106.

²⁹ Kjeldstadli 2008: 110.

det er mer åpent hvor mye av den nye kulturen blir lagt til den opprinnelige, som fortsatt er klart til stede. Det er viktig å ha in mente at integrasjon er en prosess som tar tid, gjerne mange år. Således kan man se at den nyankomne tilpasser seg og aksepterer det nye samfunnets kultur, etter at han allerede har utviklet en fullverdig personlighet i sin opprinnelseskultur.³⁰

Metode

Denne oppgaven bygger mest på retrospektive intervjuer om livsløpet til de ungarske flyktingene. All historieskriving er basert på menneskers fortellinger og registreringer. At nedtegnelsen ble gjort for lenge siden og i dag er skriftlige kilder, burde ikke gi disse kildene større legitimitet enn dagens muntlige kilder. På visse områder kan det faktisk hevdes at muntlige kilder samlet i dag, har større troverdighet, da kilden er tilgjengelig og kan korrigere seg selv.

Bruk av muntlige kilder har en lang historie. Allerede på 1920-tallet pågikk omfattende livsløps-historieinnsamlinger i Polen, og på 1930-tallet i USA. I Norge var Edvard Bulls registrering av arbeiderminner på 1950-tallet en omfattende start på muntlig kildearbeid her til lands. Bruk av muntlige kilder i historieforskningen har bidratt til en demokratisering av historiefremstillingen, da den blant annet har gitt nye innfallsvinkler og inkludert hverdagsmennesket.

En åpenbar metodisk utfordring for historikere som arbeider med muntlige kilder, er glemsel. En annen er menneskets iboende behov for kongruens i sitt liv, og for gjerne å presentere seg selv i et fordelaktig lys.³¹ En tredje fallgrube er at hukommelsen er konstruktiv. Det vil si at minnene til en viss grad konstrueres i det øyeblikket de fortelles. Dermed påvirkes minnet ikke bare av det som har skjedd mellom hendelsen og fortellingstidspunktet, men også av sammenhengen de fortelles i. En fjerde utfordring er å forstå hvordan innholdet i en fortelling preges av dens narrative struktur. Har den et individfokus, slik at fortelleren står i sentrum? Eller er den mer kollektivt orientert? Her kan kjønn også spille inn, ved at menn hyppigere ser seg selv som et bevegende subjekt i fortellingen. Noen minner er bygget opp som klassisk narrasjon med plot og vendepunkt, andre forteller en historie som handler om hvordan alt ble så meget bedre, eller at alt var bedre før.³²

Det råder enighet blant minneforskerne om at mennesker generelt har et behov for å finne en orden og en sammenheng i sin livshistorie i et retrospektivt livsløpsintervju. Dette kommer gjerne til syne i behovet for kongruens mellom fortid og nåtid, slik at fortidens handlinger stemmer overens med den personen man i fortellerøyeblikket ønsker å fremstå som, i forhold til dagens normer og forventninger. Dermed vil noe nedtones og eventuelt forsvinne, mens andre elementer fremheves.³³ Dette, mener Jostein Lorås, er noe som gjerne kan skje ubevisst, og for at informanten skal danne seg et akseptabelt selv bilde i sin egen identitetsbygging.³⁴ Knut Kjeldstadli støtter dette synet ved å peke på at "(g)jennom å sette sammen elementer av vår egen fortid skaper vi en identitet vi kan leve med og presentere overfor andre."³⁵ Jeg hadde

³⁰ Hoerder og Moch omtaler dette som akkulturasjon, men jeg mener dette vel så gjerne kan beskrive integrering, og velger å la det omfattes av integreringsbegrepet. Hoerder og Moch: 1996: 212.

³¹ Kjeldstadli i Hodne, Kjeldstadli og Rosander 1981: 70-71 og Slettan 1994: 80.

³² Kjeldstadli: veiledningssamtale 13.10.08.

³³ Lorås 2007: 436 og Slettan 1994: 67, 80.

³⁴ Lorås 2007: 437, 442.

³⁵ Kjeldstadli 1991: 41.

en forestilling om at mine bidragsytere ville ønske å passe inn i det bildet som ble skapt av dem i media i den vestlige verden i 1956. Dette stemte til en viss grad, men de var mer opptatt av å fremstå som en vellykket gruppe i det norske samfunnet i dag, og trakk et klart skille mellom seg selv og andre migranter til Norge.

Lorås hevder at minner knyttet til begivenheter og erfaringer som har vært særlig betydningsfulle for individet, har høy grad av troverdighet.³⁶ Videre sier han at disse minnene ofte er knyttet til barndom, arbeid og livsendrende begivenheter.³⁷ Kjeldstadli mener muntlige kilder kan benyttes som beretninger i forbindelse med viktige begivenheter og varige størrelser, for eksempel en handling man har utført mange ganger.³⁸ Han hevder videre at en rekke studier har vist høy grad av troverdighet i forhold til familie, bosted, arbeid, geografisk fødested, fars yrke, bosted på ulike tidspunkt, egne tidligere yrker, boligens utseende, arbeidstid, lønn, partipolitisk standpunkt og arbeidsprosesser.³⁹ Dette veiledet meg i utarbeidelsen av min intervjuguide.

Ifølge Lorås er det mulig å huske holdninger og sinnsstemninger slik de virkelig ble opplevd. En viktig forutsetning for dette, mener han, er at begivenhetene og erfaringene ble opplevd som svært viktige.⁴⁰ Kjeldstadli er imidlertid kritisk til om minner kan brukes som beretninger i forhold til følelser, normer og verdier. Både Kjeldstadli og Slettan sier allikevel at spontane utsagn i en samtale har stor grad av troverdighet, og at disse utsagnene ofte reflekterer personens holdninger i fortiden.⁴¹ I tillegg sier Kjeldstadli at stemningen i et intervju, måten det fortelles på, også kan gjenspeile holdninger og følelser i fortiden.⁴²

Å benytte seg av informanter som kilde til historiske begivenheter byr altså på mange utfordringer, men det finnes en rekke verktøy historikeren kan benytte for å sikre at påstandene til en informant er tilstrekkelig dokumentert. Disse verktøyene hører inn under tradisjonell kildekritisk metode, både den ytre og indre. Den ytre kritikken er basert på rammene rundt intervjuet. Hvor samtalen gjennomføres, hvordan forskeren påvirker intervjuobjektet, og hvor han har sin informasjon fra. Altså om det han forteller er første- eller annenhåndsinformasjon.⁴³

Den indre kildekritikken går på selve informasjonen informanten formidler, og stiller store krav til min kunnskap om forholdene i Ungarn og i Norge i den aktuelle perioden, og flyktninger og integrering generelt.⁴⁴ Den konstruktivistiske tilnærmingen til minneforskning hevder at intervjuer har størst verdi som kilde til hvordan informanten i intervjuøyeblikket oppfatter livet sitt.⁴⁵ Dermed vil et minne fungere best som en levning fra det øyeblikket minnet er gjenkalt, altså nåtiden. For at jeg skal kunne benytte intervjuet på denne måten, vil inngående kjennskap til hva som faktisk skjedde, være nyttig. Ved å identifisere eventuelle feil eller inkonsistenser i fortellingen, kan jeg bedre forstå hvordan den fungerer i dag.

Jeg mener at minner, og dermed intervjuer, kan benyttes som kilder til fortiden, altså som beretninger om hva som faktisk har skjedd. Min kunnskap om det som har skjedd, kombinert med tradisjonell historisk kildekritikk, vil bidra til at jeg kan hente troverdig informasjon ut fra intervjuene.

³⁶ Lorås 2007: 440-441.

³⁷ Lorås 2007: 434, 444.

³⁸ Kjeldstadli 1991: 42.

³⁹ Hodne, Kjeldstadli og Rosander 1981: 70.

⁴⁰ Lorås 2007: 441.

⁴¹ Kjeldstadli 1991: 42 og Slettan 1994: 87.

⁴² Kjeldstadli: veiledningssamtale 13.10.2008.

⁴³ Kalela i Brändström og Åkerman 1991: 83.

⁴⁴ Kalela i Brändström og Åkerman 1991: 83.

⁴⁵ Kjeldstadli 1991: 42.

Sammen med et bevisst fokus på å skille mellom førstehånds- og annenhåndsberetninger, vil dette styrke sannhetsgehalten i den informasjonen jeg bruker, og således også mine resultater.

Jeg mener videre at informasjon ikke må være objektiv for å være sann, objektiv i den betydning at den er uttømmende og upartisk. En hendelse kan ha fortønet seg på én måte for en informant, og på en annen måte for en annen.⁴⁶ Ettersom jeg faktisk *er* ute etter hvordan de ungarske flyktingene har opplevd *sitt* liv, har det subjektive en egenverdi i seg selv. Stefan F. Hjartarson og Árni Björnsson mener at sannhet vil variere, nettopp fordi vi mennesker vil oppleve én og samme hendelse på forskjellige måter. Dermed vil sannhet avhenge av fortellerens holdning til hendelsen han forteller om. De hevder videre at det som er subjektivt ikke trenger være usant, og at det her er viktig å skille mellom den subjektive fremstillingen og ren løgn. Forfatterne poengterer også at å benytte dokumenter fra samme tid som informanten forteller om (altså god gammeldags kildekritikk), vil styrke historikerens rekonstruksjon.⁴⁷

Utvalg av informanter

I utgangspunktet ønsket jeg å komme i kontakt med så mange av dem som kom til Norge etter opprøret i Ungarn som mulig, men jeg innså raskt at tidsbegrensningen også måtte begrense antallet informanter. Den franske sosiologen Daniel Bertaux hever at man har et representativt utvalg når man som forsker opplever det han kaller ”saturation of knowledge”⁴⁸. Med dette mener han at man etter å ha intervjuet et visst antall personer, vil oppleve en metning i stoffet, at det suksessivt kommer mindre ny informasjon i samtalen. Han mener at de første intervjuene vil gi mye ny og spennende informasjon, men at man ved det femtende vil se klare mønstre og at man ved det trettiende i all hovedsak kun til oppleve samtalen som bekræftelser på det man allerede har hørt.⁴⁹ Etnologen Anne Lene Gjesdal Christensen mener at dybdeintervju med seks til syv personer vil kunne vise et mønster, men allikevel variasjoner, og ved kvalitative intervjuer vil stort sett 20 informanter gi et solid grunnlag for det man ønsker å finne ut.⁵⁰

På bakgrunn av dette så jeg for meg at jeg ville intervju 20 personer, og at det ville være tilstrekkelig for å oppnå en metning i informasjonen, selv om hver livsløpsfortelling i seg selv er unik. Jeg har imidlertid intervjuet 26 mennesker. 25 personer kom til Norge i kjølvannet av revolusjonen i Ungarn høsten 1956. En siste kom allerede i 1952, og er inkludert på grunn av at han hadde utstrakt kontakt med 1956-generasjonen da de kom til Norge. To av dem som kom i 1956, var barn i følge med sine foreldre, henholdsvis fire og ti år gamle. Fordi jeg har ønsket å forholde meg til kun førstehåndsberetninger, har jeg dessverre ikke sett muligheten til å anvende disse barnas bidrag i denne studien, ettersom de har fortalt meg hva deres foreldre har fortalt dem. For å gi en god fremstilling av de ungarske barnas opplevelse av det å komme til Norge, måtte jeg inkludere flere bidragsyttere, og det har dessverre ikke rammene for denne studien tillatt.

De ungarske flyktingene var en sammensatt gruppe, og for å sikre denne variasjonen håpet jeg å anvende et kvoteutvalg. Det viste seg at jeg hadde hell med mine informanter, og at de til en viss grad speiler gruppen som helhet, bortsett i forhold til alder. De som var over 30 år da de kom til Norge, er i stor grad

⁴⁶ Slettan 1994: 68.

⁴⁷ Hjartarson og Björnsson i Brändström og Åkerman 1991: 113-116.

⁴⁸ Bertaux 1981: 37.

⁴⁹ Bertaux 1981: 37.

⁵⁰ Hodne, Kjeldstadli, og Rosander 1981: 172-173.

døde i dag. Men ettersom de fleste som kom til Norge var mellom 15-25 år, vil jeg si at med en aldersspredning ved ankomst på 16 til 29 år, har jeg dekket gruppen så godt det lot seg gjøre.⁵¹ Jeg har snakket med 15 personer som kom på Overføringsstyrets kvote, to av KFUM-guttene, fire fra Studentgruppen, én som kom på personlig garanti, og en siste som kom i 1952.⁵²

Jeg hadde et ønske om hovedsakelig å få kontakt med mennesker som ikke hadde fortalt historien sin til forskere eller media tidligere. Kun to av mine informanter var med på NOUen i 1986, og bare én har gjengitt sin livshistorie til media. Således har jeg unngått det den finske samtidshistorikeren Jorma Kalela omtaler som en krystallisering av minner. Han hevder at unike opplysninger vil falle ut etter som en livsfortelling berettes gjentatte ganger. Det fortelleren oppfatter som uvesentlig, faller ut, intrigen reduseres og det samme gjentas og gis fokus. På denne måten kan den narrative hendelsen bli stereotyp når den er repetert mange ganger.⁵³ Jeg har opplevd en klar forskjell mellom de informantene som ikke hadde fortalt historien sin til andre enn kanskje de aller nærmeste, og de som har fortalt den til media, eller gjentatte ganger til sine omgivelser. Noen av bidragsyterne fortalte meg ting de aldri hadde fortalt til noen andre, og det understreker Kalelas poeng.

Via Maria Faskerti, lederen i den ungarske venneforeningen, tok en person kontakt med meg, og han satte meg i kontakt med noen andre. Jeg har hatt en annonse i medlemsbladet til venneforeningen og på nettsiden Hunor.no, og 15 personer har tatt kontakt med meg på eget initiativ. Jeg har blitt kontaktet av ungarere som ikke tilhører min målgruppe, men som har ønsket å bidra med informanter, i tillegg til at bekjente og andre forskere har tipset om potensielle intervjuobjekter. (11 har svart på en direkte henvendelse fra meg. Jeg har henvendt meg til 13 personer som ikke har deltatt i studien. Ni av disse har ikke svart på min henvendelse, mens de andre takket nei.) Jeg har bevisst valgt flere innfallsporier til miljøet, da det er av stor betydning at jeg ikke kun snakker med mennesker fra samme krets. Jeg vil i så fall bevege meg inn i det Mary A. Larson omtaler som de lukkede rom, og jeg kan gå glipp av viktig informasjon og få samme vinkling på intervjuene.⁵⁴

Jeg ønsket å snakke med mennesker fra en større del av landet enn NOUen dekket. Det var imidlertid litt vanskelig, da begge foreningene holder til i Oslo og primært har sine medlemmer i denne regionen. Jeg har imidlertid snakket med tre som ble plassert på Sunnmøre, tre som ble plassert i Bergen, en som ble plassert i Drammens-området, én som ble plassert på Hamar. Ellers ble de andre plassert i Oslo eller i en tre mils radius fra hovedstaden. Alle KFUM-guttene ble bosatt i østlands-området, men mine bidragsytere bodde langt fra Oslo. Dermed har jeg oppnådd en viss spredning i mitt utvalg, men det burde vært noe større.

Av dem som arbeidet med flyktningene i 1956-57, har jeg vært i kontakt med Thorvald Stoltenberg, Asbjørn Eide, Per Haugestad og Anne Katrine Dahl-Johannessen, som var gift med pastor Dahl-Johannessen som stod for overføringen av KFUM-guttene til Norge.

⁵¹ Se vedlegg 2 for aldersoversikt og kjønnsfordeling i mitt utvalg.

⁵² Denne informanten hadde jødisk bakgrunn, og jeg har ikke klart å komme i kontakt med noen andre med jødisk bakgrunn som kunne være aktuelle for min studie, på tross av henvendelser til Det mosaiske trossamfunn, det jødiske museet, og profilerte personer i den norske offentligheten med jødisk bakgrunn.

⁵³ Kalela i Brändström og Åkerman 1991: 75.

⁵⁴ Larson I Carlton, Meyers, og Sharpless 2006: 124-125.

Prosjektet er godkjent hos Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste, og lydfilene vil inngå i Norsk Folkemuseums samlinger.

Gjennomføring og bearbeiding av intervjuene

Daniel Bertaux mener et godt livsløpsintervju kun kan finne sted om intervjuobjektet har kontrollen over samtalen og kan snakke fritt. Videre sier han det er viktig med en intervjuguide, men at denne ikke må være styrende under samtalen. Han poengterer også at intervjuguiden bør evalueres og modifiseres etter hvert intervju. På denne måten blir ny informasjon en informant bidrar med fulgt opp ved neste samtale.⁵⁵

Samtalene med informantene har vært lagt opp som livsløpsintervjuer hvor de har kunnet prate fritt. Samtidig som jeg har hatt en intervjuguide med spørsmål som i minst mulig grad har vært ledede eller ledende.⁵⁶ Jeg har vektlagt det den enkelte selv valgte å fortelle om sitt liv, og har ikke hentet inn informasjon om personen fra andre kilder. Her er skillet mellom "life story" (livsløpsfortelling/livsløpshistorie) og "life history" (livshistorie) relevant. Livsløpsfortellingen favner livet sett fra personens eget ståsted, mens livshistorien favner alt man kan finne av informasjon om alle aspekter ved personens liv.⁵⁷ Jeg har imidlertid gått til allmenne historiske kilder i tillegg til aktuelle arkiver for å etablere en solid kunnskapsplattform om begivenhetene og samfunnene informantene har beveget seg i, for på best mulig måte kunne behandle mine kilder forsvarlig.

Seks av mine informanter var ektepar, og to av ekteparene har jeg intervjuet sammen, det tredje hver for seg. Jeg har dermed gjennomført 22 intervjuer med ungarere i min målgruppe. Alle samtalene bortsett fra to har funnet sted i bidragsyternes hjem, for at de har skullet være mest mulig trygg i situasjonen. Samtalene har vart fra i underkant av to til nesten fem timer, og de ble tatt opp på lydfil etter at informanten hadde samtykket skriftlig i dette. Noen har bedt om å få tilsendt lydfilene for eventuelt å kunne korrigere seg selv. Det har de fått. Til sammen består materialet av nesten 800 sider transkribert materiale i PDF.

For at det ikke skal være mulig å gjenkjenne mine informanter, vil jeg enten benytte betegnelsen informant, flyktning, ungarer, person eller omtale dem i 3. person entall hankjønn. Det betyr ikke nødvendigvis at informanten er en mann, men er gjort for å ivareta deres anonymitet. Der kjønn er et poeng, har jeg benyttet 3. person entall hunkjønn. Jeg velger å benytte meg av betegnelsene flyktning og ungarer. Disse uttrykkene må forstås som en forkortelse for person som flyktet fra Ungarn i forbindelse med revolusjonen i 1956. Det er viktig å poengtere dette, da samtlige av ungarerne i dag er norske statsborgere, og har en klar identitet som nordmenn, i tillegg til sin orientering mot fødelandet.

Prototyper

Hovedsakelig behandler jeg ungarerne som én gruppe, da fellestrekkene dominerer i store deler av deres livsløpsfortellinger. Men i opplysningene om mottakelsen i Norge, om utdanning og om yrkeskarriere her i landet, ble det tidlig klart at det var markante forskjeller. I forhold til møtet med Norge, fant jeg det naturlig å holde på den tredelingen av ungarerne som formelt eksisterte i 1956/57, nemlig KFUM-guttene, studentgruppen og de som kom på Overføringsstyrets kvote. Det ble ikke naturlig å videreføre denne

⁵⁵ Bertaux 1981: 39.

⁵⁶ Vedlegg 3, Intervjuguide.

⁵⁷ Bertaux 1981: 7-9.

delingen, da det etter en tid var flere fellestrekk enn forskjeller på tvers av de opprinnelige gruppene. Jeg har derfor valgt å etablere en annen inndeling etter prototyper knyttet til utdanning og arbeidsliv.

En prototype er det mest fortettede eksemplar av en gruppes individer, i motsetning til idealtypen som er konstruert på bakgrunn av en rekke individer. Ved å inkludere sitater fra informantene i prototypene, håper jeg å løfte aktøren klart frem, og at det kan bidra til å gi en innsikt i ungarernes opplevelser. Mine bidragsytere får ha meg unnskyldt om de mener vektingen burde vært annerledes. Ved fremstilling av prototyper har jeg gitt informanten et ungarsk navn. Dette er ikke informantens eget navn, men det er mulig navnet er likt med andre av mine bidragsytere. Årsaken til dette er at jeg har ønsket å velge typiske ungarske navn, og dermed har jeg falt ned på navn som kanskje noen av de intervjuede har.

Arkiver

Det norske Flyktningeråds arkiver, Sosialdepartementets, Studentsambandets og Røde Kors' arkiver finnes i dag på Riksarkivet, og disse har jeg brukt mye.

KFUM Norge har ikke arkiver over mottaket av de ungarske guttene. De som organiserte mottaket av guttene i Norge, Per Dahlin og nå avdøde Henry Dahl-Johannessen, har heller ikke private arkiver. Jeg har imidlertid hatt en samtale med fru Henry Dahl-Johannessen via telefon fredag 04.09.09. Caritas, som også var aktive i forhold til de mindreårige guttene, har dessverre ikke arkiver lenger tilbake enn 1965, og således kan heller ikke deres innsats for ungarene gjennomgås i detalj.⁵⁸

Disponering av oppgaven

Dette kapitlet har gitt en presentasjon av emnet, min problemstilling og tidligere litteratur. Her er også studiens teoretiske og metodemessige grunnlag inkludert. Det neste kapitlet handler om mine informantere bakgrunn fra Ungarn og tar for seg noe av den historiske utviklingen fra ca. 1945 til 1956, og det er her jeg presenterer mine mest interessante funn. Kapittel tre bygger på kapittel to og forsøker å vise hvorfor ungarene flyktet. Det diskuterer også problemstillingen om ungarene var flyktninger eller økonomiske migranter. Kapittel fire handler om selve flukten til enten Østerrike eller Jugoslavia, og oppholdet de hadde i transitt der. Det neste kapitlet, kapittel fem, ser på de norske politiske prosessene før det ble vedtatt å motta ungarske flyktninger til Norge, i tillegg belyses ungarernes begrunnelse for valg av Norge som migrasjonsland. Kapittel seks handler om mottaket og møtet med Norge, mens jeg fortsetter med å se på ungarernes boligkarriere i kapittel syv, og deres utdanning og yrkeskarrierer i kapittel åtte. I kapittel ni ser på de mindre målbare sidene av integreringen, slik som familieliv og kulturutveksling, men det omfavner også objektive faktorer som offentlig deltakelse i form av statsborgerskap og stemmerett. Det siste kapitlet samler trådene fra min studie, gi en pekepinn til områder jeg ikke har fått belyst, samtidig som jeg inkluderer elementer fra mine informantere erfaringer som kan ha interesse i dagens integreringsprosesser.

⁵⁸ Caritas International er en katolsk hjelpeorganisasjon med grupperingen over hele verden. I Norge utviklet Caritas seg til å bli en velfungerende liten humanitær organisasjon mye på bakgrunn av innsatsen organisasjonen gjorde for ungarene. Deres arkiver fra denne første tiden er dessverre forsvunnet. Det er mulig de ble flyttet fra foreningens lokaler i 1960, da huset ble leiet ut til Det Ungarske Hjem, og da foreningen flyttet tilbake til sine lokaler i 1966, fulgte ikke arkivene med tilbake. De er ikke overført til Bispedømmet, og finnes ikke privat hos tidligere ansatte i Caritas. De nåværende arkivene starter i 1966.

Kapittel 2 Et historisk bakteppe og informantenes bakgrunn

Kapitlets formål er å gi en realhistorisk fremstilling av de deler av Ungarns historie som er relevant for min studie, og presentere mine informanternes bakgrunn fra Ungarn parallelt.⁵⁹ Den norske litteraturen har så langt fremstilt den ungarske flyktningegruppen som kom til Norge i tiden 1956-57, som relativt homogen, både i forhold til alder og yrkesbakgrunn. Flyktningene var mellom 18 og 25 år, og de aller fleste hadde fagarbeiderbakgrunn.⁶⁰ Jeg kom imidlertid tidlig i mitt arbeid til å forstå at det var store indre motsetninger i det ungarske miljøet i Norge, både i 1956 og i dag. Hva kunne være årsaken til splittelsen, ettersom de kom fra samme land og hadde samme bakgrunn?⁶¹ Noe måtte være annerledes enn den antatte oppfatning.

Det ble derfor viktig å undersøke informantenes liv i Ungarn nøye. Dette gjelder ikke bare deres livssituasjon i 1956, men også før kommunistene tok over makten i 1948/49. Her er mine funn banebrytende og vi må endre vår oppfatning om at de fleste ungarske flyktningene kom fra arbeiderbakgrunn.

Geografisk bakgrunn

Av mine 24 bidragsytere kom 13 opprinnelig fra Budapest, åtte fra sør eller øst i Ungarn,⁶² mens de siste tre var fra nord eller vest i landet. Av de som ikke var fra Budapest, kom to fra gods, to fra små landsbyer og de andre fra middels store byer. I 1956 bodde én allerede i Norge, mens 13 bodde i Budapest, tre i en storby i sør, to i en by i øst, to i en gruveby i nord og en i en by i vest. I tillegg var en på internatskole i en liten by, og den siste bodde hjemme hos familien i en landsby. Dette viser at 16 av informantene befant seg i en storby i oktoberdagene i 1956.⁶³ Den ungarske sosiologen Valuch Tibor hevder at av den totale flyktningestrømmen, kom ca. 55 prosent av 1956-flyktningene fra Budapest, ca. 30 prosent fra større provinsbyer og de resterende 15 prosentene fra distriktene.⁶⁴ Det vil si at blant studiens bidragsytere er bybefolkningen noe overrepresentert. I NOUen er fordelingen enda skjev, da hele 67 prosent av de 49 intervjuede kom fra Budapest.⁶⁵ Dette kan ha sammenheng med både NOUens og mitt utvalg.⁶⁶ Det kan også tenkes at de som kom til Norge, skilte seg ut med hensyn til sin geografiske bakgrunn.

Under begge verdenskrigene var Ungarn alliert med henholdsvis sentralmaktene og aksemaktene, og således på den tapende siden både i 1918 og 1945. Etter freden i Trianon i 1920 mistet Ungarn omtrent 2/3 av sine landområder og 3 425 000 ungarere ble boende utenfor Ungarn.⁶⁷ Mot slutten av annen verdenskrig inngikk Horthy-regimet forhandlinger, og en av fredsforhandlingene var at Ungarn måtte akseptere grensene fra

⁵⁹ Studiens rammer gjør det dessverre ikke mulig å inkludere en større historisk analyse som kunne gitt en dypere innsikt i de bakenforliggende årsakene til revolusjonen i 1956, og hva som faktisk hendte da.

⁶⁰ NOU 1986: 94, 108-109 og Kjeldstadli (red.) 2003: 55.

⁶¹ Disse motsetningene diskuteres noe i kapittel 8.

⁶² Her inkluderes også en som kom fra en landsby i de tidligere ungarske områdene vest i Romania. Familiens identitet er utelukkende ungarsk, og denne informanten bodde i Budapest i 1956.

⁶³ Bare tre av mine informanter befant seg i en annen by enn Budapest med over 100 000 innbyggere. I 1956 var kun Budapest en millionby, og den nest største byen, Debrecen, hadde 200 000 innbyggere. Den vanlige størrelsen var imidlertid 30 000 – 40 000, noe som allikevel var stort i norsk målestokk på 1950-tallet. Gábor, György og Tibor (red) 2003: 544-546.

⁶⁴ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 533-534.

⁶⁵ NOU 1986: 124.

⁶⁶ Utvalget består hovedsakelig av mennesker som har bosatt seg i Oslo eller andre større byer i Norge, og det er mulig å anta at flere av de med bakgrunn fra Budapest valgte storby i Norge, enn de som kom fra landsbygden.

⁶⁷ I perioden 1939 til 1940, fikk Ungarn tilbake størsteparten av disse områdene, og dermed også de fleste av ungarerne som havnet på utsiden av grensene i 1918. Molnár 2001: 250, 262.

1920. Konsekvensen ble en stor migrasjon til Ungarn fra tidligere ungarske landområder fra 1944 til 1949. Allikevel bodde fremdeles over én million etniske ungarere i tilstøtende land i 1950.⁶⁸

Blant migrantene fra de tsjekkiske områdene til Ungarn i 1947 var en av mine informanter og hans familie.⁶⁹ En annen kom fra de ungarske områdene i Romania, der han bodde til han ble 16 år. Hans familie har imidlertid alltid sett på seg selv om ungarsk, aldri rumensk, og det ble en logisk konsekvens at han flyttet til Budapest så snart han fikk muligheten. En tredje informant fikk sin familie splittet ved grensen mellom Ungarn og Jugoslavia. Familien mistet mye av sine eiendommer, som kom til å bli liggende i Jugoslavia. Informantens kjernefamilie forble ungarske statsborgere.⁷⁰ Dette kan ha gjort noe med tilhørigheten til Ungarn. Særlig for informanten som var med på migrasjonen i 1947, kan hans vekslende statsborgerskap ha bidratt til å svekke båndene til Ungarn, og kan kanskje ha påvirket hans avgjørelse om å forlate landet i 1956.

Klassemessig tilhørighet

Tradisjonelt sett har Ungarn vært et klassesamfunn, hvor makten har vært sentrert rundt konge, hoff og adel, kirken og etter hvert også borgerskapet. Ved dobbeltmonarkiets endelikt i 1918 forsvant både monarken og hoffet, og adelen mistet mye av sin makt og identitet, i hovedsak til borgerskapet. De økonomiske rammebetingelsene for adelen ble endret til det verre etter den første verdenskrig. En av de intervjuede med adelig bakgrunn fortalte at da hennes bestefar døde under den første verdenskrig, tok staten beslag i store deler av familiens eiendommer, mot pant i statsobligasjoner. I 1918 var disse obligasjonene verdiløse, og familien satt igjen med en brøkdel av sine verdier. Dette bidro til at hennes far og hans søsken tok utdanning som jurister, og de fikk høye stillinger i statsadministrasjonen i Horthy-regimet⁷¹. Økonomisk og yrkesmessig lignet familien mer på borgerskapet enn på adelen.⁷²

Mens deler av adelen altså opplevde en svekkelse, oppnådde det øvre borgerskapet en styrket stilling under mellomkrigstidsregimet. Borgerskapet hadde økonomisk makt i form av industri- og bedriftsutvikling, og administrativ og politisk makt gjennom utdanning, ansettelser i embetsverket og politiske verv. Stil og levesett til den øvre delen av borgerskapet kunne være vanskelig å skille fra adelens, mens den nedre delen av borgerskapet hadde mer til felles med middelklassen.⁷³ Det viktige var imidlertid at de definerte seg selv som borgerskap, og at kommunistpartiet også definerte dem som det. Dermed ble de sett som klassefiender fra 1949, uansett hvor på den økonomiske og sosiale stigen de i realiteten befant seg.

Det har vist seg at av mine 24 informanter tilhørte 20 det øvre sjikt av samfunnet i det gamle Ungarn, før kommunistene tok over makten i 1949. Seks tilhørte adelen, fem høyadelen og én lavadelen, 12 tilhørte borgerskapet og to kulakkene⁷⁴. Overklassen i Ungarn var altså en stor og sammensatt klasse med et eget

⁶⁸ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 22. I hovedsak i Jugoslavia, Romania, Tsjekkoslovakia og Østerrike, mens i dag bor om lag to millioner etniske ungarere i disse områdene.

⁶⁹ Min informant ble født som tsjekkisk statsborger (av foreldre som hadde vært ungarske helt til 1920), men ble ungarsk statsborger i 1940. I 1945 ble han igjen tsjekkisk statsborger, for så å bli ungarsk igjen i 1949.

⁷⁰ Informant 5, 11 og 17.

⁷¹ Det konservative Horthy-regimet har navn etter admiral Miklós Horthy som var Ungarns statsoverhode fra 1920 til 1944. Se Sulyok 1994: kapittel 9 for ytterligere informasjon.

⁷² Informant 1.

⁷³ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 336, 344.

⁷⁴ En kulakk var vanligvis en større selveiende bonde, men størrelse på gård og eiendom kunne variere stort, og ordet kunne også bli brukt som et rent skjellsord for mennesker som eide sin egen gård.

indre hierarki. Informantene kom fra alle sjikt i adelen og borgerskapet, og således er mitt utvalg rimelig representativt for overklassen. Fedrene til mine informanter fra borgerskap og adel var i all hovedsak jurister og økonomer ansatt i statsforvaltningen, eller de eide bedrifter med noe ulik størrelse. Noen var også ingeniører, filologer eller yrkesmilitære.⁷⁵ Min jødiske informant tilhørte middelklassen, men han forlot Ungarn under annen verdenskrig og opplevde ikke kommunistregimet. Av de siste tre var to oppvokst med enslige forsørgere som var løsarbeidere, og én kom fra en arbeiderfamilie i gruveindustrien. Alle disse tre omtalte sine familier som svært fattige, og én fortalte at han ofte sultet.

Politisk tilhørighet

Ved valget i 1946 fikk Madjarsk Kommunistparti liten oppslutning. Men det tok allikevel del i samlingsregjeringen etter krigen. Strategisk innsats og posisjonering førte til at kommunistene gradvis økte sin innflytelse, og ved valget i 1949 fantes det kun ett parti å stemme på: Ungarsk Arbeiderparti, det ungarske kommunistpartiet med nytt navn. Et omfattende overvåkningssystem ble utviklet, og kanskje et av de mest undertrykkende regimer i Østblokken ble etablert.⁷⁶

Tallene er usikre, men så mange som 10 000 havnet i fengsel og interneringsleire fra 1948 til 1956. Tallet på deporterte, både innenlands og til Sovjetunionen, enten permanent eller midlertidig, kan være så høyt som 200 000.⁷⁷ Store deler av den utdannede borgerklassen i Budapest ble tvangsflyttet til landsbygden. Andre potensielt opposisjonelle ble fengslet, sendt i eksil eller henrettet.⁷⁸ Terroren og frykten for angiveri førte til en avpolitisering av samfunnet. Folk våget ikke å diskutere politikk eller vise politiske sympatier.⁷⁹ Arbeidsdager på mellom 12 og 14 timer bidro også til at arbeiderne hadde begrenset tid til å drive politikk.⁸⁰ I *Broen ved Andau* fortalte en av bidragsyterne at når han endelig var ferdig på jobb på fabrikken, orket han ikke annet enn å sove.⁸¹

Så mange som seks informanter har opplevd at foreldre og andre familiemedlemmer har blitt arrestert av det hemmelige politiet; AVH.⁸² Én har selv blitt anholdt av politiet. Andre levde i stor usikkerhet for dette. Noen har opplevd husransaker på både dag- og nattestid, eller å komme hjem til plomberte leiligheter og forsvunne foreldre. Dette skapte naturlig nok en sterk frykt og uro i dem.⁸³

Tre bidragsytere levde under konstant frykt for deportering, og opplevde gjentatte ganger at deres fedre ble bortført for flere uker av gangen. De fortalte om endringen som skjedde med fedrene deres etter oppholdene i fengslene, hvordan de kom tilbake som skygger av seg selv, ja som fullstendig ødelagte mennesker. Men det ble snakket lite i hjemmene om hva de hadde opplevd i fangenskapet.⁸⁴ Én opplevde

⁷⁵ To ønsket ikke å oppgi sine foreldres yrker før kommunistene tok over makten, kun hva de jobbet som etter 1949.

⁷⁶ Kjeldstadli (red.) 2003: 49.

⁷⁷ Gati i Sugar 1990: 373-374 og Hoensch 1989: 187.

⁷⁸ Litván 1996, s. 16-19 og Hoensch 1989: 200.

⁷⁹ Gati i Sugar 1990: 373-374 og Hoensch 1989: 187.

⁸⁰ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 605-606.

⁸¹ Michener 1957. Michener intervjuet en rekke av de ungarske flyktningene rett etter at de kom til USA, og denne boken ble oversatt og trykket i nesten alle vestlige land samme år.

⁸² Avdeling for statssikkerhet het opprinnelig Államvédelmi Osztálya, men skiftet navn til Államvédelmi Hatóság i 1949, derav forkortelsen AVH.

⁸³ Informant 6, 8, 10 og 18.

⁸⁴ Informant 6, 8, 10 og 18.

sågar at faren ble holdt mot veggen med våpen og at soldatene truet med å drepe ham.⁸⁵ Ungarn var preget av frykt for angiveri om man skulle komme til å uttrykke politiske sympatier som var i strid med regimets doktrine. En fortalte at han hadde vært sammen med en god venn som akkurat hadde kranglet med sin far, og vennen hadde i sinne ropt i bakgården i blokken de bodde i, at faren var antikommunist og hørte på vestlige radiokanaler hver kveld. Dagen etter ble faren hentet av det hemmelige politiet, og han ble ikke sett igjen.⁸⁶

Av bidragsyterne i denne studien fortalte 13 at familien deres var klart ”høyreorientert”, og i to familier hadde faren vært politisk aktiv før 1948.⁸⁷ I en familie hadde faren vært kommunist under krigen, men han ble ekskludert fra partiet på slutten av 1940-tallet. I en annen familie meldte faren seg inn i kommunistpartiet for å få en jobb i kommunen. De resterende definerte sine familier som stilltiende nøytrale, men de støttet ikke kommunismen.

Av informantene sa 20 at politikk ikke var noe tema hjemme, men at de allikevel var klar over at foreldrene var motstandere av regimet. Dette kom gjerne til uttrykk ved små kommentarer, at foreldrene ikke var med i partiet, og at de snakket om at Ungarn ikke var et land å bli boende i. Én var medlem i kommunistpartiet, slik hans far også var. Informanten fortalte at årsaken til dette, var at de begge jobbet i kommunen, og at de hadde fått beskjed om at de ville miste jobben om de ikke meldte seg inn.

Stefaren til en annen hadde en god stilling i partiet, og min informant fortalte at han var lite hjemme på grunn av stefaren. Han var redd for å forsnakke seg politisk, ettersom han selv var motstander av regimet. Dette forteller en del om redselen som preget samfunnet i Ungarn. En ung gutt holdt seg mye borte fra hjemmet sitt, ikke fordi han ikke likte sin stefar, men fordi han var redd for å si noe han ikke burde.⁸⁸

Fem av de intervjuede var med i Pionerene⁸⁹. En syntes det var helt supert og stortrivdes. En annen hatet å gå i Pionerene og mislikte alt ved det. Og en tredje ønsket å være med på grunn av uniformen, ”men moren min, hun ville på død og liv at det skulle sys skjorte til meg av en sydame. Og vet du, den skjorten hadde perlemorsknaver. Da kan du tenke deg forskjellen på sånne vanlige og perlemorsknaver. Og det skilte meg ut uten like, vet du. Så derfor... Jeg gikk ikke så mye etter det.”⁹⁰ Det var med andre ord ikke politisk motivasjon som gjorde at gutten ønsket å være med i Pionerene, ei heller at han sluttet.

For familiene til seks av bidragsyterne kom det ikke på tale at barna skulle være med i Pionerene. Her var samtlige familier sterke motstandere av kommunismen, og de kom fra alle samfunnslag. Én kom fra svært fattige kår, og moren ytret i klare ordelag til barna at det var noe grunnleggende feil når de som ikke hadde nok mat, måtte gi fra seg det lille de produserte til fellesinnsamlinger. Hun nektet barna å bli med i Pionerene, selv etter at hun ble innkalt til både skolesjefen, og til slutt også politiet. Utad begrunnet hun det med at hun ikke hadde råd til å skaffe barna uniformer. Informanten fortalte at moren ikke var redd for

⁸⁵ Informant 6.

⁸⁶ Informant 16. Informanten fortalte at han så sent som på 1990-tallet traff vennen i Ungarn, og at de da snakket om hendelsen, og hvordan vennen angret og har klandret seg selv for hva som kan ha skjedd med faren.

⁸⁷ Informantene brukte selv betegnelsen høyreorientert, men med et noe ironisk tonefall og lagde gjerne hermetegn i luften når de sa det. Et par utdypet dette med at foreldrene ikke var høyreorienterte i den forstand at de var fascister, eller høyreorienterte som man legger i begrepet i Norge i dag. De brukte betegnelsen for å vise at familien stod langt fra det venstre ytterpunktet de mente kommunismen var.

⁸⁸ Informant 16.

⁸⁹ Speiderbevegelse basert på kommunistisk ideologi. Opprettet i 1948/49 hvor den kristne speiderorganiseringen ble forbudt, og medlemskap i Pionerene i stor grad påbudt.

⁹⁰ Informant 14.

reprimander, og familien ble heller ikke utsatt for noen, da de "ikke hadde noe" de kunne bli fratatt. Denne informantens kone kommenterte at: "Hun svigermor, hun var nå en veldig sterk antikommunist."⁹¹ En annen av bidragsyterne fortalte, med mye latter, om familiens politiske orientering på denne måten:

Og når jeg ble større, så var det egentlig best å snakke minst mulig om politikk. Uansett hvor man var. Men han [faren] har vært veldig sterk, han hadde veldig sterke sympatier, det vet jeg. Vi har jo snakket hjemme, selvfølgelig. Han kunne ikke skjule. Han satt jo foran radioen og hørte på Radio Free Europa og Voice of America og BBC og sånn. Altså, det er klart at innenfor familien, så visste vi hvor vi var. Jeg husker en episode fra, ja, jeg vet ikke hvor gammel jeg kan ha vært. 10-11 år. Og så var det en sånn kommunistisk valgkamp i Ungarn, og så kjørte de rundt, disse kommunistene, med lastebilder og plukket opp unger som skulle stå der på lasteplanet og så kaste sånne brosjyrer, valgmateriale. Og jeg var en av dem som ble plukket opp, og jeg syntes det var innmari moro, ikke sant. Å kjøre rundt med lastebil og kaste papirer til folket. Men så fikk min far vite det etterpå. Da fikk jeg juling. Så jeg ble liksom politisk indoktrinert på den måten. Jeg skulle jammen ikke stå og dele ut kommunistiske brosjyrer.⁹²

Religiøs tilhørighet

Da staten nasjonaliserte alle utdanningsinstitusjoner i 1949, ble de religiøse skolene stengt og religionsundervisning forbudt, også i det private rom. Ungarns kardinal, Josef Mindszenty, motsatte seg reformen, og oppfordret troende katolikker til å gjøre motstand mot kommunismen. Dette resulterte i at han ble arrestert og dømt for spionasje i 1949.⁹³ Mindszentys dom illustrerer hvor sterkt kommunistenes grep om det ungarske samfunnet ble. I 1950 aksepterte kirken å bli satt under statlig administrasjon, men det betydde imidlertid ikke at ungarerne fritt kunne praktisere sin religion.⁹⁴ Kun godkjente kirker fikk holde åpent, og kun godkjente prester fikk forrette. Kontrollen omfattet ikke bare det offentlige rom, men også hvordan det ungarske folk skulle få forholde seg til sin gud.

Både adelen og borgerklassen bestod utelukkende av madjarer⁹⁵ og kristne, hvor nesten 80 prosent var katolikker, og de resterende 20 prosent i all hovedsak var protestanter. Middelklassen bestod av fattigere madjarer og kristne, i tillegg til velstående jøder og andre ikke-etniske ungarere som tyskere og slovakere.

Alle bortsett fra fire av mine informanter var katolikker, tre var protestanter og den siste jøde.⁹⁶ I våre samtaler var katolikkene helt tydelige på sin religiøse tilhørighet. Mange husket sine foreldre som typisk "gode katolikker" som gikk i kirken hver søndag og som i stor grad fulgte kirkens påbud frem til begynnelsen av 1950-tallet. Etter dette var ikke religion et tema for diskusjon i deres hverdag. De opplevde

⁹¹ Informant 13s kone. Finnes på lydopptaket fra denne samtalen.

⁹² Informant 2.

⁹³ Mindszenty sonet en dom på livsvarig fengsel og tvangsarbeid da han slapp ut under opprøret i 1956. Fra 1956 til 1971 oppholdt han seg ved den amerikanske ambassaden i Budapest, før han i 1971 fikk fritt leide til å forlate landet.

⁹⁴ Gati i Sugar 1990: 373 og Litván 1996: 12, 17-18.

⁹⁵ Opprinnelig betegnelse på alle innbyggerne i det ungarske kongedømmet. Brukes i dag for å omtale etniske ungarere, som utgjør om lag 95 prosent av befolkningen. Minoritetsgruppene består hovedsakelig av romanifolket, etniske tyskere og slovakere.

⁹⁶ Forholdet mellom katolikker og protestanter var relativt uproblematisk i Ungarn, og flere av mine informanter kom fra familier hvor moren var katolikk og faren protestant, eller omvendt.

at det offentlige rom var svært sekulært, og at de unge ble forsøkt fjernet fra det å være katolikk. Spesielt kunne det å gå i kirken på søndagen få konsekvenser for både dem selv og deres familiemedlemmer.

Faren til én informant var meget religiøs og fortsatte å gå i kirken hver søndag, og verken han eller familien ble straffet for dette. Moren til en annen gikk også i kirken hver søndag, men denne familien opplevde dette som vanskelig og fikk reprimander på grunn av det. Laszlo Berczelly hevder at de aller fleste av den gamle overklassen ble utsatt for forfølgelse av kommunistregimet, med unntak av noen få genier og uunnværlige personer.⁹⁷ Faren til min informant var en berømt skikkelse innen sitt fag, og har i dag en årlig offisiell dag i Ungarn dedikert til sin person og sitt virke. Det kan kanskje forklare at han fikk fortsette å praktisere sin religion ustraffet.

Studiens bidragsyttere hadde i varierende grad fått religionsundervisning i sin barndom. Av dem som var født før 1940, hadde alle hatt religionsundervisning av prester i skolen, og alle var konfirmert. De som var født etter 1940, hadde bare hatt ett eller to år med religionsundervisning i skolen før det ble forbudt. To av mine informanter fikk hemmelig undervisning hjemme og ble konfirmert i all hemmelighet. Mange nevnte at de kjente til at venner og bekjente også fikk undervisning på kveldstid hjemme og at det ble holdt messer i nabohus. Dette var imidlertid noe de aldri snakket om utenfor hjemmene.

Familien til en i intervjugruppen ble advart fra partiet mot å la sin datter bli konfirmert i kirken, men foreldrene trosset advarselen. Konsekvensen ble at de fikk seks måneders trekk i lønn. Denne familien tilhørte den gamle høyadelen.⁹⁸

Én fortalte at hun først giftet seg i rådhuset, men hennes mor anerkjente ikke ekteskapet før hun hadde giftet seg i kirken. Kvinnen giftet seg derfor i skjul, i en kirke på landsbygda, og uten at noen var til stede. Hun var redd for at partiet skulle få vite at de hadde giftet seg i kirken, og konsekvensene det kunne få for både jobb og bolig.⁹⁹

Disse beretningene forteller ikke bare om en religiøs undertrykkelse, men om et samfunn som var uforutsigbart og som forskjellsbehandlet. Det er klart at de fleste i min studie kom fra familier hvor religion var viktig, og det er grunn til å anta at dette var gjengs for de fleste katolske ungarerne på denne tiden. Dermed kan undertrykking av religionsfrihet, ha utviklet seg til å bli en av mange *push*-faktorer for de som valgte å forlate Ungarn høsten 1956.

Økonomi og arbeidsforhold

Som de fleste andre europeiske land opplevde Ungarn store økonomiske utfordringer etter krigen. Gjenoppbyggingen imidlertid gikk raskt, og mot sensommeren 1945 fungerte infrastrukturen, og bøndene produserte nesten nok til å forsyne landet med mat. Private foretak ble sterkt oppmuntret og Ungarn kom raskere i gjenge enn sine naboland.¹⁰⁰ Det var allikevel stor boligmangel.¹⁰¹ Alle mine informanter som kom fra Budapest, fortalte at de enten måtte flytte inn til slektninger (fordi deres bolig var ødelagt), at de fikk

⁹⁷ Berczelly 2003: 23.

⁹⁸ Informant 12.

⁹⁹ Informant 1.

¹⁰⁰ Gati i Sugar 1990: 370.

¹⁰¹ Hoensch 1989: 161-162.

slektninger som flyttet til dem (fordi *deres* bolig var ødelagt), eller at de bygget om leilighetene sine, og leide ut en egen del til fremmede (hvis bolig var ødelagt av krigen).¹⁰²

Før krigsutbruddet var ca. 50 prosent av alle ungarere knyttet til landbruket. Jorden var imidlertid svært skjevt fordelt, og i mars 1945 støttet alle partiene i koalisjonsregjeringen at 35 prosent av landejorden ble redistribuert. Reformen tok kun jord fra adelen og kirken, og inkluderte på langt nær alle jordløse. Det kan lede til slutningen at det var viktigst for kommunistene å komme landadelen og kirken til livs, selv om disse to riktignok var de største jordeierne i 1945.¹⁰³ På tross av jordreformen vedvarte ikke selvbergingen, og Ungarn måtte importere mat,¹⁰⁴ og i 1951 ble rasjoneringskort for kolonialvarer gjeninnført.¹⁰⁵

Fra 1949 ble også middels store gårdsbruk innlemmet i kollektiviseringen, og nasjonaliseringen av jordbruket var et faktum. Mange som hadde fått tildelt jord i 1945, måtte inn i statlige kollektiver, og drømmen og entusiasmen var borte.¹⁰⁶ Sakte men sikkert ble landadelen, kulakkene og de mindre selveiende bøndene utradert som klasse og maktfaktor i lokalsamfunnene, og snart uten arbeid. Om lag 300 000 arbeidsledige bønder ble flyttet til tungindustrien.¹⁰⁷ Deler av denne omstruktureringen av arbeidskraft kan ha vært en del av den generelle moderniseringen som foregikk over store deler av Europa i etterkrigstiden, og således kan en del av overflyttingene ha vært relatert til dette, og ikke til forfølgelse og straff.

I 1949 ble 46,7 prosent av alle gårder drevet av privateiende bønder. I 1960 var det kun 19,9 prosent av gårdene som var i privat eie. De få som hadde beholdt sin eiendom frem til 1960-tallet, mistet den til slutt, og i 1970 var kun 1,6 prosent selveiende bønder. Samtlige av de intervjuedes familier som eide jord, mistet den til kollektivene, uansett størrelse på gården.¹⁰⁸

En av bidragsyterne med bakgrunn som kulakk, fortalte at hans familie fikk beholde sitt gods til 1960-tallet. De hadde store landområder, og drev jorden med god avkastning. Dette kan være en av årsakene til at deres gods ble innlemmet i kollektivene så sent. Familien hadde imidlertid svært lite penger, da de måtte gi fra seg det de produserte, også før godset ble innlemmet i kollektivene. Min informant fortalte at han ofte gikk sulten til sengs da han studerte, det var ikke mulig for familien hans å hjelpe ham økonomisk på noen som helst måte.¹⁰⁹

Fra 1947 ble alle bedrifter med flere enn ti ansatte lagt under staten.¹¹⁰ I 1970 var kun 1,6 prosent av alle foretak på private hender, og de få som fantes, fikk operere i svært liten skala. Blant de intervjuede med bakgrunn fra borgerskapet, kom fire fra familier som drev selvstendig næring. En av familiene mistet

¹⁰² Flere refererte til at de var vant til å bo trangt, og at de derfor ikke var så opptatt av at de måtte bo trangt også i Norge, selv om de hadde forestilt seg noe annet. Se kapittel 8 om boligforhold i Norge.

¹⁰³ Gabor hevder at så mange som 500 000 krigsfanger ble utelatt fra jordreformen. Gábor, György og Tibor (red) 2003: 22.

¹⁰⁴ Gati 1990: 370, 372, Litván 1996: 9-10, Hoensch 1989: 167-170 og Jónás 1977: 33.

¹⁰⁵ Litván 1996: 20-22.

¹⁰⁶ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 513-514.

¹⁰⁷ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 590.

¹⁰⁸ Flere av mine informanter kom fra familier med store jordeiendommer, men som kanskje besteforeldre eller onkler eide og disse er regnet til borgerskapet på grunn av sine foreldres utdanning og jobb. Noen av disse foreldrene eide fremdeles noe jord, men hadde ofte leid den ut til familie. Således merket flere enn kun mine to informanter med ren kulakkbakgrunn kollektiviseringen. Kollektiviseringen og beslagleggingen påvirket mine informanter på en slik måte at da kanskje måtte flytte sammen med slekt som hadde mistet gårdene sine, eller at de måtte ha hjelp til å finne nytt arbeid. Noen av mine informanter kom fra familier som både eide jord og bedrifter, og de mistet begge deler.

¹⁰⁹ Informant 21.

¹¹⁰ Hoensch 1989: 174-175.

bedriften under krigen, men satt allikevel igjen med eiendommer, som den mistet i 1949. En annen kom fra en meget velstående familie med et omfattende industriimperium. De to andre fra et lavere sjikt innen borgerskapet, hvor faren eide en bedrift med ca. 13 ansatte. Felles for de tre sistnevnte familiene var at de mistet bedriften i 1949. De tidligere eierne av mindre bedrifter fikk ofte fortsette i bedriften som ansatte for staten, og dette skjedde med dem som eide små bedrifter. Den andre familien ble fullstendig utestengt fra bedriften og havnet på bar bakke.¹¹¹

Fra 1949 til 1970 mistet om lag 500 000 fra borgerskapet sin jobb, enten på grunn av nasjonalisering av deres bedrift, eller fordi de mistet sin stilling i den offentlige forvaltningen.¹¹² Ingen i den intervjuede gruppen mistet sitt arbeid, men 11 av deres fedre ble utsatt for dette. Dette henger nok sammen med at mine informanter i stor grad var unge mennesker og kanskje gikk på skole på begynnelsen av 1950-tallet, eller de hadde lave stillinger regimet anså som passende for dem.

Fire av foreldrene var jurister og tre var økonomer, alle med til dels høye stillinger i offentlig forvaltning under Horthy-regimet. På grunn av deres tilhørighet til borgerskapet mistet alle bortsett fra én jobben i 1949. Han ledet et meget omfattende prosjekt, men da det var fullført noen år senere, ble han kraftig degradert. Som arbeidsledige tok juristene og økonomene det arbeidet de fikk tak i via bekjente, som snekker, vaktmester eller annet løsarbeid, før mange fikk seg jobb som revisorer. Én fikk aldri akademisk arbeid igjen og måtte livnære familien ved å frakte og losse sand til en fabrikk, senere som sykehusportør. Moren til en av informantene med høyadelig bakgrunn fikk jobb som toalettrenholder på en fabrikk.¹¹³ Disse to siste tilfellene kan illustrere hvordan mange følte seg personlig forfulgt. Foreldrene fikk svært dårlige jobber, og opplevde det som et hån. De ønsket ikke å lide samme skjebne.

Når foreldrene kom hjem, la de jobben fra seg og samtalene gikk som de hadde gjort før samfunnsendringene. Omgangskretsen var også den samme som før. Høyadelen omgikk hverandre, og de snakket aldri om det de så på som sine fornedrende jobber. "Ellers hadde de ikke overlevd," fortalte en.¹¹⁴ Det ble deres flukt tilbake i tid når de kom sammen med sine venner fra gammelt av.

Ingen i studiens intervjugruppe ble deportert til de ungarske steppene, men nære familiemedlemmer til to ble det, og alle kjente noen som hadde blitt deportert. Én informant fikk gåsehud da hun nevnte det, og orket ikke å fortelle om det hennes familie hadde blitt utsatt for.¹¹⁵

Først ble altså en allerede svekket adel mer eller mindre uskadeliggjort med jordreformen i 1945. Kirken led samme skjebne som adelen ved jordreformen, men, som vi snart vil se, var skolereformen i 1949 det endelige nådestøtet for kirken. Gabor mener at kommunistpartiet videre gjorde alt det kunne for å knuse den tredje maktbastionen i Ungarn, altså borgerskapet, på 1950-tallet.¹¹⁶ De tre maktskansene i Ungarn var utradert, og tilbake stod Partiet. Ettersom det har kommet frem at så mange som 20 av mine informanter tilhørte disse øvre sjiktene, er det klart at mange av dem berørt av de politiske endringene.

¹¹¹ Informant 7, 14, 16 og 22.

¹¹² Gábor, György og Tibor (red) 2003: 90.

¹¹³ Informant 10.

¹¹⁴ Informant 10.

¹¹⁵ Informant 10. Mange av den gamle adelen og borgerskapet ble deportert til steppene i Ungarn, hvor de enten ble internert under meget vanskelige forhold, eller de skulle omskoleres til å bli bønder.

¹¹⁶ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 578.

Utdanning og arbeidserfaring i Ungarn

Kommunistenes maktovertakelse i 1949 førte til store endringer i utdanningssystemet i Ungarn. To endringer var kanskje viktigere enn de andre: Den ene var at religionsundervisning ble forbudt, med den konsekvens at kirken mistet kontroll over skolene.¹¹⁷ Den andre gjaldt hvem som fikk adgang til utdanning ut over tilsvarende norsk ungdomsskole. Det krevdes spesiell søknad for å komme inn på videre utdanning, og søknaden måtte godkjennes av partiet. Konsekvensen ble at barn av foreldre som var definert som klassefiender, i svært liten grad fikk fortsette til høyere utdanning. Denne gruppen skulle fortrinnsvis omskoleres til arbeidere. De som fikk skoletilbud etter ungdomsskolen, fikk ofte tilbud om yrkesskole, eller kanskje teknisk gymnas. Noen kom inn på gymnas i avsidesliggende områder, eller de ble tatt opp på skoler for å overvåkes. Etter endt gymnas fikk de færreste plass ved høyskoler eller universiteter. Høyere utdanning generelt økte kraftig i Ungarn rett etter krigen, for så å falle like kraftig fra 1951.¹¹⁸

Noe av forklaringen på dette kan ligge i at ungdom fra borgerskapet i stor grad ble nektet videre utdanning, og at det var denne gruppen i samfunnet som tidligere hadde rekruttert til høyere studier. Barn av arbeidere, småbønder og jordløse søkte seg i mindre grad enn sine jevnaldrende fra det tidligere borgerskapet til høyskoler og universiteter

Kun to av mine 24 bidragsytere hadde ingen utdanning ut over ungdomsskolen fra Ungarn. Den ene begynte på fagskole, men fullførte ikke. Han angret mye på det i ettertid, men sa at han ikke holdt ut å gå på skolen mer. Han vendte så hjem til sin far og sine søsken, og jobbet som løsarbeider i fire år, både innen jordbruk og som byggesjauer.¹¹⁹ Den andre fikk som 14-åring via bekjente jobb i et firma som la rør og kabelgater i forbindelse med gruveindustrien. Han kom ikke inn på gymnaset på grunn av at familien hans hadde eid jord før kollektiviseringen. Han selv mente de var vanlige bønder, men allikevel fikk han ikke gå på videregående fordi de en gang hadde eid jord.¹²⁰

Oversikten over ungarernes bakgrunn som ble laget i forbindelse med NOUen i 1986 viste en klar overvekt av unge mennesker med fagbrev.¹²¹ Sammensetningen av mitt utvalg gjenspeiler ikke dette forhold. Det er flere mulige forklaringer på dette: Det ene er at registreringskortene i Det norske Flyktningsråds arkiver ikke skiller mellom yrke og utdanning. Dermed er det ikke gitt at ungarerne jobbet som det de var utdannet til. En annen forklaring kan være at det ikke er lagt vekt på å skille mellom yrke i 1956, og eventuell annet yrke eller utdanning i tiden før kommunistene tok over. En tredje forklaring er at det ikke finnes registreringskort på alle flyktningene som kom til Norge, og at det således kan være en feilkilde her. Allikevel må det være mulig å konkludere med at arkivene er relativt entydige. De viste en klar overvekt av mennesker med bakgrunn som faglærte i 1956. Spørsmålet er om dette var deres klassemessige tilhørighet før 1949. Funnene i min studie skulle tilsi at de fleste ikke tilhørte arbeiderklassen.

Fem av de intervjuede hadde fullført *fagbrev* i Ungarn.¹²² En av disse hadde i tillegg fullført ingeniørutdanning på kveldstid ved siden av fagbrev og jobb, ettersom han ikke kom inn på vanlig gymnas

¹¹⁷ Vel 60 prosent av grunnskolene og 30 prosent av de videregående skolene var eid og drevet av kirken frem til 1956. I tillegg ble religionsundervisningen i andre private skoler og i de offentlige holdt av prester.

¹¹⁸ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 572-573.

¹¹⁹ Informant 15.

¹²⁰ Informant 19.

¹²¹ Se vedlegg 3.

¹²² Informant 10, 11, 12, 16 og 23.

eller høyskole på grunn av sin bakgrunn. Kveldsskolen hadde det ikke vært noe problem å få plass ved.¹²³ En annen fullførte sitt fagbrev innen helse våren 1956.¹²⁴

Én med høyadelig bakgrunn fikk verken begynne på gymnas eller yrkesskole, og ingen statlige bedrifter ville ansette henne. En liten privat bedrift tok henne til seg som lærling, og i 1956 hadde hun fullført læretiden og jobbet to år.¹²⁵ En annen drømte om å ta artium og å bli lege, men på grunn av sin tilhørighet til den gamle høyadelen kom hun ikke inn på gymnaset. Hennes svoger var lege og lovte å hjelpe henne. Han skaffet henne i stedet skoleplass på yrkesutdanning til metalldreier. Han hadde problemer med sin yrkeskarriere på grunn av svigerfamiliens bakgrunn. Min informant har fortalt at hun siden har fått se i hans partibok at det ble registrert at hans svigerinne utdannet seg til dreier. Da hun var ferdig med yrkesskolen ville hun ikke jobbe som dreier, men hun fikk en kontorjobb i en av de få små private bedriftene som fremdeles eksisterte i 1956. Hun fikk ikke kontorarbeid i statlige bedrifter.¹²⁶ En tredje informant hadde heller ikke fått studere på grunn av sin adelige bakgrunn, og han fikk ikke velge fritt hvilken fagretning han skulle utdanne seg innen. Han trivdes imidlertid med sitt yrke, og i 1956 hadde han jobbet i nesten ti år.

Våren 1955 hadde en av mine bidragsyttere fullført *teknisk gymnas*, men han kom ikke inn på videre studier. Han forsøkte å melde seg til militære høyskoler for en teknisk ingeniørutdanning, men fikk beskjed om at på grunn av tøvær i den kalde krigen, skulle Ungarn nedruste. Dermed ville Forsvaret ikke trenge så mange ingeniører, og han fikk ikke studieplass. Han trodde ikke på den unnskyldningen. En nær venn av ham, også fra øvre borgerskap, fikk samme beskjeden. Høsten 1956 hadde informanten jobbet litt over ett år på en fabrikk som tekniker.¹²⁷

Fire av de intervjuede studerte ved høyskoler eller universiteter oktober 1956. Tre gikk på yrkesskole, en på teknisk videregående skole og en siste på allmennfaglig videregående skole.¹²⁸

Blant studentene hadde én bevisst søkt seg til en upopulær linje på et lite og avsidesliggende universitet. Han hadde hørt at om man først kom inn på universitetet, så var det enkelt å bytte linjer.¹²⁹ En annen hadde studert medisin i to år, og han var helt klar på at hans fars kontakter ved universitetet hadde hjulpet ham på opptaksprøven, slik at det ikke ble mulig å nekte ham å komme inn.¹³⁰ En tredje hadde studert filologiske fag i flere år ved et noe mindre universitet, men hans vei dit hadde vært lang. Han kom fra en velstående kulakkfamilie, og da han var ferdig på videregående, ble han tatt opp ved det juridiske fakultet. Rett før eksamen det første året fikk han beskjed om at han på grunn av sin herkomst ikke kunne få fortsette ved universitetet. Han fikk da jobb som ufaglært på en fabrikk. Her kom han imidlertid på svært god fot med partiets representant, og denne skrev et anbefalingsbrev om at han burde få fortsette å studere. Han ble tilbudt plass på språkstudier, under den forutsetning at han klarte å ta igjen sine medstudenter i russisk i løpet av fire måneder. Disse hadde hatt russisk siden barneskolen, mens min informant ikke kunne ett ord russisk.

¹²³ Informant 16.

¹²⁴ Informant 23.

¹²⁵ Informant 12.

¹²⁶ Informant 10.

¹²⁷ Informant 2.

¹²⁸ Informant 17, 20, 21, 22, 4, 6 og 13.

¹²⁹ Informant 22.

¹³⁰ Informant 20.

Til jul var han allikevel best i klassen, og ble invitert til Moskva som premie.¹³¹ Den siste av studentene hadde kun noen måneder igjen av jussstudiet høsten 1956. Han tilhørte borgerskapet, men hadde ikke hatt problemer med å komme inn på universitetet. Dette har sammenheng med informantens alder, da han begynte å studere i 1950 og det fremdeles var mulig for barn av klassefiender å komme inn ved noen universiteter.¹³² Min bidragsyter som allerede var i Norge før 1956, fikk sin utdanning avbrutt på grunn av krigen, og han fikk ikke fullført gymnaset før han kom til Norge.¹³³

De siste seks informantene i min studie hadde *fullført allmennfaglig videregående* skole i Ungarn, men ingen av dem fikk studere på grunn av deres bakgrunn fra adel og borgerskap.

Én kom fra en høyadelig familie og gikk på et beryktet gymnas hvor en av lærernes oppgaver tilsynelatende var å bryte ned elevene med klassefiendtlig bakgrunn, og det var mange fra borgerklassen og adelen på dette gymnaset. Da han var ferdig på gymnaset, fikk han ikke studere. Han jobbet som løsarbeider i to år, blant annet med å kjøre kull til fabrikker.¹³⁴

Én var ferdig med artium våren 1949, og det samme året mistet familien hennes alle eiendommene sine og faren jobben. Kvinnen begynte å jobbe rett etter skoleslutt for å hjelpe familien økonomisk, men det ble regnet som en skandale i slekten at hun ikke begynte på universitetet. Hun søkte aldri om å få ta videre utdanning, men det er uvisst om hun hadde fått plass etter 1949. På tross av sin bakgrunn fikk hun jobb i offentlig forvaltning, og ble aldri presset til å melde seg inn i partiet for å få beholde jobben.¹³⁵

Det å tilhøre det gamle borgerskapet, førte til at nok en av denne studiens intervjuobjekter ikke kom han ikke inn på noen av studiene han søkte seg til etter endt gymnas. Han fikk i stedet jobb som skatteoppkrever via bekjente av sin far. Informanten fikk kurs i forbindelse med arbeidet, og trivdes godt i jobben. Han ble imidlertid presset til å melde seg inn i Kommunistpartiet for ikke å miste jobben. Da han ble innkalt til militæret, ble han innkalt til tjeneste i eliteforsvaret. For ham var det et paradoks at han gikk fra ikke å få studere på grunn av sin bakgrunn, til at han var et "betrodd partimedlem" og ble ønsket rekruttert til spesialmilitæret som en mønsterkommunist.¹³⁶

De tre siste med artium var kvinner med borgerlig bakgrunn, alle uteksaminert våren 1956. De fikk ikke begynne å studere, og jobbet i til dels svært lave stillinger på kontor eller i butikk i oktober 1956.¹³⁷

Men det var ikke bare politisk, religiøs og økonomisk undertrykkelse som lå til grunn for revolusjonen i 1956, det handlet også om ungarsk nasjonalisme, som vi nå skal se.

Opptakten til revolusjonen i oktober 1956

Moskvas tilsynelatende mer fleksible holdninger til sine satellittstater i 1955 kan ha nøret opp under ungarernes håp om at deres revolusjon ville lykkes.¹³⁸ Våren og sommeren 1956 strømmet store deler av

¹³¹ Informant 21.

¹³² Informant 17.

¹³³ Informant 24.

¹³⁴ Informant 18.

¹³⁵ Informant 1.

¹³⁶ Informant 9.

¹³⁷ Informant 3, 5 og 7.

¹³⁸ Sovjetunionen trakk seg ut av Østerrike og aksepterte at landet ble nøytralt, men opprettet i samme åndedrag Warszawapakten, Khrustsjov beklaget personlig overfor Tito hans eksklusjon og til slutt kom destaliniseringen på partikonferansen i februar 1956.

partiets intelligentsia og andre intellektuelle til møter i Petöfi-sirkelen.¹³⁹ Aldersspennet blant deltakerne var stort. Møtene utviklet seg til folkemøter hvor temaer som politikk, historie, ideologi og økonomi ble diskutert, og diskusjonsgrupper etter mønster av Petöfi-sirkelen ble raskt dannet ved alle universiteter i Ungarn.¹⁴⁰

Valget av Wladyslaw Gomulka til førstesekretær i kommunistpartiet i Polen den 21. oktober skapte reaksjoner og optimisme i Ungarn. Av det polske folk ble han sett på som en nasjonalist hvis hovedfokus var å bedre deres hverdag, og det var *dette* elementet som tiltrakk og inspirerte ungarerne. Valget utløste en sympatibølge av støttemarkeringer i Ungarn, og ungarerne øynet et håp om å vinne tilbake sin nasjonale selvstendighet.¹⁴¹

Dette gjenspeilet seg i listene med krav til myndighetene som studentene rundt om i landet utformet i oktoberdagene i 1956. De mest omtalte var de 16 kravene utformet av studentene ved det teknologiske universitetet i Budapest.¹⁴² Her hevdet de rett til grunnleggende demokratiske prinsipper og spesifikke krav om bruk av ungarske nasjonale symboler, markering av ungarske nasjonaldager og fjerning av sovjetiske symboler. I tillegg var det et absolutt krav at Sovjetunionen skulle trekke alle sine styrker ut av landet.¹⁴³ En av mine informanter fortalte hvordan han, sammen med en rekke andre studenter ved et stort universitet i Ungarn, natt til 22. oktober 1956 utformet en rekke krav til ledelsen om demokratisering av universitetet, inspirert av kravene til studentene i Budapest. En medstudent leste opp kravene på et planlagt møte med ledelsen ved universitetet dagen etter, og det skapte furore.¹⁴⁴

Ungarsk radio nektet å sende kravene til studentene i Budapest på luften, og sammen med Petöfi-sirkelen, tok Forfatterforeningen initiativ til en protestmarsj og demonstrasjon neste dag, 23. oktober, for å spre budskapet på den måten.¹⁴⁵

Revolusjonen

Langs ruten for demonstrasjonen dukket ungarske flagg opp, med gapende hull i midten, hvor det kommunistiske emblemet var klippet ut.¹⁴⁶ Arbeidere og andre folk på vei hjem fra jobb sluttet seg til demonstrantene. Etter hvert var om lag 200 000 mennesker ute i Budapests gater. Væpnede studenter stormet radiotårnet, og den massive Stalin-statuen ble revet ned. Soldatene i den ungarske hæren nektet allikevel å skyte mot studentene, og det var det hemmelige politiet, AVH, som initierte skytingen, og dermed gatekampene som fulgte.¹⁴⁷

¹³⁹ Sirkelen hentet navn og inspirasjon etter Ungarns nasjonaldikter Sandor Petöfi, som også deltok i selvstendighetskampen mot Østerrike i 1848.

¹⁴⁰ Litván 1996: 39-40.

¹⁴¹ Hoensch 1989: 216.

¹⁴² De 16 kravene kan sees i lys av Sandor Petöfis 12 krav om demokratisering til den habsburgske overmakten i 1848. Kravene i 1956 regnes for å ha blitt fremsatt av studentene, men de hadde støtte hos journalistene og fikk trykket kravene sine, om enn noe redigert, i kommunistpartiets egen avis "Free People". Redaktøren var en av dem som ble dømt til døden og henrettet etter at revolusjonen var slått ned.

¹⁴³ Litván 1996: 61-62.

¹⁴⁴ Informant 20.

¹⁴⁵ Litván 1996: 53.

¹⁴⁶ Jf. forsideillustrasjonen.

¹⁴⁷ Kirdály i Kirdály og Jónás 1978: 60.

De ungarske ungdommene som kjempet i gatene var stort sett arbeidere og bønder fra fattige kår.¹⁴⁸ De ble ledet i små grupper av studenter, men også av noen soldater og generaler fra den ungarske hæren. Tallet på frihetskjemper er usikkert og varierer fra 10 000 til 15 000.¹⁴⁹ Demonstrasjoner spredte seg over hele Ungarn, og spesielt ved offentlige administrasjonssentra. Demonstrasjonene var stort sett fredelige. Kravene var hovedsakelig de samme over hele landet. Demonstrantene krevde fjerning av sovjetiske symboler og bruk av ungarske, og de krevde frie lokalvalg. Ettersom ledelsen i Budapest var fullstendig lammet av situasjonen der, slo de lokale kommunistene ikke ned opprøret, men gav heller etter for demonstrantenes krav. Ny ledelse ble raskt innsatt, og det foregikk på minnelig vis.¹⁵⁰

En av mine informanter som bodde i en liten landsby, var med på en demonstrasjon utenfor det lokale partikontoret. Han var selv bare 16 år, men ble med massene i å storme bygningen, tømme skap og kaste papirer ut av vinduer for så å brenne dem på plassen foran partihuset. Han fortalte at det hele gikk relativt fredelig for seg, bortsett fra at noen banket opp den lokale partisjefen.¹⁵¹

Tidligere statsminister Imre Nagy¹⁵² ble gjeninnsatt, og revolusjonen hadde tilsynelatende vunnet. Den 30. oktober startet sovjetisk tilbaketrekning og fengslene ble åpnet. I strømmen av frigitte politiske fanger, fulgt også en rekke vanlige kriminelle. Disse flyktet i stor grad ut av landet for å unngå fengsling igjen.¹⁵³ Den 1. november holdt Nagy en tale hvor han anerkjente opprøret som en frihetskamp, og han opphøyet opprørerne til nasjonale helter. Han meldte Ungarn ut av Warszawa-pakten og erklærte landet uforbeholdent nøytralt, med presisering av at landet ikke ønsket å støtte hverken den ene eller den andre maktblokken. Sovjetunionen protesterte, men gav inntrykk av å forhandle.

Den sovjetiske stridsmakten returnerte imidlertid natt til 4. november. Motstanden ble raskt slått ned rundt om i landet, men i hovedstaden varte den i flere døgn. Det var harde kamper mellom frihetskjemperne og de sovjetiske styrkene, og hele kvartaler ble jevnet med jorden. Unge gutter kastet Molotov-cocktails på tanksene, og tidligere hemmeligholdte statistikker viste at nesten 200 barn under 16 år døde i kampene som fulgte.¹⁵⁴

Under demonstrasjonene og kampene som herjet Budapest i oktober og novemberdagene 1956, var mange av kvinnene i min studie hjemme og innendørs. En av mennene var bortreist og visste ikke hva som hadde skjedd før han kom tilbake til Ungarn. Én vervet seg til den ungarske hæren da han hørte russerne var på vei tilbake, men ombestemte seg etter noen timer, og rømte landet i stedet. Fire fortalte at de var aktivt med på demonstrasjonene, men at de trakk seg tilbake da det kom til skyting. En fortalte:

¹⁴⁸ Arbeiderne kom i stor grad fra industriområdene i Budapest, mens bøndene kom inn fra nærliggende distrikter. Gruppen var imidlertid mer kompleks enn den ved første øyekast kan se ut til. Mange av arbeiderne var unge mennesker som hadde familiebakgrunn fra den gamle overklassen, og de kjempet side om side med mennesker med "ekte" arbeiderbakgrunn.

¹⁴⁹ Gati 2006: 156-157.

¹⁵⁰ Litván 1996: 66-67.

¹⁵¹ Informant 13.

¹⁵² Imre Nagy var statsminister i Ungarn fra 1953-55. Han førte en ny og mildere politikk med øket distanse til Moskva. Han ble anklaget for høyreavvik og dermed avsatt i 1955. I 1956 ble han arrestert, og i 1958 dømt og henrettet for landsforræderi.

¹⁵³ Litván 1996: 77.

¹⁵⁴ Molnár: 2001: 314 og Litván 1996: 105.

For vi var jo merket. Alle som var med på demonstrasjonen. For jeg, vi visste at de tok bilder av folk. Det var også det. Nå snakket jeg ganske mye, snakket stygt om andre og kommunistene. Men gjort, ingenting. Så var den første tanken at enten blir en tatt, eller så blir en ikke tatt. Jeg tok ikke sjansen på det. Den andre var det at jeg ikke hadde noe spesielt å være i Ungarn for. Det var dårlig med alt.¹⁵⁵

Faren til denne informanten satt seks måneder i fengsel på grunn av sønnens deltakelse i demonstrasjonen. Flere andre har fortalt at de høylydt snakket negativt om kommunismen på arbeidsplassen i denne perioden, og da revolusjonen ble slått ned, ble de reddet for å bli innrapportert til AVH. ”Jeg hadde ikke deltatt i åpne kamper og sånn, men jeg hadde i hvert fall gitt tydelige signaler på hvor jeg hører hjemme. Både der vi bodde og på arbeidsplassen. Så det ville kanskje ikke være så veldig lurt å ikke forlate landet.” fortalte en annen. Felles for mine bidragsyttere som befant seg i Budapest, er at de gikk mye rundt i gatene og så på hva som skjedde. Sånn sett var de deltakende, men mest som observatører. I henhold til hva som skjedde med faren til den ovenfor nevnte informanten, kan det se ut som om tilstedeværelse og deltakelse i demonstrasjonene var tilstrekkelig til å bli fengslet i etterkant.

En var redaktør i en avis ved et universitet, og skrev selv mange artikler som klart viste politisk standpunkt og oppfordret til motstand mot Sovjetunionen og kommunismen.

To har fortalt at de bar våpen i universitetsbrigader som ble dannet. Den ene lo kraftig da han fortalte: ” Ja, det var en militærleir, og den ble brutt opp, og alle studentene i nærheten fikk et gevær. Så jeg gikk rundt med sånn urgammel gevær fra den første verdenskrig. Og følte meg veldig kjekk. Men jeg har aldri skutt en eneste fyr. Men de, kommunistene, de visste at jeg gikk med gevær, og da teller det ikke om geværet var gammelt eller ikke.”¹⁵⁶ Den andre var med på å arrestere partisjefen og AVH-sjefen i sin by. Han var også aktiv i organisering av matforsendelse til Budapest. Begge disse var studenter, og i etterkant har de fått vite at de ble registrert av kommunistene som aktive under revolusjonen.

Endelig var to av mine informanter frihetskjemper i den forstand at de med våpen i hånd kjempet mot AVH og det sovjetiske militæret i gatene i Budapest. Begge har vist meg sine utmerkelse fra dagens ungarske president for sin innsats i 1956.

De regionalt organiserte arbeiderrådene¹⁵⁷ ble forbudt, og massearrestasjoner fulgte.¹⁵⁸ Interneringsleirene som var blitt stengt av Nagy i 1953, ble gjenåpnet. Unge menn som ble tatt med våpen, ble henrettet. På nyåret ble det innført dødsstraff for streik, og den ble raskt utvidet til å gjelde nesten alle former for kritiske uttrykk om regjeringen og styresettet.¹⁵⁹ Det gamle systemet ble gjeninnført på fabrikkene, og arbeiderne ble strengt overvåket.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Informant 15.

¹⁵⁶ Informant 17.

¹⁵⁷ Arbeiderrådene i Ungarn var stort sett politiske organer på de mange fabrikkene, hvor arbeiderne hadde tatt kontroll. De ønsket å benytte seg av fabrikkene som et politisk virkemiddel, gjerne ved streik, og krevde en demokratisering av samfunnet.

¹⁵⁸ Litván 1996: 112-113.

¹⁵⁹ For å vise at regimet mente alvor, ble den første streiken etter lovendringen slått ned med hjelp av sovjetiske tanks, og et ukjent antall arbeidere ble drept og såret. Denne hendelsen regnes som slutten på arbeiderrådernes motstand. Litván 1996: 113-114.

¹⁶⁰ Litván 1996: 114.

Forfattere, journalister og kunstnere forente seg med intellektuelle opposisjonelle i kommunistpartiet, studentene og Petöfi-sirkelen og drev undergrunnsmotstand i illegale aviser og noe i radio. Men etter hvert som flere og flere skribenter og opposisjonelle ble arrestert eller forsvant, tok flere avgjørelsen om å forlate landet, og antall kritiske røster til regimet ble kraftig redusert.¹⁶¹ Den redselen forfølgelsene genererte, kan ha fungert som en sterk *push*-faktor til at mange flyktet.

Mer enn 100 000 mennesker ble berørt av represaliene, og mange tusen ble satt under overvåkning.¹⁶² I alt ble det tatt ut over 35 000 tiltaler i kjølvannet av revolusjonen. Ca. 26 000 saker ble ført for provisoriske domstoler, og vel 22 000 ble idømt straffer av varierende grad. Halvparten av alle de tiltalte fikk mer enn fem års fengsel. Alle ledere av en politisk eller væpnet fraksjon ble dømt til døden, og omtrent 350 mennesker ble henrettet. Av disse var 1/3 unge arbeidere, bare rundt 20 år gamle.¹⁶³ De to av mine bidragsytere som var med i den væpnede motstanden, fortalte at mange av deres venner ble hengt.¹⁶⁴ Informanten som redigerte en avis, ønsket ikke å forlate Ungarn, men ble tvunget til det i mars 1957. Han ble advart noen få minutter før AVH kom for å hente ham, og han ble dømt til døden in absentia. To andre av informantene avla militærtjenesten høsten 1956, og de ble merket som desertører, og var svært redde for straffen det kunne innebære.

Våren 1959 ble et delvis amnesti innført, men rettssaker fortsatte sporadisk gjennom hele året. Hoensch mener at så mange som 20 000 ble internert etter amnestiet.¹⁶⁵ I Norge gikk det rykter om at amnestiet var en bløff. Noen valgte imidlertid å returnere, men de som ble igjen, hørte lite eller ingenting fra de hjemvendte. Dette forsterket redselen for å vende tilbake til Ungarn. Etter hvert ble det imidlertid slutt på arrestasjonene knyttet til opprøret og de provisoriske domstolene ble avvirket. Kádár la an en mildere linje med fokus på bedre levekår for befolkningen.

Oppsummering

Den realhistoriske delen av dette kapitlet har vist hvordan styresettet i Ungarn systematisk forfulgte visse sosiale grupper i samfunnet, og at virkemidlene det benyttet seg av var økonomiske, frihets-, ytrings- og sikkerhetsrelaterte. Det var med andre ord mange faktorer som skulle kunne tilsi at en relativt stor andel av Ungarns befolkning levde under svært vanskelige kår.

Min studie har avdekket at det er sannsynlig at flertallet av de ungarske flyktningene som kom til Norge, ikke hadde arbeiderklassebakgrunn, men at de tilhørte den gamle adelen og borgerskapet i Ungarn. Videre har det kommet frem at mange av bidragsytternes familier var utsatt for forfølgelse fra regimet i Ungarn, og i lys av hardheten i regimet i landet, er det kanskje grunn til å anta at en stor andel av den gamle overklassen i Ungarn hadde lignende opplevelser.

Spørsmålet videre blir om disse forholdene var nok til at ungarene kan betegnes som flyktninger. Dette vil jeg diskutere i det neste kapitlet.

¹⁶¹ Litván 1996: 117-119.

¹⁶² Litván 1996: 144-145.

¹⁶³ Litván 1996: 142-144.

¹⁶⁴ Informant 12 og 23.

¹⁶⁵ Hoensch 1989: 219.

Kapittel 3 Flyktninger eller økonomiske migranter?

Det er svært sjelden kun én årsak til at et menneske velger å forlate sitt hjemland og bosette seg i et annet. Stort sett vil det være en kombinasjon av noe i hjemlandet man ønsker å unnsnippe, og noe i mottakerlandet som lokker, altså såkalte *push-pull faktorer*. For flyktninger vil det som skyver, altså *push-faktorene*, være sterkere enn det som lokker, *pull-faktorene*.¹⁶⁶ I 1973 utarbeidet samfunnsforskeren Egon F. Kunz en modell for å forstå flyktningebevegelser.¹⁶⁷ Han mener at det viktige skillet mellom flyktninger og frivillige migranter går ved at for flyktningen er *push-faktorene* avgjørende, og at *pull* har hatt svært lite å si for avgjørelsen om å forlate hjemstedet. For den økonomiske migranten er *pull* den sterkeste faktoren. Det kan imidlertid være vanskelig å gradere styrken i *push* og *pull*, og dermed blir det også vanskelig å skille mellom flyktningen og den økonomiske migranten. Modellen er allikevel mye brukt blant migrasjonsforskere, den gir stort sett et godt bilde av migranten og er enkel å forstå. Den fungerer også som et godt utgangspunkt for min videre diskusjon. Basert på redegjørelsen i det foregående kapitlet vil jeg her gi en fremstilling av argumenter for og imot ungarernes status som politiske flyktninger eller økonomiske migranter, og se om det er mulig å danne seg et noe klarere bilde enn det som så langt har vært presentert i norsk historieforskning.

Det østerrikske arbeidsmarkedet kan tenkes å være en *pull*-faktor, men på grunn av den kalde krigen var ungarerne sannsynligvis ikke kjent med det. Vi vet at på grunn av forbudet mot å lære andre fremmedspråk enn russisk, kunne ikke de unge ungarerne språkene som ble snakket i Vest-Europa. På grunn av isolasjonen bak Jernteppet og propagandaen, er det rimelig å anta at de heller ikke kjente til arbeidsmarked og muligheter ellers. Det kan synes som om det var få konkrete *pull*-elementer i Vest-Europa. Mangel på utdanning, og dermed videre muligheter i livet, ble en kraftig *push*-faktor i mine informanternes avgjørelse om å forlate Ungarn i 1956. Personlig forfølgelse i hjemlandet på grunn av klassebakgrunn som hadde forhindret dem i å ta en utdanning, og som gjorde at de følte sterkt for å komme seg vekk fra systemet som nektet dem å skape seg et verdig liv. Det synes som om *push*-faktorene var avgjørende for mange i valget om å forlate Ungarn. Således skulle man da kunne helle mot at ungarerne var flyktninger og ikke økonomiske migranter.

Ifølge Anders Svensson mener en overvekt av historikere og forskere at majoriteten av de ungarske var økonomiske migranter, mens noen hevder at de var flyktninger per FNs definisjon. Det er interessant å se at den samme uenigheten finnes i forskningsmiljøet knyttet til flyktningene fra Tsjekkoslovakia i 1948. Historikeren Stig Arne Skjerven har vist til at enkelte forskere mener så mange som $\frac{3}{4}$ av de tsjekkiske og slovakiske flyktningene var politiske flyktninger, mens andre mener at kun $\frac{1}{4}$ var det, og at de resterende var økonomiske migranter, og noen eventyrsøkere.¹⁶⁸ I Skjervens egen studie mener han å ha funnet at de fleste var politiske flyktninger, ikke økonomiske migranter.¹⁶⁹ Parallellen til de ungarske flyktningene er slående.

¹⁶⁶ Loescher 1993: 16.

¹⁶⁷ Egon F. Kunz flyktet selv fra Ungarn til Australia i 1948. Artikkelen *The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement* ble skrevet i 1973 og er gjengitt i en rekke tidsskrifter og antologier. Versjonen som er benyttet her, er fra Robin Cohens *Theories of Migration* 1996, (15) vol 1. Kunz deler flyktningene inn i tre kategorier; forhåndsflyktningen, akuttflyktningen og den urepatrierbare. Han kommenterer imidlertid selv at han ikke har belyst hvordan en persons bakgrunn og holdninger vil påvirke deltakelse i en flyktningebevegelse eller hvordan det kan påvirke bosetting i et nytt land. Kunz i Cohen 1996: 80.

¹⁶⁸ Skjerven 2000: 41-42.

¹⁶⁹ Skjerven 2000: 43-45.

De fleste forskere er imidlertid enige om at de ungarske flyktningene kom i tre bølger.¹⁷⁰ Den første bølgen kom i oktober, og bestod i all hovedsak av lojale regimetilhengere og spesielt AVH-tjenestemenn. De fryktet med rette at oppstanden skulle rettes mot dem, og mange ble åpenlyst lynsjet i Budapests gater.¹⁷¹ I tillegg fantes det sannsynligvis et ukjent antall kriminelle blant de første flyktningene. Da fengslene ble åpnet for å frigi politiske fanger i oktoberdagene, ble også en rekke reelt kriminelle løslatt. Det er naturlig å anta at disse forlot Ungarn raskest mulig, for å unngå å bli fengslet igjen.¹⁷²

Den andre bølgen flyktninger var de om lag 25 000 ungarerne som på ulikt vis deltok aktivt i folkereisningen, og disse forlot Ungarn hovedsakelig i første halvdel av november. Mine to informanter som kjempet i gatene i Budapest, skulle tilhøre denne bølgen, men kun den ene flyktet i november. Den andre flyktet først i desember, også han rett før arrestasjon.

I november og desember entret minst 160 000 ungarere Østerrike, og flesteparten av disse utgjorde den tredje bølgen, som mange forskere omtaler som bølgen av økonomiske migranter.¹⁷³ Vinteren 1957 ble grensen mot Østerrike minelagt og grensen mot Jugoslavia strengt bevoktet, og ut mot våren var det kun få enkeltflyktninger som krysset grensen. Kanskje er det heller riktig å si at den siste bølgen bestod av de som flyktet da det ble klart for dem hvilke endringer, eller mangel på endringer, vedvarende sovjetisk kontroll og gjeninnsettelsen av regimet førte med seg.

Kunz hevder at politiske flyktningebevegelser som oppstår i kjølvannet av politiske og militære hendelser, kan inntre akutt eller presse seg frem over tid. Det kan ta tid før omveltninger merkes i alle lag av samfunnet, og således kan mennesker flykte også lenge etter at hovedomveltningen har skjedd. Kunz' syn strider derfor mot Tjelmelands; den sistnevnte mener at nettopp det at de fleste flyktet seks til syv uker etter oppstanden, beviser at de var økonomiske migranter; resurssterke, politisk indifferente som hadde planlagt flukten sin lenge.¹⁷⁴ Kunz' teori kan kanskje forklare at flyktningestrømmen vedvarte ut over vinteren 1957, og at noen av mine informanter var sene til å forlate Ungarn. Mange hadde et håp om at forholdene ikke ville gå helt tilbake til det gamle, og at de derfor ikke ville bli utsatt for reprimander for sin varierende deltakelse i revolusjonen, og de ventet derfor en tid med å reise.¹⁷⁵

Men etter hvert som ungarerne ventet, ble flukt farligere. Fra midten av desember var grensen strengt bevoktet. Dette kan kanskje brukes som argument for at de som flyktet etter hvert, var reelle flyktninger, da de risikerte livet i sin flukt.¹⁷⁶ De som flyktet etter januar, flyktet via Jugoslavia, og etter en rundreise på vegne i Jugoslavia på vegne av Overføringsstyret skrev Lazslo Terray i et notat til Overføringsstyret at han mente flyktningene i Jugoslavia var mer ekte flyktninger enn de som kom til Østerrike.¹⁷⁷ Han begrunnet det med at ungarerne var klar over at flukten til Jugoslavia var mye vanskeligere enn til Østerrike, at forholdene i

¹⁷⁰ Svensson 1992: 51-52.

¹⁷¹ Det er interessant å se at vel 800 personer flyktet til Østerrike denne første perioden, og man kan undres over hvor mange som eventuelt flyktet østover på samme tid.

¹⁷² Svensson 1992: 50 og 52 og Litván 1996: 77.

¹⁷³ Svensson 1992: 48 og 50-52.

¹⁷⁴ Kjeldstadli (red.) 2003: 53.

¹⁷⁵ Grensen til Østerrike ble stengt i januar 1957, og grensen til Jugoslavia var i utgangspunktet langt farligere. Også denne ble mer eller mindre stengt utover våren.

¹⁷⁶ Se to sider frem og kapittel 5, og flukt og transitt.

¹⁷⁷ Lazslo Terray var en ungarsk prest som flyktet til Norge i 1949. Han var med i den norske uttakskommisjonen som tok. Det har dessverre ikke vært mulig for meg å komme i kontakt med Terray.

leirene i Jugoslavia var svært dårlige og at flyktningene ville bli sittende lenge i leirene.¹⁷⁸ De ofret med andre ord mer, og dermed måtte *pushet* være sterkere, var Terrays konklusjon.

Makro- meso- og mikronivået

Grovt sett kan vi si at *push-* og *pull-*elementene virker på tre ulike nivåer; *makro-*, *meso-* og *mikronivået*.

I forhold til de ungarske flyktningene i 1956 var Sovjetunionens invasjon og fortsettelsen av et strengt kommunistisk styresett elementer på *makronivå* som bidro til flukt. Disse strukturelle faktorene kunne ikke ungarerne selv påvirke, men hvor viktige de var for den enkelte, avhang av hans eller hennes politiske overbevisning og hvor de plasserte seg i forhold til de faktiske historiske hendelsene.

Det er interessant at samtlige av de intervjuede fortalte at mens de militære kampene pågikk, var de sikre på at Vesten ville komme Ungarn militært til unnsetning. Skuffelsen var derfor stor da det ble klart at det ikke kom noen hjelp. Propaganda fra vestlige radiokanaler, slik som Radio Free Europe og BBC, bidro nok til dette. Kanalene hadde egne ungarske sendinger, og samtlige av mine informanter hadde lyttet aktivt til minst en av dem og fortalte at sendingene oppfordret dem til å holde ut, så ville hjelpen komme.¹⁷⁹ Mange kommenterte at de i ettertid har forstått at en vestlig militær intervensjon i Ungarn i 1956 sannsynligvis ville ha startet en tredje verdenskrig, og fremholdt at de i dag ikke er bitre. Men den første tiden etter revolusjonen følte de seg dypt sviktet, til fordel for Vestens økonomiske interesser i Egypt under Suez-krisen.

Arkeologen og flyktningen Laszlo Berczelly argumenterer i et innlegg i HIFO-nytt for at ungarernes primære agenda i 1956 var å gjenvinne sin suverenitet som folk, og at Sovjetunionens re-invasjon var den utløsende faktor for mange til å forlate Ungarn.¹⁸⁰ "[...] tanken om å forlate alt dette, for alltid, den kom etter at russerne tok tilbake det som dem hadde gitt fra seg i oktober. [...] Det var det som *pushet* oss over."¹⁸¹ fortalte en av informantene. Dette skulle tilsi at faktorer på *makronivå* i stor grad var avgjørende for mine informanter, da disse strukturelle betingelsene la premissene for deres liv i Ungarn.

Mellomnivået kan bidra til en større dybde i det å forstå flukt, da det omfatter individets forhold til sine omgivelser og hvordan disse relasjonene påvirker avgjørelsen om å flykte eller å bli værende. Den tyske migrasjonshistorikeren Thomas Faist mener at på *mesonivået* (*mellomnivået*) vil relasjoner til familie og venner, muligheter for utdanning og jobb og annen interaksjon med samfunnet være påvirkende faktorer.¹⁸² Faist hevder at all migrasjon starter som slik sirkelmigrasjon,¹⁸³ og at de sosiale relasjonene er årsaken til at mennesker returnerer til hjemlandet. Når retur ikke finner sted, kan det ofte være et resultat av svake relasjonelle bånd. Om de gjenværende påvirkes til å migrere etter, endres mønsteret til kjedemigrasjon.¹⁸⁴

¹⁷⁸ DnF arkiv: PA – D, notat fra Laszlo Terray.

¹⁷⁹ Under folkereisningen ble ikke sendingene forstyrret og folk kunne stort sett høre dem på vanlige apparater. Flere av mine informanter fortalte om hjemmelagede krystallapparater som kunne motta sendinger fra Vesten uten støy.

¹⁸⁰ Berczelly 2003: 20-21.

¹⁸¹ Informant 15.

¹⁸² Det som plasserer utdanning og arbeid på mesonivået er at jobb og utdanning også handler om sosial interaksjon med både andre mennesker og med storsamfunnet. Samtidig som disse faktorene også er nært knyttet til individets personlige drømmer, og derfor også mikronivået. Faist 1997: 188.

¹⁸³ Sirkelmigrasjon er når den opprinnelige migranten velger å returnere til hjemlandet sitt og bosette seg der etter et opphold, av varierende varighet, i et annet land. Faist 1997: 209.

¹⁸⁴ Kjedemigrasjon er migrasjon hvor den første som reiser i en familie eller et nettverk, ikke returnerer til sitt opprinnelsessted og hans familie og eventuelt andre fra et sosialt nettverk migrerer etter, for å bosette seg permanent på det nye stedet. Faist 1997: 209-211.

Det er interessant å se at den ungarske migrasjonen til Norge i all hovedsak startet som kjedemigrasjon. Tilsynelatende hadde de færreste av mine bidragsyttere planer om å returnere på annet enn besøk til Ungarn da de først hadde slått seg ned i Norge.¹⁸⁵ Det er mulig Faists teori om sirkel- og kjedemigrasjon er best anvendbar for økonomiske migranter, og i mindre grad for flyktninger. I så tilfelle kan det faktum at de ungarske flyktningene ikke passer inn i Faists modell, fordi deres migrasjon startet som kjedemigrasjon, kanskje peke i retning av at ungarerne var flyktninger, ikke økonomiske migranter.

Generelt sett er unge mennesker mer mobile enn eldre og etablerte mennesker, men det er også mulig å finne forklaringer på alderssammensetningen av den ungarske flyktningegruppen på mesonivå. Flertallet av de som forlot Ungarn, var i begynnelsen av 20-årene, og få var over 35 år. Mennesker eldre enn 30 år hadde kanskje både barn og egne foreldre å ta seg av. Om de valgte å forlate landet, måtte de ta med seg sine barn på en farefull ferd, og eventuelt forlate foreldre som kanskje var avhengig av hjelp. Det er ikke mulig å teste om disse påstandene er sanne, men i lys av alderssammensetningen på flyktningene, er det mulig å anta at slike faktorer har spilt inn og bidratt til at flest unge mennesker forlot Ungarn i kjølvannet av revolusjonen.

Flertallet av dem som kom til Norge, var unge enslige menn, og mange hadde flyttet hjemmefra for å gå på skole eller å jobbe før høsten 1956. Familiebåndene var dermed kanskje noe løsere hos denne gruppen enn hos etablerte familier. To av informantene følte at båndene til familien var brutt, og at det ikke ville gjøre stor forskjell i hverdagen i forhold til kontakt med familien om de var i Ungarn eller et annet sted. Sosialhistorikeren Dirk Hoerder mener at mennesker med svake relasjoner til sitt hjemsted, er lettere disponert for å søke spenning og et liv et annet sted.¹⁸⁶

For én informant var hovedmotivasjonen å slippe unna en vanskelig relasjon til sin mor, samtidig som han følte at han burde fått ta ta høyere utdanning. På mesonivå var altså en vanskelig familierelasjon en viktig *push*-faktor for ham. En av informantene i NOUen fortalte at han forlot Ungarn for å gjøre livet enklere for familien. Moren var alene med barna, og han mente det ville bli lettere for henne om hun hadde et barn mindre å ta seg av. Han migrerte altså av hensyn til familien. Dette viser at sterke relasjoner kan gjøre at man forlater sin familie, samtidig som problematiske og svekkede bånd kan gjøre det lettere å reise. Det gjør dem ikke til politiske flyktninger, men heller ikke til økonomiske migranter eller lykkejegere.

Ifølge DnFs arkiver var det mange som etterlot en ektefelle i Ungarn. Spørsmålet blir om de flyktet for å unnsnippe et vanskelig ekteskap. DnFs arkiver gir ingen oversikt over antall skilsmisser blant ungarerne i Norge, men i et notat står det at det forekom en rekke skilsmisser fra ektefeller som var igjen i Ungarn.

En av de intervjuede i min undersøkelse etterlot seg kone og spedbarn i Ungarn, men ikke fordi han ønsket det. Konen våget ikke å flykte til Østerrike på grunn av barnet, og derfor ble informanten værende i Budapest med sin familie. På vei hjem fra jobb en dag i desember ble han advart av venner om at politiet ventet på ham. Han turde ikke å gå hjem, og valgte å forlate Ungarn uten å få tatt farvel. Konen våget fremdeles ikke å flykte, og etter en tid skilte hun seg fra ham. I etterkant har hun fortalt at hun ble tvunget til å skille seg, ellers ville ikke barnet få ta utdanning. Informantens ekteskap var ikke en *push*-faktor, men det som hindret ham i å dra.

¹⁸⁵ Se kapittel ti for en utdypning om flyktningenes tidsperspektiv på sin migrasjon.

¹⁸⁶ Hoerder og Moch 1996: 218.

Det er ikke umulig at andre var i samme situasjon som min bidragsyter, og det bør påpekes at det i dagens flyktningestrømmer ikke er uvanlig at en ung mann flykter i forveien, for så å forsøke å hente kone og eventuelle barn på en enklere måte siden. Det er vel liten grunn til å tro at dette ikke forekom også blant ungarene, men at det etter hvert viste seg at det ikke var mulig for konen å migrere etter. DnFs arkiver har avdekket at flere menn returnerte til Ungarn i løpet av det første året, da de ikke klarte å få sine ektefeller ut i etterkant.¹⁸⁷ Uten at det er mulig å anslå noe tall, er det ikke usannsynlig at flere enn min informants kone ikke fikk fulgt etter sin ektefelle i eksil, og at hun ble tvunget til å skille seg. Således kan skilsmissetallene ha denne skyggesiden som tidligere ikke er behandlet i forskningen.

Flere av de ungarske flyktningene som kom til Norge, hadde reist uten sine barn som var helt ned i toårsalderen, og det tok opp til ti år før de kunne gjenforenes.¹⁸⁸ I en slik situasjon kan man undres over hva mesonivået har betydd for dem, og om de har følt at makro- eller mikro-faktorer ble så altoverskyggende at det relasjonelle havnet i bakgrunnen. Samtidig som relasjonene til familien kan ha forhindret at de tok med sine barn på en muligens farlig ferd de ikke kunne se enden på.

På *mikronivå* handler årsakene til flukt om det individuelle plan, med faktorer som personlig frykt eller ønsker for egen fremtid. Frykten vil utgjøre *push*-elementet, og ønskene eventuelt *pull*. Felles for de fleste av mine informanter var at de tilhørte gruppen som kommunistene definerte som klassefiender, og i varierende grad ble de utsatt for direkte forfølgelse på grunn av det. Noen levde i reell frykt for eget liv, andre ble utsatt for den generelle undertrykkelsen regimet utøvte overfor klassefiendene.

Under folkereisningen høsten 1956 var det mange som i klare ordelag gav uttrykk for sine politiske sympatier, selv om de verken var med på demonstrasjoner eller kamper i gatene. Med tanke på at det på hver arbeidsplass og i hvert nabolag i Ungarn fantes en representant for partiet, hvis oppgave blant annet var å innrapportere avvikende ytringer og oppførsel, er det klart at mange var redde for å bli innrapportert. På grunn av hardheten i regimet, den utstrakte overvåkingen og grusomhetene AVH var kjent for, er det ikke til å undres over at mange følte seg svært usikre på hva slags konsekvenser deres uttalelser og handlinger kunne få. Selv om dette kanskje kan defineres som en generell uro, kan det også betraktes som en redsel for personlig forfølgelse på grunn av politiske ytringer. I etterpåklokskapens lys har vi også sett omfanget av straffeforfølgelsene etter folkereisningen, og vi kan kanskje konkludere med at frykten for reprimander var velbegrunnet. Det synes klart at mange av ungarene var redde for hva som kunne komme til å skje med dem. Det er sannsynlig at omfanget av reprimander og straff for å ha vært involvert i folkereisningen påvirket mange til å forlate Ungarn. De visste ikke om de kom til å bli straffet for det de hadde gjort, men usikkerheten om omfanget av straff og reprimander var stor. Denne frykten for noe som kan komme senere, mener Kunz får flyktningen til å planlegge sin flukt. Dette kan stemme med hva flere av de intervjuede har fortalt. En uttrykte det slik:

Flere av mine kullkamerater, og kamerater ved universitetet, som etter min oppfatning ikke gjorde særlig mer enn meg, de ble, flere av dem ble relegert fra universitetet, og noen av dem satt i fengsel. [...] Vi hørte at folk

¹⁸⁷ NOU 1986: 92.

¹⁸⁸ NOU 1986: 99-100 og DnF arkiv: PA – D.

ble ettersøkt. Og noen av mine kamerater rømte med et lite nøddrop, så det... I slutten av januar, da begynte det å være veldig klart at det kan skje ting som kan få konsekvenser.¹⁸⁹

Som vi har sett, var flere av studiens bidragsytere blitt nektet å ta utdanning, og var satt til enkle arbeidsoppgaver på fabrikker og i butikker. Noen hadde store problemer med å få jobb i det hele tatt, og noen måtte ta til takke med svært enkle jobber. De fleste hadde ikke fått en klar begrunnelse på avslagene på sine studiesøknader; én hadde fått avslag på opptak til militær ingeniørskole med den begrunnelsen at det så ut til å bli tøvær i den kalde krigen og at man ville trenge færre ingeniører i Forsvaret. Tre av mine informanter fortalte at de svart på hvitt hadde fått brev om at de ikke kunne få gå på skole på grunn av sin herkomst. Den politiske forskeren Astrid Suhrke hevder at om en flyktning kan bevise at han systematisk har blitt nektet utdanning og arbeidsmuligheter på grunn av tilhørighet i en sosial klasse han tilfeldigvis er født inn i, kan det være at han kan omfattes av FN-konvensjonen.¹⁹⁰

FN-konvensjonen

I 1956 fikk alle de ungarske flyktningene status som politiske flyktninger av UNHCR, men var det en riktig avgjørelse?¹⁹¹ Erttertiden har falt ned på at ungarerne primært var økonomiske migranter, men jeg mener at dette er en for lite differensiert holdning. Egon F. Kunz hevder i sin artikkel fra 1981 at ingen i en flyktningegruppe er like, og at det vil finnes forskjellig motivasjon for flukten blant dem.¹⁹² Kunz mener at man kan vurdere om en person er flyktning eller frivillig migrant på bakgrunn av hvor sterkt hans politiske eller religiøse overbevisning strider mot myndighetenes syn, og hvor mye han har blitt undertrykket som følge av sine holdninger.¹⁹³ Dette ble som vi senere skal se ikke prioritert undersøkt i 1956, verken i Østerrike og Jugoslavia eller etter at flyktningene ankom Norge, og det er klart at en slik vurdering er svært vanskelig for ettertiden. Kunz mener videre at grunnlaget for en persons individuelle redsel for forfølgelse kun kan vurderes av ham, og ikke av andre.¹⁹⁴ Og dermed står vi kanskje overfor en umulig oppgave i dag?

Flyktningekonvensjonen definerer en flyktning som en person som "[...] av velbegrunnet frykt for å bli forfulgt på grunn av rase, religion, nasjonalitet, tilhørighet til en spesiell sosial gruppe eller på grunn av politiske oppfatninger befinner seg utenfor det landet han er borger av, og som er ute av stand til, eller på grunn av slik frykt, ikke søker dette landets beskyttelse."¹⁹⁵ Dette er en juridisk definisjon, og Astrid Suhrke mener en allmenn usikkerhet og rutinemessig undertrykkelse ikke gir grunnlag for å være forfulgt i henhold til konvensjonen.¹⁹⁶ Spørsmålet blir da om ungarerne opplevde en allmenn usikkerhet og rutinemessig undertrykkelse fra regimet i Ungarn, eller om de også var personlig forfulgt. Det er naturlig at i en akutt krise

¹⁸⁹ Informant 20.

¹⁹⁰ Zolberg, Suhrke og Aguayo 1989: 26.

¹⁹¹ Loescher hevder at det aldri ble seriøst diskutert om ungarerne kunne ha andre motiver enn reell frykt for personlig forfølgelse. Årsakene mener han ligger i spenningen i den kalde krigen i 1956, og i at antallet flyktninger gjorde det mer eller mindre umulig for den unge organisasjonen UNHCR å vurdere hvert enkelt tilfelle. Loescher 1993: 69.

¹⁹² Kunz 1981: 42-43.

¹⁹³ Kunz 1981: 45.

¹⁹⁴ Kunz i Cohen 1996: 72.

¹⁹⁵ FNs Flyktningekonvensjon 1951, Artikkel 1 A (2). <http://www.fn.no/FN-informasjon/Spoersmaal-og-svar2/Flyktninger/%28language%29/nor-NO>

¹⁹⁶ Zolberg, Suhrke og Aguayo 1989: 25-26.

hvor ca. to prosent av landets befolkning migrerer i løpet av noen måneder, består gruppen av både flyktninger og økonomiske migranter. Det store antallet flyktninger kan også være en bekreftelse på den generelle frykten i det ungarske samfunnet, og således være en bekreftelse på at ungarerne juridisk sett ikke faller inn under FN-konvensjonen.

Denne undersøkelsen har imidlertid vist at en stor andel av ungarerne hadde sett familiemedlemmer eller bekjente bli utsatt for fengsling og deportering, tortur og degradering. Det er mulig mange i den totale flyktningegruppen har lignende erfaringer som mine informanter. Det er et faktum at 90 000 av alle de ungarske flyktningene kom fra Budapest, og Tibor mener at de fleste av disse sannsynligvis tilhørte den gamle overklassen.¹⁹⁷ Videre hevder en rekke forskere, i følge Svensson, at en av årsakene til at så mange flyktet før årsskiftet 1956/57, var at regimet gjorde derfor lite for å hindre flukten, selv om det hadde muligheten. Kommunistpartiet ønsket å kvitte seg med sine politiske motstandere, spesielt den gamle borgerklassen og lot dem dra¹⁹⁸ Tibor mener videre at på 1950- og 1960-tallet gjorde kommunistpartiet alt i sin makt for å knuse den gamle overklassen,¹⁹⁹ og sånn sett kan flyktningestrømmen høsten 1956 ha bidratt til å redusere deres argeste motstandere. Det kan imidlertid se ut som om det ikke er mulig å fastsette et antall. Men bildet av de ungarske flyktningene er komplekst, og det er viktig å ha in mente at flere enn de antatte 25 000 såkalte frihetskjemperne også var reelle flyktninger.

Medlemmene i den norske kommisjonen i Østerrike stilte flere ganger spørsmål ved om ungarerne var flyktninger i henhold til FN-konvensjonen. I samtaler med den norske delegasjonen var det mange som opplyste at de hadde forlatt Ungarn fordi de ønsket å skape et bedre liv for seg selv, og dette kan gi inntrykk av at ungarerne var økonomiske migranter. Men arkivene sa ingenting om *årsakene* til at ungarerne følte de måtte forlate Ungarn for å sikre seg en god fremtid. Jeg vil peke på fire muligheter til dette.

Den ene muligheten er at de flyktet for å få et bedre liv, uten at de flyktet fra annet enn et liv de skulle ønske var annerledes, og at de virkelig var økonomiske migranter. Det andre kan være at de svarte kort og konkret på spørsmålene som ble stillet, uten å utdype sine svar, og at dette ikke ble fulgt opp av de som intervjuet. Rapporter fra uttakingskommisjonene har fortalt at det ble brukt mellom fem til ti minutter på hver samtale med flyktningene, og at de ikke hadde tid til å kartlegge mer enn helt konkrete objektive aspekter.²⁰⁰ Det tredje aspektet som bør nevnes, er språkproblemet. Nyanser i et språk kan forsvinne i en oversettelse, og viktig innhold kan bli borte. Oversettelse i slike stressede og pressede situasjoner som man kan forestille seg at det faktisk var i de store flyktningeleirene i Østerrike og Jugoslavia, kan ha ført til at viktige deler av gitt informasjon har blitt borte. Det siste poenget er at den norske tolken også var en ungarsk flyktning. Det er vanskelig å vurdere om dette kan ha påvirket hans oversettelser, ved for eksempel å utelate elementer som var selvfølgelig for ham, men kanskje ikke for utakskommisjonen.

Vel fremme i Norge fikk ungarerne enten et meldebevis med arbeids- og oppholdstillatelse eller Nansenpass. I 1958 bestemte Justisdepartementet at meldebeviset skulle erstattes av et Fremmedpass med

¹⁹⁷ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 545.

¹⁹⁸ Svensson 1992: 49.

¹⁹⁹ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 576.

²⁰⁰ DnF arkiv: PA – Da.

arbeidstillatelse stemplet inn.²⁰¹ Den norske avgjørelsen om å gi ungarerne Fremmedpass viste at de ikke hadde fått juridisk status som politiske flyktninger i Norge, noe de selv ikke var klar over. Informantene brukte begrepet Fremmedpass og Nansenpass om hverandre, som om de var synonyme. Når jeg forsøkte å spørre nærmere, viste det seg at mange trodde det var det samme, og bare noen få visste forskjellen på de to.

De fleste av ungarerne hadde dermed Fremmedpass, men noen ble innkalt til politiet eller Sentralpasskontoret i Oslo og fikk Nansenpass. En av mine bidragsyttere som fikk Nansenpass opplevde det slik: ”Så ringte UD meg og ba meg komme innom. Og jeg kom innom, og så bad de om Fremmedpasset. Og jeg leverte fra meg, og ble skremt. Hva skulle det bety? Da fikk jeg fortalt at jeg som politisk flyktning hadde rett til Nansenpass. [...] Som har samme rettigheter som et norsk pass.”²⁰²

Et viktig poeng er at de fleste i intervjugruppen så på seg selv som udelt politiske flyktninger i 1956. Her spiller kanskje hverdagssjargongen inn. Allerede i 1953 hevdet Jacques Vernant at i hverdagstalen er en flyktning en som har måttet forlate sitt hjem på grunn av begivenheter han selv ikke er skyld i,²⁰³ og en slik generell betegnelse er det vanskelig å si at ungarerne ikke omfattes av. Det er naturlig om ungarerne ble påvirket av verdensopinionen i 1956; som erklærte dem som frihetshelter som stemte med føttene. Men det er også viktig å anerkjenne deres egen følelse av at de måtte flykte fra Ungarn på grunn av regimet i Ungarn og Sovjetunionens invasjon, uavhengig av internasjonale definisjoner av hva en flyktning er.

Repatriering

En annen årsak til at ungarerne har blitt omtalt som økonomiske migranter, er den relativt høye andelen av hjemreisende, *repatrierende*, de første årene. Totalt sett repatrierte litt over ti prosent av de 200 000 flyktningene innen høsten 1958. De valgte med andre ord å vende tilbake til det systemet de hadde forlatt, og det kan tale imot at de var politiske flyktninger. Det kan være at noen ble med familie og venner på en flukt de selv ikke hadde planlagt, og kanskje ikke ønsket. For disse var flukten lite veloverveid, og det mulig å tenke seg at terskelen for å returnere var lav.

Totalt repatrierte 10,5 prosent fra Norge, og blant disse var 16 mindreårige gutter som foreldrene ønsket hjem til Ungarn. NOUen oppgav at de andre årsakene til retur var at ungarerne hadde vist liten evne eller vilje til å tilpasse seg norsk kultur og samfunn, at de var asosiale individer eller at den psykiske belastningen det innebar å være borte fra sine familier førte til at de reiste tilbake. NOUen har dokumentert at mange følte seg svært ensomme den første tiden i Norge, og dermed kan savnet etter familie og venner ha blitt så sterkt at de returnerte.²⁰⁴ Det relasjonelle kan med andre ord ha vært en drivkraft i forhold til repatriering. Fra den ungarske ambassaden i Norge ble det opplyst om at de som vendte tilbake til Ungarn innen utgangen av 1958, ville få dekket alle reisekostnader av den ungarske stat. Men ifølge Røde Kors gav også DnF og Caritas økonomisk hjelp til de som ønsket å returnere til Ungarn.²⁰⁵

²⁰¹ Fremmedpasset var et identifikasjonspapir for migranter uten norsk statsborgerskap eller flyktningestatus. Passet gav mulighet til å reise, men krevde visum til de fleste vestlige land, og kunne ikke brukes som innreisepapirer til et kommunistisk land. Nansenpasset var et identifikasjonspapir for statsløse flyktninger og gav samme rettigheter ved reise som et ordinært norsk pass. Sos. dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

²⁰² Informant 21.

²⁰³ Zolberg, Suhrke og Aguayo 1989: 3.

²⁰⁴ NOU 1986: 91-92.

²⁰⁵ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

De fleste av informantene kjente til folk som hadde repatriert, mens én ikke hadde hørt at noen reiste tilbake. Han mente at de som returnerte måtte ha vært spioner, da ingen frivillig kunne finne på å returnere til et slikt regime som i Ungarn. Noen av de intervjuede sa at det verserte rykter om at det fantes spioner i Norge, men at det aldri var snakk om konkrete personer.

To av informantene kjente noen som hadde reist hjem til Ungarn i 1957, og én hadde holdt kontakt en liten stund. Han fortalte at den repatrierte hadde tatt med seg klær, elektriske artikler og annet utstyr da han reiste, og at absolutt alt ble tatt fra ham da han kom til Ungarn. Den andre fortalte om en venn som hadde returnert, og som han aldri hadde hørt fra igjen. Han hadde heller ikke klart å få kontakt med vedkommende etter amnestiet i 1963, og lurte ofte på hva som hadde skjedd med ham.²⁰⁶

Ungarerne ble mye brukt i den vestlige propagandaen under den kalde krigen, og kanskje var det et nederlag for den vestlige ideologien at så mange som ti prosent frivillig returnerte til et kommunistisk regime. Det er mulig at dette kan ha gitt opphav til påstander om at ungarerne ikke var flyktninger, men migranter som søkte lykken i Vesten.

Uansett, om lag 90 prosent av dem som forlot Ungarn, valgte å ikke returnere. Hovedandelen ble med andre ord boende utenfor Ungarn, og min diskusjon er knyttet til om *disse* var reelle flyktninger, ikke andelen som returnerte.

Oppsummering

Denne diskusjonen har vist at det er sannsynlig at langt flere av de ungarske flyktningene var flyktninger enn det både den norske og den internasjonale litteraturen frem til i dag har hevdet. Min studie har avdekket at en stor andel av informantene flyktet på grunn av en sannsynligvis velbegrunnet frykt for personlig forfølgelse på bakgrunn av politisk markering høsten 1956, selv om de ikke var med på kampene i gatene. Mange hadde førstehåndskunnskap til hva regimet kunne gjøre med deg om du ble arrestert, og flere av mine informanter hadde opplevd at foreldre og nære familiemedlemmer ble ødelagt av AVH. Når de så var klar over at de selv hadde markert seg som motstandere av partiet og regimet, er det sannsynlig at de hadde en personlig redsel og frykt for fengsling, deportering eller andre straffer fra regimet og det hemmelige politiet.

Noen av de intervjuede innrømmet at de kunne ha levd et bra liv i Ungarn, men at spesielt deres foreldre ønsket et annet liv for dem, og at de derfor migrerte. Dette gjaldt imidlertid bare få av informantene, og jeg tror ikke det har sammenheng med mitt utvalg. Det viser heller kompleksiteten i ungarerne som flyktningegruppe og bør minne om at ikke alle kan skjæres over en kam.

Derfor er det etter min oppfatning feil å si at de aller fleste ungarerne var økonomiske migranter, selv om de i juridisk øyemed kanskje ikke faller inn under Flyktningekonvensjonen. Ut i fra Suhrkes redegjørelser for innholdet i FN-konvensjonen, kan det argumenteres for at de ungarerne som kan bevise at de ble nektet utdanning og arbeidsmuligheter på grunn av klassesilhørighet, faktisk var politiske flyktninger. Men det å være flyktning er langt mer enn en juridisk definisjon. Det handler om anerkjennelse for de traumene man har vært utsatt for, uavhengig om jussen bekrefter det eller ei.

²⁰⁶ Informant 13 og 16.

Kapittel 4 Flukt og transitt

I kjølvannet av revolusjonen i Ungarn høsten 1956 flyktet altså nesten 200 000 mennesker fra landet i løpet av litt over tre måneder. De utgjorde to prosent av Ungarns befolkning. I november og desember 1956 flyktet om lag 165 000 ungarere til Østerrike. Nye 13 000 valgte samme vei i januar, men så minsket flyktningestrømmen kraftig. I mars 1957 registrerte østerrikske myndigheter kun 300 ungarske flyktninger. I januar 1957 skiftet fluktruten til Jugoslavia. Noen få hadde valgt denne ruten tidligere også, og totalt flyktet ca. 20 000 til Jugoslavia frem til sommeren 1957.²⁰⁷

Jeg vil i dette kapitlet forsøke å belyse mine informanternes opplevelser av flukten til Østerrike og Jugoslavia og opphold i transitt. Disse områdene er ikke hovedtema for oppgaven min og teorier om flukt og opphold i transitt vil derfor kun til en viss grad bli tatt opp til drøfting. Dette kapitlet vil stort sett bestå av informantenes egne fortellinger. Allikevel er både flukt og transitt viktige for helheten, og kan kanskje bidra til å belyse hvorfor de som kom til Norge, faktisk kom hit.

Selv om nesten 200 000 mennesker flyktet i løpet av om lag tre måneder, svarte det allikevel ikke en ren masseflukt slik Egon F. Kunz' har definert denne typen flukt. Kunz mener masseflukten forutsetter at flukten er utløst av overveldende og konsentrerte *push*-faktorer, overhengende fare og at flyktningene ofte er i sjokk eller hysteriske. I tillegg er flukten fullstendig uorganisert, og mange tusen mennesker kan gå i følge. Den typiske individ- og gruppebaserte flukten er derimot kjennetegnet av flyktningebevegelser utløst av akutte situasjoner hvor generell bevegelsesfrihet hindres og muligheten til å forlate landet begrenses, enten ved lov eller ved fysiske sperringer. Ungarernes flukt passer nok best inn i den siste beskrivelsen.²⁰⁸

Ungarernes flukt ble i all hovedsak utløst av at Sovjetunionen slo ned revolusjonen med militær makt. Også før folkereisningen levde ungarerne med strenge restriksjoner på sin reisefrihet, og disse ble stammet ytterligere inn i kjølvannet av revolusjonen. Mange av flyktningene møtte væpnede hindringer på vei til og over grensen til både Østerrike og Jugoslavia. Dette, mener Kunz, kjennetegner den gruppe- og individbaserte flukten. I tillegg var flukten til en viss grad planlagt, idet mer eller mindre alle ungarerne visste at målet var å ta seg over grensen til enten Østerrike eller Jugoslavia. Den var også til en viss grad organisert; med grenseløser og bønder som huset flyktninger på gårdene sine til de kunne krysse grensen.

Gruppene med de ungarske flyktningene som krysset grensen til Østerrike den første tiden, var allikevel store, gjerne rundt 100 personer, og de kom på løpende bånd. Således kan man si at det finnes noen likhetstrekk ved ungarernes flukt og masseflukten, men de er få. Mottakssystemet i Østerrike var kanskje det som kan vitne mest om en masseflukt; det var sprengt. Det kan se ut som om flukten til Jugoslavia var mindre organisert og mer individbasert enn flukten til Østerrike. Det var mindre bruk av grenseløser, gruppene var mindre, og flere av mine informanter flyktet alene.

Kunz konkluderer med at det i kategorien gruppe- eller individuell flukt, er en overveldende majoritet av menn, mens det i masseflukten er en større kjønnsbalanse. Det finnes ikke noen fullstendig statistikk over alle de ungarske flyktningene. Men tallmateriale innsamlet av østerrikeren Friedrich Kern i

²⁰⁷ Svensson 1993: 48-51.

²⁰⁸ Kunz i Cohen 1996: 77.

1959 tydet på at om lag 65 prosent av flyktningene var menn, mens 35 prosent var kvinner.²⁰⁹ Dette kan være et argument for at ungarernes flukt var gruppe- og individbasert. Den totale kjønnsfordelingen svarer omtrent til kjønnsfordelingen av dem som kom til Norge, men dette varierte imidlertid fra land til land; hele 90 prosent av flyktningene som kom til USA, var menn.²¹⁰

Forskjellige typer flukt

18 av mine informanter flyktet via Østerrike, mens fem flyktet via Jugoslavia.²¹¹ De har svært forskjellige opplevelser av sin flukt. Noen få opplevde den som traumatiserende hvor de fryktet for sine liv, de fleste erindret imidlertid en litt spennende nattlig utflukt. Her er et eksempel:

Altså, min søster, han [kameraten] og min kone [de var forlovet] som jeg tok med. [...] Jeg måtte bare snakke med foreldrene hennes. Først tok vi toget vestover. Og så kom vi til en jernbanestasjon et stykke fra Budapest, [...] hvor vi måtte vente på neste tog. [...] Og så kom da en patrulje, en politipatrulje, eller soldater, det husker jeg ikke nå. Og så ble vi da tatt inn på stasjonen. For det var så åpenbart at vi skulle vestover. Men vi var så heldige, at vestenfor der vi var, i en by som heter Győr, der hadde vi noen slektninger. Så vi sa at vi skal til Győr og besøke slektninger. Det sjekket de ut, at var virkelig sant. Vi oppgav adressen og det var virkelig og riktig og det stemte. Så de måtte bare slippe oss, for de hadde ikke noen bevis på noen måte. Men det må ha vært en eller annen som tystet på oss, for de lette etter en fjerde mann. Det var han kameraten. Men han var hos frisøren [for han kunne ikke komme ustelt til Vesten], og når frisøren så at patruljen lette etter en mann, så klinte han godt inn med såpe og gjemte ham under såpeskum. Så han ble ikke oppdaget.

Men så, da møttes vi på toget som gikk mot Győr. Og jeg husker at når vi nærmet oss stasjonen, og kom ganske nær stasjonen, så bremsset toget ganske kraftig opp. Gikk veldig langsomt. Og så hoppet vi av toget. Ville ikke risikere at politiet ventet på oss på stasjonen. Vi hoppet av før stasjonen, og så gikk vi inn i byen. [...] Så skulle vi innlosjere på hotell, og det gjorde vi. Og fikk et rom og gikk opp. Og så var det en av oss som fikk beskjed fra en hotellbetjent, at nå kommer politiet og sjekker gjestene. Så... Sprang ut av hotellet og kom aldri tilbake. Men så hadde vi også disse slektningene. Det var ikke tøys, og så var vi hos dem. [...]

Jeg tror det var neste kveld, så da tok vi. Da turde vi ikke ta noe tog eller buss lenger. Da leide han [slektningen] oss ut til en kanal, eller en liten elv. Det var et kanalsystem med elver og sånn som gikk vestover. Egentlig vestfra og inn. Og så begynte vi å gå, da. Langs elven. Vestover. Så gikk vi halve natten, og så kom vi til en bondegård. Egentlig en sånn, det man kalte [...] Altså et sånn kollektiv, statlig drevet storbruk. Og der fikk bøndene oss innlosjert sammen med kyrne i fjøset. Overnattet der sammen med kyr og okser og alt. Og så fikk vi en kraftig frokost etterpå, for en billig penge. Og så fortsatte vi å gå. Helt til vi kom til en liten landsby helt ved grensen. Og der snakket vi med folk, og så ble vi henvist til et sted. Et hus i utkanten av landsbyen. Og der ble vi sendt opp på høyloftet, og der var det allerede en del mennesker som lå blant høyet og ventet.

²⁰⁹ Svensson 1992: 53-54. I 1959 utarbeidet Freidrich Kern to statistikker over de ungarske flyktningene i Østerrike, den ene basert på tallmateriale fra februar og den andre fra oktober 1957. Men utvalget var begrenset og inndelingene relativt grove. Fra Jugoslavia finnes ingen tilsvarende tall.

²¹⁰ DnF arkiv: PA – Da.

²¹¹ Den siste var, som tidligere nevnt, allerede i Norge.

Og så kom en sånn grenselos. Og vi samlet alle de pengene og armbåndsur og ringer og det man hadde, egentlig, blant de menneskene. Vi hadde ikke så veldig mye med oss, men det vi hadde. For å betale losen. Og samme natten, altså natt til 10. desember, da ble vi loset over til Østerrike. Og det var nokså tungt å gå. Det var jo kaldt, og... Vi gikk over nypløyd mark og sånt. Vi var jo i god form, men vi hadde med oss familier med små barn. Faktisk mødre som hadde spedbarn hengende rundt halsen i en sånn forklede og sånn. Så det var en slitsom tur. Så det tok noen timer også før vi kom over. Andre siden, så ventet allerede østerrikske grensevakter og Røde Kors og Gud vet hva. Og kvinner og barn ble i hvert fall kjørt bort med traktor inn i landsbyen der. Og kameraten min og jeg, vi gravde oss inn i en høystake og så lå vi der og sov til neste morgen. Og da gikk vi inn i landsbyen selv. Og så ble vi tatt hånd om der.²¹²

Denne fortellingen er representativ for mange av mine informanter. De forlot Budapest sammen med venner og eller familie og tok seg vestover med tog. Flere har fortalt at togføreren bevisst sakkert farten rett før Győr, slik at flyktningene kunne hoppe av toget før det kom inn til stasjonen som var overvåket av politiet. Noen fortalte også at toget gikk langs grensen et stykke, og en periode sakkert toget farten her, slik at det bare var å hoppe av toget og man var nesten i Østerrike. Etter hvert ble det imidlertid slutt på nedsakkingen, og nødbremsene ble koblet ut, slik at flyktningene ikke kunne bremse selv heller.

Flere av de intervjuede fortalte at de ble stanset og kontrollert av politi og soldater. De som hadde slekt vest for der de oppholdt seg, fikk gå videre. De som ikke hadde det, fikk en streng reprimande og måtte sverge på å vende hjem og aldri igjen forsøke å forlate Ungarn. Dermed ble de fulgt til et tog som gikk østover, for å hoppe av på første stasjon og så vende vestover igjen. Med tanke på hvor mange mennesker som flyktet, er det naturlig at politiet og hæren ikke hadde kapasitet til egenhendig å transportere alle tilbake til sitt opprinnelsessted. Dermed ble det enkelt for flyktningene å forsøke flere ganger.

Nesten alle mine informanter har nevnt den nypløyde marken de måtte krysse, og hvor vanskelig det var å gå på den i mørket. Flere fortalte at det var nysnø, og at de kun hadde lette sko på seg og en tynn jakke. Ved det norske Røde Kors' besøk i Jugoslavia ble det kommentert at ungarerne hadde få og tynne klær på seg, til tross for at det var januar. Tilsynelatende var de færreste var kledd for en ferd i vinternatten.

Flere nevnte også kanalene, noen måtte vade over dem. Alle bidragsyterne som flyktet via Østerrike var en del av en større gruppe med grenselos. Grenselosene tok betaling ved at flyktningene gav fra seg det de hadde av penger og verdisaker. Alle syntes det var greit å gi fra seg forinten (ungarsk valuta), men noen opplevde det som sårt å gi fra seg klokker og smykker. De aller fleste møtte på hjelpeapparatet relativt raskt etter at de hadde krysset grensen til Østerrike, og ble kjørt til en av transittleirene.

Noen opplevde flukten ganske annerledes og dramatisk. En av informantene var militærdesertør, og flyktet sammen med en annen soldat. De rett ved å bli oppdaget av to grensevakter, men fikk kastet seg inn i hver sin busk før de ble oppdaget. Her ble de liggende og høre på vaktens samtale, som i følge min informant foreløp slik:

”Du, ikke røyk. For hvis noen ser at vi røyker, da blir det bråk.” Så sier den ene at han må tisse. Så kommer han og går bort, og skulle til å tisse på han kompisen min. Og da var kompisen min liksom som olja lyn, så var

²¹² Informant 2.

han og hugg tak i fyren [vakten], veit du. Og så pistol. Så roper han [kompisen]: ”Kom hit, hvis ikke blir kompisen din skutt.” Gutta ned med våpen og lurte på hva det var. Så sa vi: ”Det er ingenting. Bare hit med våpnene.” Så, dem hadde ikke annet enn maskinpistol, da. Og tok fra dem maskinpistolene og sa at nå kan dere bare stå der stille. Nå skal vi over. Når vi kommer til kanten der, så legger vi fra oss... Der finner dere våpen. Så hvis dere ikke sier noe, så blir det ikke represalier for dere. Men skyter dere etter oss, så kommer håndgranater. Vi hadde ikke håndgranat. [...] Og så begynte vi å fly. Og så kasta vi fra oss disse våpnene til karene. [...] Det var en sånn skråning på andre siden, på østerriksk side med noen busker og sånt. Så vi heiv oss inn der. Så akkurat de siste meterne, så kom noen rakett noen meter lenger opp. Og da blei det skyting. For dem leita etter folk og skjøt opp lysraketter og sånn. Det var ikke bare vi som skulle over. Og det kom en salve bortover mot oss også, på skrå. Men det var sikkert russere [ikke de to karene], for det var sånn sporløs ammunisjon som du ser. Så vi bare tok og skjøt på måfå i luften med pistolene våre. Men så blei det stille.²¹³

Flere i intervjugruppen fortalte at de opplevde at himmelen ble opplyst av stalinraketter, og at de hver gang måtte kaste seg ned på bakken. Mange hørte grensevaktene, men uten at de traff på dem. En fortalte at losen hadde gitt dem beskjed om å fortsette å gå og ikke å si noen ting om de ble ropt til av noen på ferden. Dette ble ikke alltid overholdt, og min informant fortalte at da de gikk i mørket, var den plutselig noen som ropte at de skulle stanse for å bli kontrollert. Følget gikk stille videre, men ropene fortsatte, og så var det plutselig en av flyktningene som sa: ”Ikke skyt, kanskje broren din er her.” Da ble det stille fra soldatens side.²¹⁴ En annen fortalte at de traff på sovjetiske soldater som holdt på å rulle ut piggrådgerde langs den østerrikske grensen. De ble bestukket med brennevin og verdisaker flyktningene hadde med seg, og fortsatte bare med å jobbe med gjerdet mens de drakk og lot flyktningene passere.²¹⁵

De som flyktet via Jugoslavia, har også svært forskjellige erfaringer. Én opplevde å bli mer eller mindre kjørt til grensen, spasere over, og henvende seg til den jugoslaviske grensevakten.²¹⁶ En annen kom i et relativt stort følge som hadde samlet seg på en ungarsk bondegård, men ingen av dem visste hvor grensen gikk, så det ble en lang ferd gjennom snøen, før de endelig fikk øye på en ny bondegård, og da de henvendte seg der, viste det seg at de var kommet til Jugoslavia. De visste det ikke var grensevakter i området, og flukten var sånn sett ganske rolig og grei.²¹⁷ En annen hadde med seg en såret venn hun til tider måtte slepe med seg. Fordi det ofte gikk lyskastere over grenseområdet de krysset, hadde de hvert sitt hvite laken med. Gjentatte ganger måtte de kaste seg ned i snøen med lakenene over seg for å unngå å bli sett. Også her var det jorder å krysse, men disse var ikke nypløyd, stubbene fra maisaksene stod igjen, og de snublet og slo seg på dem.²¹⁸ Min siste informant som flyktet via Jugoslavia, vi kan kalle ham Istvan, fortalte at han satt på toget sørover og kom i kontakt med noen andre som også skulle flykte. Dette er hans historie.

²¹³ Informant 9.

²¹⁴ Informant 11.

²¹⁵ Informant 10.

²¹⁶ Informant 20.

²¹⁷ Informant 3.

²¹⁸ Informant 6.

En av guttene hadde en bekjent som skulle hjelpe dem, men det viste seg ikke å stemme. I stedet møtte de på politiet og ble anholdt. Istvan hadde kun sitt innlandspass som sa at han ikke hadde tillatelse til å oppholde seg i grenseområdet. Passet ble tatt fra ham og guttene ble banket opp av politiet. Med trusselen om at om de forsøkte seg på å forlate Ungarn igjen, ville det gå dem mye verre, ble de satt fri og Istvan valgte å skille lag med de andre. Det var litt under 3,5 mil til grensen og han tok bena fatt sørover, hvor utfordringene fortsatte. Han ble liggende i en grøft og se på grensevokterne som kjørte frem og tilbake, men forstod han måtte forsøke seg et annet sted og begav seg videre. Da ble han imidlertid stoppet av to grensevakter, en far og en sønn, og med klump i halsen fortalte Istvan om møtet: ”Og de, selvfølgelig skjønte de momentant hvorfor jeg var ute klokken to om natta og jogget på vidda, langt ute på vidda til og med. Og så snakket vi sammen litte grann, og jeg bad dem slippe meg. Og de gjorde det. Men før det, så sa den ene at på vaktrommet, som vi kunne se derfra, så sa han at vaktlederen deres var i byen. Ville jeg komme inn og varme meg litt og få litt drikke, litt varmt. Så jeg, jeg gikk inn der. Og etter hvert så fikk jeg litt mer greie på dette her. De ville slett ikke arrestere meg, men hjelpe meg. Det har jeg aldri sagt. Men kona, hun vet om det, men ingen andre vet om det. Jeg lovet den gangen at jeg skal aldri nevne det til, de første ti til 15 til 20 årene. Nå er det 50 år.”²¹⁹

Far og sønn gav Istvan nøye beskrivelser av hvor han skulle gå, hvilke hus som var trygge og hvilke som ikke var det. Nok en gang måtte han krabbe i slaps og snø i trange grøfter for å unngå å bli sett, men til slutt kom han til en bondegård vaktene hadde anbefalt ham. Her ble han tatt godt imot, og neste natt viste bonden ham hvor han best kunne krysse grensen. Natten etter begav han seg over grensen, og ferden gikk greit. I Jugoslavia traff han raskt på en grensevakt, og om lag 20 andre ungarere som hadde kommet over i gruppe samme natten.²²⁰

Transitt

Kunz beskriver transitt-tilværelsen som en belastende og uforutsigbar mellomtilstand han kaller ”midway-to-nowhere”.²²¹ I transitt må flyktingen starte en reorientering; han må avgjøre om han vil vende tilbake til sitt opprinnelsesland, eller om han vil søke videre migrasjon. Dette er i seg selv problematisk for migranten, i tillegg til at tilværelsen i transitt ofte oppleves som meningsløs og det er lett å bli demoralisert og deprimeret. Dermed er transitt en tilstand flyktingen alltid vil forsøke å komme seg raskest mulig vekk fra.²²²

I november 1956 vedtok det norske Storting å opprette tre Nansenhjem²²³ i Østerrike. Arbeidet ble organisert av Norges Røde Kors. Det ble åpnet to rene transittleire og en skole for at gutter som gikk på alminnelig videregående i Ungarn skulle kunne fortsette sin skolegang mens de var i transitt.²²⁴ Etter hvert finansierte

²¹⁹ Informant 15.

²²⁰ Informant 15.

²²¹ Kunz i Cohen 1996: 69.

²²² Kunz i Cohen 1996: 69.

²²³ Norge hadde tidligere drevet flyktingehjem i Østerrike, som ble kalt Nansenhjem. Norge kom til å finansiere og drive tre slike steder, Bad Kreuzen, Bad Neuhaus og Wiesenhoff. Totalt hadde de tre stedene en kapasitet på nesten 2000 mennesker.

²²⁴ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen, rapport. Se ellers DnF arkiv: PA – D, Wiesenhoff for utfyllende informasjon om internatskolen, som den østerrikske regjeringen omtalte som den mest vellykkede av alle flyktingeskolene. Skolen

den norske stat også et rekonvalesenssted i Jugoslavia som kunne huse 200 mennesker, igjen drevet av Røde Kors. Alle stedene ble etter hvert overdratt til det internasjonale Røde Kors eller lokale myndigheter, og avviklet da den ungarske flyktningekrisen var løst.

Det var ikke unikt for Norge å bidra på denne måten. Hele 52 land bidro med praktisk og økonomisk hjelp til Østerrike, også kommunistiske land som Kina, Romania, Tsjekkoslovakia, Polen og Bulgaria. For å ta den politiske brodden av hjelpearbeidet ble alle bidragene gitt via Røde Kors, og etter hvert drev det internasjonale Røde Kors 31 leire av svært varierende størrelse i Østerrike, med en total kapasitet på 43 000 mennesker.²²⁵ I tillegg hadde en rekke katolske og jødiske organisasjoner transittleire, og østerrikske myndigheter innlosjerte flyktningene på skoler og i gamle militærbrakker fra krigen. De var gjerne beregnet på 2000-3000 mann, men huset 5000-6000 flyktninger.

Transitt i Østerrike

Mine bidragsytere hadde varierende opplevelser fra sine opphold i transitt. Noen bodde i de store overfylte leirene som Eisenstadt og Taiskirchen i Østerrike. De bodde trangt og delte seng med en fremmed, og rom med opp til hundre personer. Flere bodde i mindre leire, eller hoteller i fjellene i Tirol, og forholdene her var klart bedre enn forholdene i de store. Tre bodde en tid hos bekjente i Wien, før de flyttet inn i transittleirene.

Det var blitt samlet inn klær og utstyr til ungarene i samtlige vestlige land, og dette ble sendt til Wien og fordelt på de forskjellige transittleirene. Flere av informantene fortalte at mange kvinner sloss om klesplaggene, selv om de stod foran store fjell av klær. Mange beskrev stemningen i leirene som litt amper, og preget av endeløs venting og kjedsommelighet. Det var ingenting å ta seg til, og noen av studiens informanter snakket med representanter fra alle landene som dukket opp, bare for å ha noe å gjøre.

Den norske uttakskommisjonen rapporterte fra sine besøk i leirene i Østerrike at de var overfylte, men at kosten var bra. Flyktningene kunne i varierende forlate leirene, og noen få skaffet seg jobb utenfor leirene. Det var gjerne svært enkle oppgaver som sjauing og håndlangerarbeid. En av informantene hadde jobb på et sandtak, men da han oppdaget at han fikk langt under halvparten av hva en østerriker gjorde, mistet han lysten på å bli i Østerrike. Han følte at han ble utnyttet og mistet litt troen på et godt liv i her. Kort tid etter migrerte han til Norge.²²⁶

Den første kontakten med Norge var stort sett et intervju med den norske delegasjonen i leiren flyktningene bodde i. Tre tok selv kontakt med den norske ambassaden i Wien. Etter hvert som tiden gikk i transitt, begynte mange av flyktningene å bli bekymret for fremtiden. Aller mest var de som bodde i leire øst i Østerrike redde for å bli sendt tilbake til Ungarn. Det verserte rykter i leirene om at straffen for å ha forlatt Ungarn var å bli sendt til Sibir. Tatt i betraktning at mange av mine informanter hadde familie som enten hadde sittet i sovjetisk fangenskap etter krigen, eller familie eller venner som var blitt deportert i tiden 1949 til 1956, er det ikke til å undres at dette ryktet fortonet seg som en høyst mulig realitet, og at det opplevdes skremmende. Det ble rapportert til leirledelsen flere steder at ungarske diplomater gikk rundt i leirene og

kunne huse 120 gutter, og da den ble avviklet juni 1958, fikk alle artianerne og de ungarske lærerne tilbud om å komme til Norge. DnF arkiv: PA – D, Wiesenhoff.

²²⁵ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

²²⁶ Informant 9.

registrerte flyktningene, og forsøkte å få dem med seg tilbake til Ungarn. Diplomaterne ble følgelig nektet adgang til leirene i Østerrike for å hindre tvungen repatriering.²²⁷

Transitt i Jugoslavia

Det ble opprettet flyktningeleire over store deler av Jugoslavia, men konsentrert rundt Adriaterhavs-kysten på grunn av alle de tomme feriestedene der. Disse stedene var relativt velfungerende, men også gamle jordbruks- og fabrikkbygninger ble tatt i bruk for å huse ungarene.

På bakgrunn av en henvendelse fra den jugoslaviske ambassade i Norge til DnF, reiste Bjørknes²²⁸ på vegne av det norske Røde Kors til Jugoslavia i slutten av januar 1957. Bjørknes var rystet over forholdene som møtte ham i flyktningeleirene. Han rapporterte om svært provisoriske leire med meget dårlige hygieniske og sanitære forhold. Flere steder lå flyktningene rett på halmen, uten en gang en sekk eller et laken. Bjørknes rapporterte også om at mat- og utstyrsrasjoner fra blant annet Røde Kors ble delt ut blant fattige jugoslaver og sjelden nådde frem til flyktningene. Bjørknes fikk til et møte med den jugoslaviske sunnhetsministeren, som lovet bedring, men Bjørknes var i sterk tvil om han ville få gjort noe, og han kritiserte de jugoslaviske myndigheter for å arbeide svært langsomt og lite rasjonelt.

Transittleiren Osijek ble beskrevet av Bjørknes som gamle jordbruksbygninger hvor det meste var kaotisk og skittent. Leirledelsen ble kritisert for å være uorganisert og det var utstrakte rykter i leiren om at den var korrump. Flyktningene fikk ikke forlate leiren, annet enn i registrerte grupper på maks 30 personer. Den norske kommisjonen kommenterte at flyktningene tilsynelatende hadde svært dårlig med klær og utstyr og at de på grunn av svært dårlige hygieniske fasiliteter, var generelt skitne selv også. De to av informantene som satt her, hadde svært dårlig minner knyttet til oppholdet.

Den siste av studiens intervjuede ankom Jugoslavia i februar, og han bodde i en mindre leir som var et kursted. Han fortalte at de bodde fire til fem personer på et tomannsrom, og at de hadde det greit, men også at han fikk en del fordeler ettersom han jobbet som tolk i leiren.

Oppsummering

Vi har sett at flukten for de fleste av denne undersøkelsens informanter foregikk relativt greit. Mange støtte imidlertid på både sovjetiske soldater og ungarske grensevakter i løpet av ferden, men bare noen få hadde store utfordringer under flukten. Det er klart at usikkerheten under selve flukten opplevdes som belastende der og da, men det ser ut til at bare de få som hadde vonde opplevelser knyttet til flukten, har båret med seg en viss uro hele livet, likevel uten at det har gitt seg utslag for deres tilpasning i Norge senere.

Vi har også sett at forholdene var svært forskjellige for dem som satt i transitt i Østerrike og dem som var i Jugoslavia. Men uavhengig av hvilket land de var i, fortonet ventetiden seg uendelig lang for alle. De ønsket å komme seg videre og ta opp sine liv igjen. Denne mellomtilstanden og det sterke ønsket om å komme seg vekk, gjorde at de vendte interessen mot Norge. Vi skal nå se hvordan det gikk til at nesten 1500 ungarske flyktninger kom til Norge.

²²⁷ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

²²⁸ Jeg har ikke funnet fornavnet på Bjørknes. I arkivene til både DnF og Røde Kors som om handler ungarene, er han kun om talt ved etternavn. Norges Røde Kors i Oslo kunne ikke hjelpe meg med hans fornavn, men i deres personalfiler fra 1950-tallet er det kanskje mulig å finne ut av det. Disse filene finnes på Riksarkivet, men jeg har ikke rukket å lete etter det.

Kapittel 5 Hvorfor ungarerne valgte Norge, og hvorfor Norge valgte ungarerne

Som vi så i det foregående kapitlet, var ønsket om å komme ut av transitt en kraftig *push*-faktor for mange av flyktningene som kom til Norge. Men var det også andre elementer som påvirket dem? Og hvordan var den politiske stemningen knyttet til det ungarske flyktningeproblemet i Norge? Norge var et av de siste vestlige land til å motta ungarske flyktninger. Vi hadde ingen erfaring med å ivareta et stort antall flyktninger, og boligmangelen etter krigen var fremdeles prekær. Norge ble allikevel rost av UNHCR for en rask og god utplassering av ungarerne, og i mai 1957 konkluderte Det norske Flyktningeråd med at assimileringen av ungarerne hadde vært vellykket. Hvordan gikk det så til at et tilsynelatende motvillig politisk miljø tok imot 1500 mennesker, og at mottaket ble så vellykket?

I dette kapitlet vil jeg forsøke å se på de politiske avgjørelsene knyttet til mottaket av flyktningene, og forsøke å gå litt i dybden på årsakene til at de faktisk søkte seg til Norge.

Norske politiske vurderinger og debatt i forhold til mottak av ungarske flyktninger

Den 6. november varslet det norske Utenriksdepartementet Sosialdepartementet om en økende flyktningestrøm fra Ungarn til Østerrike. Samme dag mottok Sosialdepartementet også en forespørsel fra FNs Høykommissær for flyktninger (UNHCR) om økonomisk assistanse til Østerrike, og å motta ungarske flyktninger på midlertidig basis i Norge. En tilsvarende henvendelse kom fra ICEM den 9. november.²²⁹

Sosialdepartementet tok umiddelbart kontakt med Norges chargé d'affaires i Wien, Sigurd Ekeland, for å få en vurdering av situasjonen.²³⁰ Den 9. november rapporterte Ekeland at det var kommet ca. 20 000 flyktninger til Wien, men at svært få hadde ytret ønske om videre migrasjon. På bakgrunn av dette ba Sosialdepartementet Det norske Flyktningeråd (DnF) om en analyse av eventuelle hjelpetiltak Norge burde iverksette.²³¹

Flyktningerådet var i utgangspunktet positivt til en overføring av ungarske flyktninger til Norge. Men den 9. november rapporterte Flyktningerådets formann, Arne Torgersen, fra Østerrike at landet hadde tilbud om flere asylplasser i andre land enn ungarere som ville forlate Østerrike. Torgersen mente også at Østerrike i lys av sin historie var godt rustet til å ta seg av flyktningene.²³² Det kan være på sin plass å poengtere at Norge selv ikke hadde et apparat til å motta et stort antall flyktninger på en og samme tid, og det kan ha medvirket til at man tenkte at det ikke var aktuelt å motta dem her. Selv om slike argumenter ikke har fremkommet i noen av arkivene, verken for eller imot, kan dette faktum ha ligget under argumentasjonen mot å overføre flyktninger til Norge.

²²⁹ ICEM (Intergovernmental Committee for European Migration) ble opprettet på belgisk og amerikansk initiativ i 1951 for å bidra til en løsning på flyktningeproblemet i Europa. Organisasjonen bestod kun av medlemsland vennlig innstilt til USA, som stod for mer eller mindre all finansiering av organisasjonens arbeid. Loescher 1993: 62-63.

²³⁰ En chargé d'affaires er en diplomat av lavere rang enn en ambassadør, men innsettes gjerne når to land har diplomatiske forbindelser, men mangler en ambassadør.

²³¹ St. prp. nr. 137 (1956). Flyktningerådet (i dag Norwegian Refugee Council) ble opprettet som en halvstatlig organisasjon i 1946 med henblikk på å hjelpe Europas flyktninger etter krigen.

²³² Torgersen henviste til at Østerrike hadde erfaring i å håndtere store mengder flyktninger, og at landet også hadde fasiliteter til å huse dem øst i landet, slik som de mange nedlagte sovjetiske kasernene. DnF arkiv: PA – D.

I tråd med St.meld. 11 (1952) *Om Norges hjelp til flyktninger*²³³ anbefalte Flyktningerådet Sosialdepartementet at på det daværende tidspunkt, 9. november, ikke var aktuelt å overføre ungarske flyktninger til Norge. Det beste var å hjelpe ungarene i førstelandet for asyl, altså Østerrike. Men DnF mente at det var riktig å sette i gang en undersøkelse for å forberede en eventuell overføring på et senere tidspunkt.²³⁴

Styret i Flyktningerådet var imidlertid ikke samstemt. To av representantene var av den holdning at det raskt måtte overføres flyktninger til Norge, og det ble også tatt til orde for at enslige mindreårige flyktninger burde kunne bosettes hos fosterfamilier i Norge.²³⁵ Denne uenigheten skal vi se gikk igjen blant politikerne på Stortinget også.

Den 16. november konkluderte Sosialdepartementet med at det ikke var aktuelt å overføre ungarske flyktninger til Norge, men anbefalte at Stortinget bevilget 500 000 norske kroner til støtte i Østerrike, primært kanalisert via UNHCR. Departementet understreket imidlertid at det var innforstått med den norske opinions store sympati med de ungarske flyktningene og at mange hadde tilbudt seg å huse flyktninger.²³⁶

Den 7. november hadde nemlig mellom 15 og 20 000 nordmenn deltatt på en støttemarkering for ungarene på Universitetsplassen, og regjeringen ble kritisert for ikke umiddelbart og betingelsesløst å ta imot flyktninger til Norge. Samme dag trykket Dagbladet en artikkel med overskriften: "Norge må åpne grensene for ungarske flyktninger." Den norske befolkning samlet inn mat, utstyr og klær til flyktningene i en tid da det fremdeles var rasjonering og vareknapphet i Norge. Nordmenn opplevde seg selv som gode hjelpere og ble fremstilt slik i norsk media. Det hadde en positiv effekt på givergleden, og Røde Kors samlet inn 13 millioner kroner i løpet av fire måneder. Pengene ble primært brukt i Østerrike, men da det ble fattet vedtak om å overføre flyktninger til Norge, ble noen av de innsamlede midlene brukt her til lands.

Det norske vedtaket om å motta flyktninger kom svært sent i internasjonal sammenheng, og det er mulig å stille spørsmålsteget ved hvor mye internasjonalt og hjemlig press har påvirket Sosialdepartementets anbefalning og Stortingets avgjørelse.

Debatten i Stortinget var ikke over den 16. november, verken med henblikk på økonomisk støtte eller overføring av flyktninger. Den 26. november kritiserte Arbeiderpartiets stortingsrepresentant Torstein Selvik formannen i Stortingets sosialkomité, KrFs Kjell Bondevik, for ikke å ha innsett den enorme forverringen i situasjonen i Østerrike siden 9. november. Han kritiserte også tregheten i regjeringens avgjørelser og handlekraft, og mente at Østerrike trengte umiddelbar hjelp; økonomisk og ved at andre land mottok ungarske flyktninger. Han trakk frem eksempler på at en rekke land allerede hadde mottatt flere tusen

²³³ St.meld. 11 (1952) ble utformet på bakgrunn av at IRO (ble opprettet av FN i 1946 for å avhjelpe flyktningesituasjonen i Europa) og Europahjelpen (Norges svar på IRO, og et samarbeid mellom Røde Kors og Norsk Folkehjelp) skulle avvikles ved utgangen av 1951, og erstattes av UNHCR. Det var dermed viktig for Norge å ha formulert en holdning og definisjon av flyktningesituasjonen i Europa. Det ble slått fast at Norge skulle forsøke å unngå å motta flyktninger før arbeidet med de hjemvendte nordmenn etter at krigen var avsluttet. Det beste var å hjelpe flyktningene der de var, altså i asyllandet. Allikevel ble det poengtert at Norge hadde et humanitært ansvar for Europas flyktninger. Dette synet ble i stor grad gjentatt i St. prp. nr. 38 (1953).

²³⁴ DnF arkiv: PA – Aa.

²³⁵ DnF hadde allerede fått en rekke henvendelser fra norske familier som gjerne tok imot flyktningebarn. DnF arkiv: PA – Aa.

²³⁶ St. prp. nr. 137 (1956).

flyktninger, og han mente Norge burde åpne sine grenser for et visst antall ungare.²³⁷ Venstres Paul Ingebretsen støttet Selvik og mente Norges fravær av handling stod i skarp kontrast til den humanitære profilen vi ønsket å identifisere oss med. Han poengterte at Norge kun hadde mottatt to ungarske flyktninger, at disse hadde søkt om innreise og opphold via de vanlige kanalene, og at de til og med hadde returvisum til Østerrike. Han mente Stortinget måtte ta et klart standpunkt, og foreslo å takke ja til landbruksskolenes tilbud om å plassere 350 unge flyktninger på deres skoler rundt om i landet.²³⁸ Dette ble støttet av en annen venstremann, Olav Hordvik, som foreslo at også folkehøgskolene ville være en god og rimelig løsning for mottak av flyktninger. Han mente at Norge helt glemte sin tradisjon fra Nansen og at flyktningene kunne få Nansenpass.²³⁹ Videre ytret han at det ikke burde være nødvendig for Norge å kreve returvisum til Østerrike for de flyktningene landet mottok. Ingen andre land hadde gjort det.²⁴⁰

Det norske kravet om 18 måneders returvisum ble sterkt kritisert av flere stortingsrepresentanter, og justisministeren måtte banen og fortelle at Sentralpasskontoret allerede den 12. november hadde blitt instruert om ikke å kreve returvisum av ungarene. Han understreket videre at spørsmålet om returvisum ikke på noen måte skulle være en bøyg for eventuell overføring av ungarske flyktninger til Norge.²⁴¹

På tross av at flere argumenterte for, var det var allikevel ikke stemning på det norske Storting for å vedta en overføring av ungarske flyktninger til landet den 26. november. Høyres Carl Joachim Hambro talte sterkt imot en overføring, likeså Arbeiderpartiets Trygve Bratteli og Knut Toven fra KrF.

Ut i fra debatten på Stortinget kan det se ut som om det ikke var enighet innad i Arbeiderpartiet om en overføring av flyktninger til Norge, mens de andre partiene virker samstemte.²⁴²

Den 29. november mottok Sosialdepartementet en ny forespørsel fra UNHCR om å motta ungarske flyktninger til Norge, og denne gangen endret departementet syn. I Stortinget den 30. november anbefalte sosialminister Gudmund Harlem at Norge åpnet sine grenser for ungarske flyktninger, i tillegg til at staten stod for drift av tre Nansenhjem i Østerrike.

Det ble ikke gitt et fast antall for flyktninger som kunne overføres, men Harlem uttrykte at det norske tallet burde stå i forhold til hva andre nasjoner hadde tatt imot. Han understreket at: "Ett vilkår bør være ufravikelig – at de ungarske flyktninger selv tar sin avgjørelse om å reise hit, og at de gjør det etter å ha fått en nøktern orientering om forholdene i Norge,"²⁴³ Videre poengterte ministeren at "(e)n forutsetter at flertallet glir inn i det norske arbeidsliv og norske sosiale institusjoner i kraft av den normaliseringen som har vært søkt gjennomført ved flyktningeinnvandrere her i landet, og det administrative mottakerapparatet gjøres så enkelt som mulig med desentralisering."²⁴⁴

Tre ting er viktig å merke seg her. Den ene er at flyktningene selv skulle ønske å komme til Norge. Den andre er at det måtte være arbeidsføre flyktninger som lett kunne tilpasses norske forhold. Og den tredje

²³⁷ St. forh. (1956): 3294-3295.

²³⁸ St. forh. (1956): 3296.

²³⁹ Nansenpasset ble etter initiativ fra Fridtjof Nansen innført i 1922 og var et internasjonalt anerkjent identitetsbevis og reisedokument for statsløse flyktninger. I dag utsteder FN reisedokumenter for denne gruppen.

²⁴⁰ St. forh. (1956): 3296-3297.

²⁴¹ St. forh. (1956): 3298-3299, 3301.

²⁴² En videre undersøkelse av de forskjellige partienes standpunkt kunne vært interessant. Det er imidlertid en for omfattende oppgave for denne studien.

²⁴³ St. prp. nr. 144 (1956).

²⁴⁴ St. prp. nr. 144 (1956).

er at mottaket skulle desentraliseres. Konsekvensen ble at hovedandelen av flyktingene som kom til Norge, var arbeidsføre unge mennesker, og at de ble spredt over store deler av Sør-Norge.²⁴⁵

Det finnes klare likhetstrekk mellom uttaket av de ungarske flyktingene i 1956/57 og overføringen av jødiske flyktinger til Norge etter den andre verdenskrigen. Den norske historikeren Synne Corell viste i sin hovedoppgave at ved overføringen av jødiske flyktinger til Norge, ble det poengtert at utvalget måtte kunne tilpasses behovene i det norske arbeids- og boligmarkedet.²⁴⁶ Den svenske historikeren Kim Salomon mener imidlertid at det ikke er unikt at vestlige land i etterkrigstiden primært ønsket å motta arbeidsføre flyktinger, og sånn sett var det ikke noe kontroversielt i Stortingets vedtak om at ungarerne måtte gli inn i norsk arbeidsliv.²⁴⁷

Sosialdepartementet så det som svært viktig at overføringen til Norge skjedde umiddelbart etter uttaket. Det var også viktig for departementet å hjelpe dem som ikke klarte å hjelpe seg selv, derfor ble det bare tatt imot flyktinger som bodde i flyktingeleirene. De som hadde ordnet seg bolig i Wien, skulle ikke vurderes for Norge. Det ble oppfattet slik at de som til en viss grad hadde klart å etablere seg i Wien, ikke hadde størst behov for videre migrasjon.²⁴⁸ Hovedprinsippet for utvelgelsen til Norge var som nevnt at det ikke skulle stilles andre krav til flyktingene enn at de ønsket å komme til Norge. Men som vi har sett, uttrykte også Harlem et ønske om at flyktingene skulle inn i det norske arbeidslivet. Det faktum at representanter fra LO, Arbeidsdirektoratet og Arbeidsgiverforeningen satt i Overføringsstyret, er med på å støtte opp under at det fantes visse retningslinjer for utvelgelsen i forhold til arbeid. Det er også viktig å ha i mente det norske behovet for faglært arbeidskraft til industrien i 1956/57. Flere av informantene i NOUen fortalte at "alle" var klar over at Norge søkte fagarbeidere, og at det ikke var anbefalt for akademikere å søke seg hit. Akademikere ble til og med advart om at de ikke kunne regne med å få et passende yrke i Norge, mens ferdigutdannende leger og tannleger var spesielt velkomne.²⁴⁹

Den 6. desember ble Overføringsstyret for ungarske flyktinger opprettet med Sigurd Halvorsen fra Norsk Folkehjelp som formann. Styret bestod ellers av representanter fra Arbeidsdirektoratet, Norsk Arbeidsgiverforening, LO, Norske Kvinners Sanitetsforening, Kirkens Nødhjelp og Røde Kors. Sosialdepartementet var representert med Andreas Grasmø som observatør og leder for utakskommisjonen.²⁵⁰

De første ungarske flyktingene i regi av Overføringsstyret ankom Norge den 13. desember, og før jul var 600 kommet. Her bør det nevnes at allerede den 6. desember landet ca. 40 gutter i alderen 13 til 16 år på Fornebu. Dette var på privat initiativ fra Henry Dahl-Johannessen og i regi av KFUM-speiderne, som via innsamlede midler selv bekostet hele overføringen. I januar kom en ny gruppe på Overføringsstyrets kvote på 403 personer, hovedsakelig familier, men også blant disse fantes en rekke unge og enslige. Uttaket i februar bestod av 20 tuberkuløse flyktinger og deres familier, i tillegg til 51 andre, hvorav 23 av disse

²⁴⁵ Dette utdypes i kapitlene 7 og 8.

²⁴⁶ Corell 2000: 63, 68-69, 72 og 83-84.

²⁴⁷ Salomon 1991: 19, 23.

²⁴⁸ St. prp. nr. 144 (1956).

²⁴⁹ Informant 24.

²⁵⁰ Aril Aasland var daglig leder, Henry Dahl-Johannessen aksjonsleder, Nic Guldbrandsen pressesekretær og Åsbjørg Strand sekretær. I tillegg stilte en rekke frivillige organisasjoner med observatører i styret, slik som DnF, Redd Barna, Caritas og Studentsambandet. DnF hadde på mange måter ligget nede årene før 1956, og det kan være en av grunnene til at Flyktingerådet ikke umiddelbart fikk ansvaret for overføringen av de ungarske flyktingene og kun observatørstatus i Styret. Fra 1. januar 1958 overtok imidlertid DnF ansvaret for ungarerne. DnF arkiv: PA – D.

hadde familie med jobb i Norge. I tillegg kom en gruppe på ca. 50 studenter i januar. Den 16. februar 1957 var det totalt sett overført 1086 ungarske flyktninger til Norge. I mars vedtok Stortinget å motta ytterligere 300 flyktninger, men denne gangen fra Jugoslavia. I slutten av mai ble overføringen av flyktningene formelt avsluttet, men ytterligere en gruppe ankom i desember 1957. I alt fikk om lag 1500 ungarske flyktninger oppholdstillatelse i Norge.²⁵¹ Den 29. juli 1957 vedtok departementet at innreisestillatelse for nye ungarske flyktninger skulle begrenses til dem som hadde familie som kunne forsørge dem, eller allerede hadde avtale om arbeid i Norge, og gruppen i desember fylte disse kriteriene.

I internasjonalt øyemed ble det vurdert at alle over 18 år var myndige. I Ungarn var myndighetsgrensen 16 år, og i de fleste vestlige land, også Norge og USA, var den 21 år. Det har ikke vært mulig å finne begrunnelsen for at 18 år ble brukt, selv ikke ved samtaler med dem som gjennomførte uttakene for Norge.²⁵²

De fleste land var motvillige til å motta enslige mindreårige flyktninger. USA mottok kun 136 enslige barn av en flyktningegruppe på totalt 40 000 mennesker, mot det norske mottaket på om lag 250 av 1500. Vi har sett at Norge hovedsakelig mottok arbeidsføre unge mennesker. Men det kan være at Norges ønskede humanitære profil gjorde at landet tok flere mindreårige flyktninger enn noen annet land. Samtidig bør det nevnes at Norge konsekvent avviste mindreårige fra Jugoslavia, men at dette igjen var i tråd med jugoslaviske myndigheters retningslinjer for overføringene.

Et ankepunkt mot at de mindreårige flyktningene kan brukes som argument for Norges humanitære profil, er at 119 av de mindreårige flyktningene kom i regi av KFUM, som også stod for finansieringen av overføringen og oppfølgingen av guttene. Men norske myndigheter aksepterte overføringen.

Ungarske myndigheter krevde foreldrerett til de enslige mindreårige flyktningene, men UNHCR støttet seg på IROs gamle statutter som sa at kun dersom foreldre og alle nære slektninger er døde, kan en stat ha juridiske rettigheter til et barn. Dermed uttalte UNHCR at om foreldre fremsatte et skriftlig krav om at de ønsket sitt barn hjem, via det ungarske Røde Kors, ville alle land forplikte seg til å hjelpe barnet med å komme seg hjem til dem.²⁵³

Den ungarske ambassade i Norge henvendte seg til Utenriksdepartementet og krevde at Norge måtte sende tilbake de mindreårige barna, da foreldrene deres var i Ungarn og lette etter dem. Norske myndigheter var redd familien i Ungarn kunne bli utsatt for press om det ble kjent hvor barna var, og guttene fikk hemmelige navn for at de ikke skulle kunne spores opp. Norske myndigheter støttet seg så på UNHCRs politikk, og kravet om kollektiv utlevering ble avvist. Innen utgangen av 1958 hadde imidlertid 16 av de mindreårige guttene returnert til Ungarn, etter at foreldrene deres hadde henvendt seg til dem via Katolsk Folkehjelp, senere Caritas.²⁵⁴

Uttaksprosessen

Uttakskommisjonen var altså ledet av Sosialdepartementets observatør i Overføringsstyret, Andreas Grasmø. Han deltok på samtlige reiser, sammen med blant annet den tidligere nevnte Laszlo Terray. Kommisjonen

²⁵¹ NOU 1986: 8: 87-90.

²⁵² Det er mulig en gjennomgang av Røde Kors' arkiver i Genève eller UNHCRs arkiver i New York kan gi svar på dette, men jeg har dessverre ikke hatt muligheten til å besøke disse arkivene.

²⁵³ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

²⁵⁴ Eide, Kjetil, 2005: 81 og NOU 1986: 92. Eide oppgir at 12 av guttene hadde returnert, men han oppgir NOUen som kilde, og denne sier at 16 repatrierte allerede i august 1958.

hadde stort sett et par deltakere til, blant annet pressesekretær Nic Guldbrandsen. Grasmo hadde en god dialog med ICEM, men hans viktigste samarbeidspartner var den norske attachéen Sigurd Ekeland. Grasmo uttalte ved en rekke anledninger at overføringen ikke hadde vært praktisk mulig uten Ekelands enorme innsats. I forkant av det første uttaket i desember ble alle forberedelsene gjort av Ekeland, mens Laszlo Terray reiste rundt i leirene i Østerrike i romjulen 1956 for å forberede den norske kommisjonens besøk i januar 1957.²⁵⁵ Terray besøkte imidlertid også noen av leirene i Jugoslavia i begynnelsen av januar, og han mente at flyktningene i Jugoslavia ville synes at Eisenstadt var som himmelen. Han mente derfor at norske myndigheter burde vurdere å overføre flyktninger også fra Jugoslavia.

Overføringer fra Østerrike

Den første norske uttakskommisjonen ankom Østerrike den 10. desember, og arbeidet med uttak og overføring av flyktninger i tiden frem til den 20. desember. Kommisjonen besøkte leirene Eisenstadt, Taiskirchen og Spratzern og kontoret til ICEM i Wien. Hit ble det fraktet interesserte flyktninger fra forskjellige leire.

I januar 1957 besøkte uttakskommisjonen de åtte leirene Terray hadde vært hos i romjulen, i tillegg til ICEMs kontor. Kommisjonen tok ut 403 personer fra de forskjellige leirene i Østerrike, med et hovedfokus på familier, samt flyktninger som allerede hadde familie eller venner i Norge. I denne gruppen var det hele 78 barn og babyer.

Det ble delt ut skriftlig informasjon på ungarsk før delegasjonens besøk i leirene og hos ICEM, og interesserte kunne så melde seg for kommisjonen når den kom til leiren eller kontoret. På grunn av tidspress ble det som nevnt kun satt av mellom fem til ti minutter til samtale med hver flyktning. Nesten alle de som henvendte seg til den norske delegasjonen hadde beholdt sitt ungarske personalbevis, men noen få oppgav at de hadde blitt fratatt eller mistet det. De færreste hadde seriøst vurdert Norge før de snakket med kommisjonen, men interessen for Norge økte sterkt etter at de hadde fått litt informasjon om landet.²⁵⁶

De interesserte fylte så ut ICEMs registreringsskjema for søknad om emigrasjon til Norge, og ICEM utarbeidet lister over uttaket. Det vil si at det ikke var den norske kommisjonen, men ICEM, som avgjorde hvem som kom med på kvoten. Dette var for det første fordi ICEM hadde oversikt over alle registrerte flyktninger i Østerrike, i tillegg til at organisasjonen var godt kjent med de forskjellige lands uttakskvoter. ICEM satte også opp en reserveliste til hver overføring. Om noen som stod på den opprinnelige listen ikke dukket opp, skulle man raskt kunne fylle opp plassene. Flyktningene ble informert om uttaket via høyttalere i leirene, og de fikk en lapp av leirledelsen med informasjon på ungarsk om oppmøtetid og sted.²⁵⁷

Overføringer fra Jugoslavia

Både Terray og det norske Røde Kors besøkte leirene i Jugoslavia i januar 1957. Terray anbefalte at Norge mottok ungarere fra Jugoslavia, men det fikk ingen umiddelbar virkning. Heller ikke en appell fra UNHCR den 19. januar 1957 om at de vestlige landene også måtte motta flyktninger fra Jugoslavia fikk norske myndigheter til å ta affære. Først den 1. mars 1957 i Stortingsproposisjon nr. 67 (1957) besluttet Stortinget å

²⁵⁵ Disse var Salzerbad (100), Judenau (700), Wörgl (750) og Imst (700). Men i tillegg ble også familieleirene Solbad Hall (800), Au-Rehmen (50), Amerlügen (25) og Hohem-Ems besøkt.

²⁵⁶ DnF arkiv: PA – Da.

²⁵⁷ DnF arkiv: PA – Da.

overføre 300 flyktninger fra Jugoslavia.²⁵⁸ Da avgjørelsen først var fattet, reiste imidlertid statsråd Gudmund Harlem og Overføringsstyrets formann Sigurd Halvorsen umiddelbart til Jugoslavia for å forberede overføringen til Norge.

Nok en gang var Andreas Grasmø og Laszlo Terray med i uttakskommisjonen, og de besøkte to flyktingeleire i Jugoslavia i begynnelsen av mars 1957.²⁵⁹ Kommisjonen møtte stor velvilje og fikk hjelp fra jugoslaviske myndigheters side. Dette står i sterk kontrast til rapportene fra det norske Røde Kors og UNHCR, som begge fortalte om store problemer med kommunikasjon og samarbeid med myndighetene. ICEM fikk ikke arbeide i Jugoslavia, da jugoslaviske myndigheter stilte seg kritiske til en organisasjon de mente var drevet av USA.²⁶⁰ UNHCRs representant var den eneste som hadde noen form for dialog med myndighetene, som var lite interesserte i hjelpetiltak for ungarerne, ut over det å få dem ut av landet. Røde Kors opplevde problemer knyttet til sine forsendelser til leirene rundt om i Jugoslavia, og både mine informanter og Røde Kors sine representanter fortalte at mye av Røde Kors-sendingene gikk til den jugoslaviske befolkningen, ikke til flyktingene.²⁶¹

Sosialdepartementet hevdet at Norge var det første landet som mottok flyktninger fra Jugoslavia. Nå hadde også Sveits og Sverige delegasjoner i Jugoslavia på samme tid som den norske kommisjonen, men de opplevde at de først fikk til et samarbeid med myndighetene etter at nordmennene hadde tråkket opp løypen. En mulig forklaring på at samarbeidet tilsynelatende gikk så godt for den norske delegasjonen, kan være Harlems og Halvorsens besøk en uke i forkant. Grasmøs rapport fra reisen fortalte da også at det flere ganger fra jugoslavisk side ble gitt uttrykk for at det var blitt satt svært stor pris på statsrådets besøk.²⁶²

Den norske kommisjonens rapport sa at det var blitt lagt vekt på å ta ut ”flyktninger som lett kunne tilpasses i Norge i de yrker og boligmuligheter som forelå. [...] De uttatte flyktninger er for en vesentlig del arbeidere som lett kan innpasses i industrien. [...] Når komitéen så bevisst har gått inn for å ta ut gode kasus for utplassering, er dette også skjedd for å muliggjøre en eventuell ny uttaking av flyktninger senere.”²⁶³ Sosialdepartementet fortalte at jugoslaviske myndigheter hadde ønsket at Norge skulle ta grupper som andre land ikke ville ha, slik som syke, gamle og unge, men kommisjonen opplevde at det var svært få av disse, så derfor ble utvalget stort sett bestående av friske arbeidsføre mennesker.²⁶⁴ Dermed kan det synes som om uttalelsen om å motta friske flyktninger i første omgang, faktisk kunne åpne for å ta imot syke flyktninger senere.

Kommisjonens rapport fra Jugoslavia fortalte at det *ble* tatt ut noen få på sosialt grunnlag, for å vise at kommisjonen hadde et vidt mandat. En av mine informanter var underernært og syk, og hun mente at hun ble valgt ut på grunn av det.²⁶⁵ Det var få familier som meldte sin interesse, og dermed kom det færre familier til Norge fra Jugoslavia enn fra Østerrike. En annen forskjell i forhold til de tidligere ankomne gjaldt

²⁵⁸ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen og St. prp. nr. 67 (1957).

²⁵⁹ Disse leirene var Mataruska Banja og Osijek.

²⁶⁰ Sos.dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

²⁶¹ DnF arkiv: PA – D. Rapport fra Uttakningskommisjonens arbeid i Jugoslavia 13.-21. Mars 1957.

²⁶² DnF arkiv: PA – D. Rapport fra Uttakningskommisjonens arbeid i Jugoslavia 13.-21. Mars 1957 og Sos. dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

²⁶³ DnF arkiv: PA – D. Rapport fra Uttakningskommisjonens arbeid i Jugoslavia 13.-21. Mars 1957, siste side.

²⁶⁴ Sos. dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

²⁶⁵ Informant 6.

kjønn, da en større andel enn tidligere var unge enslige kvinner som hadde erklært seg villige til å ta husarbeid.²⁶⁶

I første omgang kom 262 flyktninger fra Jugoslavia til Norge. I det andre uttaket, som ankom Norge den 1. april, ble det overført 63 personer. Her fantes flyktninger både på Overføringsstyrets og på Studentsambandets kvote. Sambandet betalte selv flybillettene for sine ni studenter. Så sent som den 3. desember kom en ny gruppe på 42 personer, som stort sett hadde familie i Norge. Totalt ble det overført 367 personer fra Jugoslavia til Norge.²⁶⁷

Det var mange fellestrekk mellom uttaksprosessen i Østerrike og Jugoslavia, men det var også noen markante forskjeller. I forkant av den norske kommisjonens ankomst til flyktningeleirene i Jugoslavia ble det hengt opp lister som de interesserte kunne skrive seg på. Disse ble så innkalt til et informasjonsmøte med kommisjonen hvor flyktningene også fikk et lite informasjonshefte om Norge. Flyktningene hadde anledning til å stille spørsmål, både i plenum og på tomannshånd.²⁶⁸

Siden kunne ungarerne registrere seg for migrasjon på skjemaer kommisjonen hadde fått fra jugoslaviske myndigheter. I leiren Mataruska Banja leverte kommisjonen så listen med interessenter til leirledelsen, som laget uttaket. I Osijek måtte kommisjonen selv lage uttakslisten. Leirledelsen formidlet begge steder hvem som hadde blitt tatt ut til å migrere til Norge.²⁶⁹

Hvorfor valgte ungarerne Norge?

I transitt vil en rekke faktorer påvirke og presse flyktningen til å ta en avgjørelse om han enten vil returnere til sitt hjemland, eller om han vil forsøke å få oppholdstillatelse i et annet land enn sitt hjemland. Her kan han bli utsatt for *pull*-elementer fra både hjemlandet og potensielle migrasjonsland, men ofte er det vel så mye *push*-faktorene som påvirker ham.²⁷⁰

I transitt må han redefinere sin oppfatning av og sitt forhold til hjemlandet, folket og eventuelt familie og venner der. Dette, mener Kunz, er en slags mellomtilstand hvor flyktningen lett blir demoralisert og det er viktig at denne fasen ikke varer for lenge. På dette tidspunktet havner imidlertid flyktningen i samme situasjon som migranten. Han må finne ut hvor han skal.²⁷¹ I denne mellomfasen blir flyktningen, ifølge Kunz, utsatt for et press fra dem som organiserer mottaksapparatet i asyllandet om videre migrasjon. Dette presset er så sterkt at flyktningen ofte takker ja til et tilbud om opphold i et annet land for å unnsnippe presset og den demoraliserende tilværelsen opphold i transitt er.²⁷²

Kommisjonen rapporterte at ungarerne hyppigst spurte etter bolig- og arbeidsmuligheter. Det neste var lønn, klima og om det fantes kommunister i Norge. Det som imidlertid avgjorde om de ville søke seg til Norge eller ikke, var ofte at det ville gi mulighet for snarlig avreise fra Østerrike. Svært mange i min

²⁶⁶ Arkivet angir dessverre ikke denne forskjellen i verken antall eller prosent. DnF arkiv: PA – D. Rapport fra Uttakningskommisjonens arbeid i Jugoslavia 13.-21. Mars 1957, siste side.

²⁶⁷ Sos. dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

²⁶⁸ Grasmø skrev i sin rapport at denne måten å møte ungarerne på var god. Han var svært fornøyd med møtene, som flere ganger ble avbrutt av applaus fra ungarerne. DnF arkiv: PA – D. Rapport fra Uttakningskommisjonens arbeid i Jugoslavia 13.-21. Mars 1957.

²⁶⁹ DnF arkiv: PA – D. Rapport fra Uttakningskommisjonens arbeid i Jugoslavia 13.-21. Mars 1957.

²⁷⁰ Kunz i Cohen 1996: 70.

²⁷¹ Kunz i Cohen 1996: 68-69.

²⁷² Kunz i Cohen 1996: 70. Se også kapittel fem om transitt.

undersøkelse fortalte at Norge var det eneste aktuelle landet som tok flyktninger før jul, og således deres eneste mulighet til å komme vekk fra leirene.²⁷³ Rett før og etter jul var det kun Norge, Tyrkia, New Zealand og Island som tok imot flyktninger. Mange oppgav til kommisjonen at de ikke ville forlate Europa, og at de hadde et positivt inntrykk av Skandinavia. Dette stemmer godt overens med mine funn, da ni av mine informanter opplyste at det viktig for dem å bli i Europa i 1956/57, og flere uttalte at de gjerne kunne tenke seg til Skandinavia. Fem hadde Sverige som sitt førstevalg, men da de ikke kom med på den svenske kvoten, ble Norge et godt alternativ.

NOUen hevdet at de aller fleste ønsket seg til USA, Canada eller Australia, men det kommer ikke frem hvilken kilde dette er basert på. Mine funn er noe annerledes i forhold til USA. Kun tre av mine informanter hadde et sterkt ønske om å emigrere til USA. En fjerde vurderte USA på grunn av fjerne slektninger, men fant ut at han ikke ville ligge noen til last og at han heller fikk klare seg selv. To av mine informanter opplyste at de absolutt ikke ville til USA, og en begrunnet det med at han så på USA som "kapitalismens jævelskap".²⁷⁴ Det er klart at en oppvekst preget av anti-amerikansk propaganda gav seg utslag i skepsis til USA, men USA var like fullt det landet som mottok flest ungarske flyktninger. Canada var populært blant mange i denne studiens intervjugruppe, men listene der var fulle, og de kom ikke med. Dermed måtte de se seg om etter et annet land å migrere til, og valget falt på Norge.

Én søkte seg til absolutt alle land i over to måneder, men ble ikke valgt ut. Han opplevde det som svært frustrerende ikke å komme seg videre. Han var av de første som skrev seg på listen for overføring til Norge, og den siste som kom med.²⁷⁵

NOUen oppgav at de færreste av ungarene hadde Norge som et førstevalg for videre emigrasjon, og at de fleste valgte Norge for å komme seg ut av transitt. Jeg vil forsøke å gå litt nærmere inn på dette temaet, og dele ungarene inn etter hvilken kvote de kom på. Det har vist seg at årsakene til valget om å migrere til Norge i stor grad har sammenheng med om de kom på Overføringsstyrets kvote, som studenter eller som mindreårige via KFUM-speiderne.

Overføringsstyrets gruppe

I DnFs arkiver var det kun registrert to personer som ønsket seg til Norge fordi de kjente noen i landet. Jeg har snakket med én som kjente noen her og to som valgte Norge fordi de hadde en eller annen relasjon til Norge. Det er ikke registrert i arkivene at disse to siste hadde et spesifikt ønske om å komme til Norge, og således kan det være flere som hadde en eller annen form for tilknytning til landet.

Min informant som kom på personlig garanti, tilhørte ikke Overføringsstyrets gruppe, men jeg omtaler henne her. Familien hennes hadde venner i Norge, og hun hadde vært på sommerferie i Norge noen år tidligere. Hun forlot Ungarn med det mål for øye å komme seg til familievennene i Norge.²⁷⁶ For en annen var det praktiske årsaker og bekjente som gjorde at hun valgte Norge.²⁷⁷ Den siste av de som kjente til landet, hadde vært svært opptatt av Norge siden barnsben av. Til en fødselsdag fikk han en bok om Norge av en

²⁷³ DnF arkiv: PA – Da.

²⁷⁴ Informant 8 og 21.

²⁷⁵ Informant 15.

²⁷⁶ Selvik nevnte i stortingsdebatten at Norge kun hadde mottatt to ungarske flyktninger, og at en tredje holdt på å søke om innreise. Det er mulig denne tredje var min informant.

²⁷⁷ Informant 1.

onkel hvor det på første siden stod: ”Til han som elsker Norge.” Faren var så bekymret for sønnens besettelse av Norge, at han tok ham til legen. Da han som ung mann forlot Ungarn, var Norge det eneste alternativet for ham.²⁷⁸

En annen fortalte at i transitt i Østerrike hadde en del ungdommer sittet sammen en kveld, og en hadde fått et brev fra en fetter som hadde reist til Norge. I brevet fortalte han om appelsiner i store mengder, og at det ikke fantes skomakere i Norge, men man kastet bare skoene sine i stedet for å reparere dem. Appelsinene var spesielt tiltalende for min informant, men også det brevet fortalte om at alt var meget fredelig. Dét gjorde at informanten fattet seriøs interesse for Norge.²⁷⁹

For noen var det et generelt *pull* fra Norge fordi landet var et demokrati, og for noen hadde det også betydning at landet var et kongedømme. De som visste litt om Norge eller Skandinavia var positivt innstilt til regionen og forestilte seg at det var et fredfullt sted, noe som betydde mye for dem da de var i transitt.

Seks personer nevnte presten Laszlo Terray som en viktig årsak til at de søkte seg til Norge. De oppfattet ham som ærlig, og de trodde ham når han sa at de ville være genuint velkomne i Norge. Og at mulighetene for å skape seg et godt liv lå åpne for dem, så lenge de var klar over at det ville kreve hardt arbeid fra deres egen side.

For mange av bidragsyterne i både NOUen og i min studie, virker det som om det var avgjørende å komme seg raskt ut av transitt. Av mine bidragsytere oppgav 11 at de valgte Norge utelukkende for å komme seg vekk fra leirene i Østerrike eller Jugoslavia. Blant informantene i NOUen var det flere som hadde ventet i mange måneder på å få komme til USA eller Canada, og som etter hvert gav opp å vente og derfor søkte seg til andre land.

Min studie støtter opp under NOUen som konkluderte med at de færreste i Overføringsstyret ønsket seg til Norge for Norges skyld, og at de søkte seg til Norge først etter at de innså at de ikke kunne komme til sitt første- og andrevalg. Dermed var *push* den viktigste faktoren bak deres valg av Norge som migrasjonsland.

Studentgruppen

De fire som kom på den opprinnelige studentkvoten fortalte at de hadde forhørt seg med forskjellige land om videre studiemuligheter, og at Norge var det landet som hadde best studie- og finansieringstilbud. En sa: ”For meg var det én ting som var viktig, kun. Utelukkende det at jeg kunne fortsette å studere. Ikke sant. Alt annet. Jeg ville reist hvor som helst, bare jeg fikk sånn noen lunde løfte om at jeg kunne fortsette å studere. Og så endte jeg opp i Norge. Rene flaksen.”²⁸⁰

En annen student hadde opprinnelig ønsket seg til Vest-Tyskland, men der mistet man både studieplass og finansiering om man strøk på en eksamen. Han var klar over at språkbarrieren kunne gjøre studiene vanskelige i de første årene, og i Norge mistet man ingen rettigheter om man strøk. Han ble opplyst om at han først ville få stipend i ti måneder og siden studielån, som han måtte tilbakebetale når han var ferdig med studiene. Det syntes han hørtes ut som en rettferdig ordning, og søkte seg derfor til Norge.²⁸¹

²⁷⁸ Informant 18. Jeg har fått se boken og innskriften fra onkelen.

²⁷⁹ Informant 3.

²⁸⁰ Informant 20.

²⁸¹ Informant 17.

Dermed var det ikke Norge i allmennhet som fungerte som et *pull* for studentene i min studie, men dragingen lå i *studiemulighetene* som ble tilbudt i Norge. Det var allikevel et *pull* og ikke et *push* som var avgjørende for deres valg.

Studentsambandet hadde ikke noe ansvar for selve uttaket av studenter til Norge. Det ble opprettet kontorer for vestlige lands studentforeninger på universitetet i Wien, og hit kunne studenter henvende seg for å få informasjon om de forskjellige lands studiemuligheter. Siden måtte de selv gå til ICEMs kontorer og registrere sine ønsker der. Så var det ICEM som satte opp lister som ble overført til de respektive lands kommisjoner.²⁸²

I samtale med Thorvald Stoltenberg, som var i Østerrike i regi av Studentsambandet, fortalte han at de forsøkte å være nøytrale i sin formidling, og at de informerte vel så mye om andre lands studietilbud som Norges. Nesten ingen av dem han snakket med hadde tenkt på Norge i utgangspunktet, og de visste lite om landet. Derfor forsøkte Stoltenberg og hans norske medstudenter å fortelle om Norge, men de hadde ingen skriftlig informasjon å dele ut.²⁸³

Den 1. april 1957 hadde Studentsambandet ansvaret for 51 ungarske studenter i Norge, hvor det selv hadde overført 40 personer, og de resterende 11 var opprinnelig kommet på Overføringsstyrets kvote.²⁸⁴ Innen juni 1957 hadde sambandet stått for overføringen av totalt 81 ungarske studenter, og sambandet fortsatte med overføringer helt til 1960. Totalt kom det til å utgjøre 120 mennesker.

KFUM-guttene

Som en forlenget arm av pastor Henry Dahl-Johannessens *Ungdomsaksjonen for europeiske flyktningebarn*, initierte Dahl-Johannessen den første overføringen av ungarske flyktninger til Norge.²⁸⁵ Han allierte seg med KFUM-speiderne, som stod for alt det praktiske knyttet til mottaket av guttene i Norge og videre utplassering i pleiefamilier.²⁸⁶ Med garanti om at KFUM-speiderne ville dekke alle utgifter for flyktningene, gav Sosialdepartementet dem tillatelse til å overføre 120 mindreårige gutter til Norge. De første 50 ankom Norge den 6. desember. Den neste gruppen på 69 personer kom i januar 1957.²⁸⁷

Studentsambandets representant Per Haugestad var den som hovedsakelig stod for utvelgelsen av guttene. Han fulgte sitt mandat om at guttene måtte være mellom 13 og 16 år gamle, og at de måtte være interessert i å komme til Norge. Via tolk opplyste han dem om at de i Norge ville få bo i fosterfamilier, og at det ville bli lagt til rette for at de kunne gå på skole.

²⁸² Telefonsamtale med Thorvald Stoltenberg 07.08.2009.

²⁸³ Telefonsamtale med Thorvald Stoltenberg 07.08.2009. Andre fra Studentsambandet som var i Østerrike, både som los ved grensen og på sambandets kontor, var blant annet Tor Erling Staff, Espen Eide, Per Haugestad, Karin Heiberg og Øystein Eskeland. Jeg har vært i kontakt med Eide, Haugestad, Heiberg og Stoltenberg. En norsk student, Einar Roos, ble sågar tatt til fange av ungarske grensesoldater. Til alt uhell hadde han på seg en amerikansk collegejakke og hans medstudenter var redd for at han ble tatt for å være amerikansk spion, men etter en dag ble han løslatt og var blitt behandlet godt.

²⁸⁴ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

²⁸⁵ "Ungdomsaksjonen for flyktningebarn" ble iverksatt av pastoren Henry Dahl- Johannessen for først å gi jødiske og senere tyske barn sommerferier i Norge. Da den ungarske flyktningekrisen oppstod, var Dahl-Johannessen selv initiativtaker til overføringen av de 120 mindreårige guttene.

²⁸⁶ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

²⁸⁷ En av guttene dukket ikke opp, og derfor ble tallet 119, ikke 120. DnF arkiv: PA – D.

Den ene av KFUM-guttene jeg har intervjuet kan ikke huske at han noen gang snakket med Haugestad. Han mente han registrerte seg hos ICEM, og at han noen få dager etter ble ropt opp over høyttaleren i leiren. Han fikk beskjed om å melde seg for avreise til Norge. Han forstod det ikke helt, ettersom han ikke kunne huske at han hadde søkt seg til Norge.

Den andre av KFUM-guttene jeg har intervjuet, hadde egentlig blitt tatt ut for avreise til Canada, sammen med ca 100 andre unge gutter. Men ettersom Canada krevde at man var myndig, hadde han løyet på alderen og sagt han var over 18 år. Så kom en nordmann til leiren (sannsynligvis Haugestad) og informerte guttene om at hvis man var mellom 13 og 16 år, kunne man få komme til Norge og bo hos en familie. Informanten hadde flyktet sammen med tre mindreårige venner, og de var alle tre enige om at det bare var å innrømme løggen og melde seg til Norge. Å få bo hos en familie hørtes forlokkende ut. Han husket det som om en rekke av de 100 guttene plutselig var under 16 år og gjerne ville til Norge.²⁸⁸

Oppsummering

Norge var et av de siste landene til å vedta overføringer av ungarske flyktninger til landet, og Kjetil Eide omtalte denne praksisen som en vente- og se-politikk.²⁸⁹ Vi har sett at debatten på Stortinget gikk på tvers av partiene, men at det også tilsynelatende var uenighet innad i Arbeiderpartiet.

Den første gruppen som kom til landet, bestod i all hovedsak unge enslige fagarbeidere. Dette stemte dårlig med den norske humanitære profilen. De senere uttakene kom i større grad til å bestå av familier, enslige mindreårige og syke, noe som var mer tråd med den linjen Norge ønsket å bli identifisert med.

På bakgrunn av NOUen og min studie, kan det synes rimelig å anta at en svært liten andel av den totale flyktningegruppen som kom til Norge, faktisk hadde Norge som et førstevalg for migrasjonsland. Årsaken til at de valgte Norge, synes for de fleste å ha vært å komme seg bort fra mellomtilstanden i mottaksleirene i Østerrike og Jugoslavia. Det var med andre ord mest *push*, og svært lite *pull*, som gjorde at de takket ja til å komme til Norge. Samtidig var studentene og KFUM-guttene i en annen situasjon, hvor studiemuligheter og muligheten for å komme til en familie fungerte som *pull*-faktorer.

Vel fremme i Norge startet reorienteringen og et nytt liv. Hvordan foregikk mottaket og hvordan opplevde ungarerne det? I de neste kapitlene vil jeg forsøke å se på nettopp dette.

²⁸⁸ Informant 14.

²⁸⁹ Eide 2005: 132. Om man ser dette i lys av Norges avvente holdning til stemmeavgivning i FN i samme periode, kan det kanskje diskuteres om dette var en generell utenrikspolitisk strategi for Norge.

Kapittel 6 Det første møtet med Norge

Det er klart at det første møtet med et nytt land er preget av forventning og spenning. At ungarerne opplevde møtet med Fornebu og snøvær på radikalt forskjellig vis illustreres godt ved disse sitatene: ”Og så ble vi fløyet til Fornebu. Snøstorm når vi landet. Å, Herregud, tenkte jeg, hva har du gjort?”²⁹⁰ Dette sitatet kan fortelle om usikkerhet knyttet til egen fremtid. Samtidig som det kan fortelle noe om at det som ble forlatt i Ungarn, faktisk var et levt liv. Det blir derfor interessant å se på et neste sitat fra en annen informant. ”Og da vi landet her i Oslo, i det hvite vinterlandet. Alt var bare hvitt. Alt var pyntet. Det var liksom nesten himmelriket å komme til, ikke sant.”²⁹¹ Kontrasten er slående, og forteller kanskje at både bakgrunn fra Ungarn og forventninger til livet i Norge var svært forskjellig for disse to. Mulige årsaker til denne påfallende kontrasten mellom disse to flyktingenes opplevelser diskuteres senere i dette kapitlet.

Det primære er å se på hvordan mottaket av ungarerne i Norge ble organisert, og hvordan ungarerne opplevde det. For å få belyst dette, er det viktig å undersøke konkrete ting som hvordan mottaksstedene fungerte, og hvor og under hva slags forhold ungarerne ble plassert i boliger etter oppholdet i gjennomgangsstedene. Det er også viktig å belyse eventuelle forskjeller og likheter mellom de tre hovedkategoriene: de som ble hentet av Overføringsstyret, Studentsambandet og KFUM-speiderne. Avslutningsvis kan det være spennende å se om ungarernes opplevelse av mottaket stemmer overens med rapporter fra gjennomgangsleirene, DnF og Overføringsstyret. Men først vil jeg se på betydningen av forventningene ungarerne bar med seg til Norge.

Forventninger til og kunnskap om Norge

Det som gjør de to ovennevnte ytringene så interessante, er hvem som har uttalt dem. Det første sitatet er hentet fra en ungarer som hadde et relativt godt liv i Ungarn. Han hadde jobb i det offentlige, og han var en dyktig og aktivt idrettsutøver. Han har uttalt at han følte kommunismen har gjort mye vondt mot familien hans, men på grunn av sin jobb var han medlem av kommunistpartiet.

Den andre informanten kom fra en adelssekt, og familien ble fratatt alt de eide i 1949. Hun fikk ikke studere, og hennes mor, som var oppvokst som baronesse, ble satt til å vaske toaletter på en fabrikk. Hennes morfar ble deportert og faren ble fengslet gjentatte ganger av AVH. Familien levde i konstant frykt. Min informant flyktet sammen med sin mor, etter at faren var død. Moren ”var rojalist på sin hals”²⁹² og elsket Fritjof Nansen, og var svært fornøyd med at de skulle til Norge. En del av morens entusiasme for Norge, har kanskje smittet over på datteren, og således påvirket hennes opplevelse av møtet med Norge.

Det er verdt å nevne at i tillegg til radikalt forskjellig bakgrunn fra Ungarn, synes det temmelig klart at disse to informantene hadde helt forskjellige forventninger til møtet med Norge. Den ene visste tilnærmet ingenting, og spøkte om at det gikk isbjørner i gatene. Den andre så for seg et land med monarki som hadde fostret en fredsforkjempende og oppdagelsesreisende helt. Det kan synes som om både bakgrunn fra Ungarn og forventninger til Norge påvirket det første inntrykket de fikk. Sitatene kan derfor fortelle om kompleksiteten mellom menneskene som utgjør en gruppe, og de illustrerer utfordringene både ungarerne og det mottakende samfunnet stod overfor i 1956/57.

²⁹⁰ Informant 9.

²⁹¹ Informant 10.

²⁹² Informant 20.

Liv Mørland hevder, som nevnt, at det å flykte fra et krigsområde til et land med fred og demokrati, sannsynligvis gir mange forventninger.²⁹³ I sitt 20-årige arbeid med flyktninger og asylsøkere har hun oppdaget noen gjennomgående fellestrekk blant sine informanter; nemlig et ønske om ”et liv i fred og frihet”²⁹⁴, det å få seg en jobb og å bli behandlet med respekt. Mørland erfarte også at noen hadde svært urealistiske forventninger til sitt nye liv, mens andre var langt mer nøkterne og realistiske.²⁹⁵

Flere av de intervjuede som tilhørte adel og borgerskap, hadde for det første forventninger om et liv uten frykt for rassia og arrestasjoner av mennesker de var glade i. Dernest hadde de en forventning om å få det livet de følte seg berettiget til, en utdanning og et yrke de selv valgte. Videre hadde informantene fra alle sjikt forventninger om stor og lett-tjent rikdom i Vesten. Denne illusjonen ble til en viss grad knust da de kom til Østerrike, og så fullstendig da de kom til Norge. Samtlige kommenterte at de ble overrasket over å se hvor fattig Norge var. Dette kan skyldes at den generelle propagandaen fra de vestlige radiostasjonene og kanskje også vestlige filmer de hadde sett, hadde skapt en forestilling hos dem om at alle i Vesten var rike. Det kan også komme av at de fleste i min studie var vant med en boligstandard med innlagt vann og strøm, og eget kjøkken og bad. Dette igjen kan være et resultat av at en stor andel av bidragsyterne i min studie kom fra storbyer, og at mange også tilhørte den gamle overklassen.

De færreste av informantene visste noe særlig om Norge utover hvor landet lå og at det var kaldt og mye snø her. Informanten som ”elsket Norge” og hun som hadde vært her på ferie, visste naturlig nok mye. En del hadde hørt om Nansen og noen av dem som tilhørte overklassen, visste også om Ibsen og Grieg.

Den tidligere nevnte skriftlige orienteringen ungarerne fikk utlevert, var på ungarsk og 2,5 A4 sider. Her ble det opplyst at på grunn av Golfstrømmen var ikke klimaet i Norge mye kaldere enn i Ungarn. Det er naturlig at det derfor var et sjokk for ungarerne å ankomme en snørik vinter i Norge. Det ble også opplyst om matpriser, lønninger og boligforhold, og at ungarerne ikke kunne regne med å bli bosatt verken i Oslo eller Bergen. Dette informasjonsheftet måtte imidlertid revideres til uttaket i januar. De først ankomne ungarerne hadde med brosjyren i hånden krevet både høyere lønn og bedre bolig, og det ble klart at den første utgaven av brosjyren ikke fremstilte virkeligheten, men et bilde av en arbeiderfamilie hvor mannen hadde 10-15 års ansiennitet, og dermed både bedre lønn og bolig enn hva det var mulig å tilby ungarerne i 1956/57.²⁹⁶ De fleste av mine informanter har imidlertid uttrykt at de ikke forventet noe annet fra Norge enn at de fikk et sted å bo og en jobb, slik at de hadde muligheten til å jobbe seg oppover i samfunnet. Dette kan indikere at mange av ungarerne hadde en relativt realistisk forventning til arbeids- og boligmuligheter den første tiden i Norge, samtidig som det bør tas høyde for at måten informantene husker tiden i 1956/57 annerledes i dag enn hva de faktisk opplevde den som. I det nye informasjonsheftet var både lønn og boligforhold moderert, men det stod fremdeles at Norge hadde et forholdsvis mildt klima. Vel fremme i Norge fikk ungarerne en noe mer utfyllende informasjonsskriv på seks sider. Her var imidlertid opplysningen om at Norge hadde et mildt klima utelatt.²⁹⁷ Kun to informanter nevnte på eget initiativ Overføringsstyrets informasjonsbrosjyre. Ytterligere to nevnte at de fikk et eller annet skriftlig da jeg spurte konkret om de fikk noen skriftlig

²⁹³ Mørland 2005.

²⁹⁴ Mørland 2005: 75.

²⁹⁵ Mørland 2005: 75.

²⁹⁶ DnF arkiv: PA – D.

²⁹⁷ DnF arkiv: PA – D, Informasjonsskriv til ungarske flyktninger.

informasjon om Norge. De andre svarte nei på dette spørsmålet. En sa: ”Vi lærte mer på bussen fra flyplassen, enn vi visste før vi kom.”²⁹⁸ Dette kan tyde på at informasjonen ble oppfattet som kortfattet, og at selve skriveet var fort glemt. Skriveet var nok allikevel viktig, og uttakskommisjonen nevnte ved flere anledninger i sine rapporter at ungarerne stilte spørsmål om det de hadde lest.

En av mine informanter beskrev møtet med den norske sommeren som en meget blandet opplevelse. Det regnet mye, og det var ikke varmt som han var vant med fra Ungarn.²⁹⁹ En som ble plassert på Vestlandet, uttrykte at hun ikke holdt ut regnet. ”Etter en stund, jeg fant ut at jeg holder ikke ut! Og det var klimaet. Altså, jeg ble så deprimert, at jeg sa det er ikke tale om at jeg fortsetter å bo her. [...] Vi bestemte oss, at vi prøver å flytte over til Oslo.”³⁰⁰ Det var ikke aktuelt for henne å flytte tilbake til Ungarn eller et annet land selv om hun mistrikket på Vestlandet.³⁰¹ Men klimaet var ikke et problem for alle. To som ble plassert i en annen by på Vestlandet, sa de aldri kunne tenke seg å bo noe annet sted i Norge, de følte at alt været var en del av dem.³⁰² Også i NOUen fremgår det at de som hadde størst problemer med klima, var de som ble bosatt på Vestlandet.³⁰³

De som kom på studentkvoten, opplyste at de var relativt godt orientert om studiemulighetene, men ikke om klima, sosiale forhold eller arbeidsmarked. De opplevde det imidlertid ikke som et problem, da de følte de var informert om det viktigste, og at Studentsambandet tok svært godt vare på dem den første tiden.

Det har ikke vært mulig å finne dokumentasjon på hva slags informasjon KFUM-guttene fikk, men Per Haugestad sa at han hadde informert guttene om at de ville få en familie og at de sannsynligvis ville få gå på skole, og ikke noe ut over det.³⁰⁴

Et annet element som kan ha påvirket møtet med Norge, er hvordan ungarerne endte opp med å søke seg hit. I kapittel fem så vi at svært få ønsket seg til Norge for Norges del, men for å komme seg raskest mulig ut av leirene i Østerrike og Jugoslavia. Det reiser spørsmålet om hva slags tidsperspektiv flyktningene hadde for oppholdet i Norge. Ønsket de seg raskt videre, eller planla de permanent bosetting i Norge? Og hva slags tanker hadde de om en eventuell retur til Ungarn? Noen av de unge informantene i min studie var klare på at de trodde de raskt skulle vende tilbake til Ungarn. En sa:

Hvis noen hadde sagt at jeg blir borte mer enn ett år eller to, så ville jeg ledd meg i hjel. For det var rett og slett... En tanke at jeg kanskje venter en par tre år, og så stilner det av, og så får jeg lov å komme tilbake. Men, disse første tre åra [i Norge], var jeg helt sikker på at hvis jeg reiser tilbake, så da får jeg militærdom. [...] Så jeg turte ikke å reise hjem.³⁰⁵

Andre visste de hadde forlatt hjemlandet for godt. Dette var stort sett unge mennesker, hvor foreldrene hadde oppmuntret barna til å reise, da de mente det ikke fantes noen fremtid for dem i Ungarn. En

²⁹⁸ Informant 20.

²⁹⁹ Informant 20.

³⁰⁰ Informant 1.

³⁰¹ Informant 1.

³⁰² Informant

³⁰³ NOU 1986: 128.

³⁰⁴ Telefonsamtale med Per Haugestad 21.09.09.

³⁰⁵ Informant 16.

av dem jeg har intervjuet hadde lært både engelsk og tysk av sine foreldre, da de var sikre på at sønnen før eller senere måtte forlate landet for å skape seg en fremtid. De ville han skulle være mest mulig forberedt.

Tilsynelatende har de ulike tankene om migrasjonens varighet ikke påvirket ungarernes møte med Norge, eller deres integrering frem til i dag. De aller fleste av mine informanter var rimelig klare på at de ganske raskt forstod at en retur ikke var mulig. Det var mye fordi de var redde for reprimander, fengsling og deportering om de returnerte, og mye fordi de så at det kommunistiske regimet overlevde, og de kunne ikke forestille seg at Sovjetunionen noen gang skulle kollapse. Dermed gjorde de sitt beste for å slå rot i Norge.

Både media og befolkningen i Norge tok godt imot flyktningene. De ble som nevnt sett på som helter og frihetsforkjempere. Det ble lagt vekt på at Ungarn var et okkupert land, slik som Norge få år tidligere. Solidaritetsfølelsen var sterk. Den norske befolkningen samlet inn mat, utstyr og klær til flyktningene, i en tid da det fremdeles var rasjonering og vareknapphet i Norge. Ungarerne kom allikevel til Norge på et tidspunkt hvor det var kraftig vekst i industrisektoren, eksportinntekter og levestandarden for de aller fleste. Det må ha hersket en generell optimisme i det norske folk som gjorde det lett å motta en stor gruppe arbeidstrengende mennesker fra et relativt sett fjernt og eksotisk utland. Generalsekretær Arne Fjellbu i DnF fikk sågar mange henvendelser fra nordmenn som ønsket å jobbe i flyktningeleirene.³⁰⁶

Det er allikevel klart at det norske folk opplevde det som skjedde i Ungarn og ankomsten av flyktningene helt annerledes enn hva ungarerne selv gjorde. Hele den vestlige opinion hadde stor sympati med ungarerne, men empati er svært vanskelig å oppnå når man kommer fra to så forskjellige ståsteder som Vesten og Østblokken. Jeg mener det er forståelig at de ungarske flyktningene ble sett på som politiske helter og motstandskjempere mot kommunismen verden over, og at det ble tatt til inntekt for det vestlige systemet. Dette kom naturlig nok til å prege mottakelsen av flyktningene verden over, og kanskje også til å stå i veien for å ville se den virkelige historien bak det individuelle menneskets årsak til å forlate Ungarn. I USAs visepresident Richard Nixons rapport om flyktningesituasjonen i 1956 het det blant annet at ”det tapre ungarske folks oppstand mot sine undertrykkere er en av de viktigste begivenheter i menneskehetens historie”.³⁰⁷

Mottaksapparatet i Norge

Styret utformet umiddelbart retningslinjer for leirledelse og ansatte, tolker og lokale frivillige, i tillegg til at Arbeidsdirektoratet og Helsedirektoratet sendte ut et rundskriv til lokale myndigheter i de fleste kommuner. Det ble også rettet en appell fra Overføringsstyret til alle landets kommuner om å åpne hus- og hjerterom for ungarerne, og mange nordmenn åpnet sine hjem for ungarerne en kort periode.

Norge var altså et av de siste vestlige landene som vedtok å motta ungarske flyktninger fra Østerrike. Men da vedtaket først var fattet, ble et svært effektivt mottaksapparat etablert, og vi har sett at UNHCR tidlig roste Norge for å være best i klassen i forhold til rask arbeids- og boligutplassering av ungarerne.³⁰⁸

³⁰⁶ Fjellbu uttrykte en viss oppgitthet over at folk henvendte seg til ham for å få reise til Østerrike og hjelpe til. I samme notat kommenterte han at han hadde hørt det var samme situasjon i flere europeiske land, og at Østerrike ikke hadde behov for flere mennesker til å ta seg av flyktningene. De trengte at flyktningene forlot Østerrike, ikke at det kom mange tusen mennesker i tillegg til de vel 150 000 ungarerne. DnF arkiv: PA – D.

³⁰⁷ The New York Times, 2.1.1957 i Roll-Hansen og Østbye 1996.

³⁰⁸ DnF arkiv: PA – D.

I perioden 1945-1956 kom det under 2000 flyktninger til Norge fra Europa. De kom fra flere forskjellige land, og blant dem fantes ca. 200 ungarene.³⁰⁹ Norge hadde derfor ikke et mottaksapparat for å ivareta mange flyktninger på en og samme tid, verken i forhold til personell, kunnskap, erfaring, eller fasiliteter i 1956. Overføringsstyret for ungarske flyktninger skulle ikke bare stå for utvelgelse og overføring av flyktningene til Norge, men også for mottaket her i landet, og det var et behov for å samkjøre hjelpe-tiltakene fra de offentlige og de frivillige organisasjonene. I tillegg til Overføringsstyret³¹⁰, bidro Studentsambandet, KFUM og katolske Caritas i arbeidet med og bolig- og arbeidsplassere ungarene.

Ettersom nettopp det å komme seg hurtig vekk fra leirtilværelsen ofte var årsaken til at flyktningene søkte seg til Norge, ble det viktig for norske myndigheter at mottaksapparatet i Norge ikke var flyktningleirer, eller lagre som ungarene kalte det, men gjennomgangssteder.³¹¹ Hvor stor betydning denne betegnelsen hadde, i og med at langt de færreste ungarene kunne norsk, kan diskuteres. Det viktigste var nok heller at oppholdstiden i mottaksapparatet var kort. Det ble opprettet syv gjennomgangssteder over hele Sør-Norge, fra Trondheim til Kristiansand, men hovedsakelig på Østlandet. Feriekolonier, campinghytter og militærleire ble benyttet for å huse ungarene de første ukene de var i Norge.³¹²

Standard og forhold på gjennomgangsstedene

Det var varierende standard på mottaksstedene, men for dem som var syke og nedbrutte etter oppholdet i flyktningeleirene i Østerrike og Jugoslavia, fortonet det seg svært godt å komme til Norge. Noen av stedene tilhørte Heimevernet og bar klart preg av å være en militærleir bestående av brakker.³¹³ Feriekoloniene var ofte relativt nye, og to informanter fortalte at de fremdeles kunne lukte nyhøvlet treverk når de tenkte tilbake. Noen steder ble de enslige innlosjert med flere fremmede på samme rom. De som var gift og hadde familie, fikk egne rom eller hytter, og noen ganger fikk også de enslige det. Det var nødvendigvis noe tilfeldig hva slags standard ungarene opplevde de første ukene i Norge, både i forhold til størrelse, vedlikehold, privatliv og utstyr. Det virker gjennomgående at organiseringen av mottaket bar preg av å være improvisert, samtidig som det tilsynelatende var effektivt.

En rekke elementer var imidlertid felles for alle stedene. De var små, med maks 80 flyktninger, og det er klart at dette var en stor forskjell fra de store leirene i Østerrike og Jugoslavia.³¹⁴ Det lokale politiet hadde samtaler med alle flyktningene, og det ble gjennomført en grundig helsesjekk. Ungarene kunne fritt forlate mottaksstedene, de fikk utdelt klær og toalettartikler og et begrenset beløp som dagpenger. I tillegg ble det organisert forskjellige aktiviteter på mottaksstedene.

³⁰⁹ Akamn 1994: 15-38 og 42 og NOU 1986:8: 87.

³¹⁰ Som nevnt tidligere, bestod Overføringsstyret av representanter fra Norsk Folkehjelp, Norges Røde Kors, Norske Kvinners Sanitetsforening, Kirkens Nødhjelp, Arbeidsdirektoratet, Norsk Arbeidsgiverforening og LO. I tillegg hadde DnF, Sosialdepartementet og Redd Barna observatører i styret.

³¹¹ DnF arkiv: PA – D.

³¹² Disse leirene var Wøien i Bærum, Vagle i Rogaland, Frambu, Skjeggelia i Ytre Enebakk, Telemark i Skien, Østfold, Trondheim, Agder i Kristiansand, Tveit, Hamar, Buskerud i Drammen. DnF arkiv: PA – D.

³¹³ DnF arkiv: PA – D og informant 13.

³¹⁴ DnF arkiv: PA – D.

Aktivitetene var det opp til den enkelte kommune eller lokale leir å organisere, og således var det store forskjeller på underholdningstilbudet.³¹⁵ De intervjuede har med varierende begeistring fortalt om vinterdager med ski og rar mat, men også hyggelig sosialt samvær. En beskrev sitt opphold på Wøien slik:

Vi ble fem gode kamerater, som fortsatt er gode venner i dag. Det er 50 år siden. Og så fikk vi, og det var vinter, og det var masse sne, fikk sånn sparkstøtting. Og den første setning vi lærte var: [her ler informanten godt] Pass deg! Jeg kommer med spark! Det var første setning. Og det sa vi i flere uker, selv om det ikke var noen spark.³¹⁶

De fleste stedene ble det arrangert en form for norskkurs. Ifølge DnFs arkiver var dette i stor grad basert på frivillig innsats fra noen som bodde i nærheten som kunne ungarsk, og det var som vi har sett ikke nødvendigvis så mange. Norskundervisningen foregikk derfor ikke daglig, og noen steder bare en til to ganger i uken, ettersom en person kunne ha opplæring på flere steder.³¹⁷ Tre informanter fra samme gjennomgangssted fortalte uavhengig av hverandre at de ikke hadde fått noen form norskopplæring der.³¹⁸ Andre fortalte om svært dårlig og lite organisert undervisning, og beklaget sterkt at de ikke fikk en ordbok. En annen opplyste at norskundervisningen ble holdt av lærerstudenter som ikke kunne ungarsk et par ganger i uken. Det beste i tilknytning til disse lærerstudentene var imidlertid ikke selve undervisningen, men det sosiale. ”Ja, de pratet med oss. Ikke sånn undervisning med tavle og sånn. Det var kjempehyggelig. Og vi var hjemme hos noen av dem.”³¹⁹ I henhold til DnFs arkiver ble det stensilert opp tre A4 sider med enkle gloser som ble delt ut til ungarerne.³²⁰ Ingen av mine informanter oppgav å ha fått dette, men samtlige satte svært stor pris på ordboken Studentsambandet fikk laget høsten 1957.³²¹ Den varierende norskundervisningen bygger opp under min antakelse om at organiseringen av mottaket bar preg av hastverk og tilfeldigheter. Samtidig kan man si at mange av flyktningene var kort tid i leirene, kanskje bare en uke, og de rakk kanskje ikke å delta på norskundervisningen, ettersom det er naturlig at det tok noe tid før språkkursene startet opp.

NOUen hevdet at det ikke ble startet språkkurs på gjennomgangsstedene,³²² men både DnFs arkiver og mine informanter fortalte om dette, så det er grunn til å anta at det faktisk var tilfelle. Nå kan det være at NOUen mente det ikke ble startet språkkurs ettersom kursene i leirene var av kort varighet og av varierende kvalitet. Men det bør allikevel poengteres at det fra norsk side ble lagt opp til at ungarerne skulle lære seg norsk så raskt som mulig, og at det de aller fleste stedene var et språktilbud, om enn mangelfullt.³²³

³¹⁵ Der er innrapportert om alt fra konserter og kino til bingo og ski. Et sted har ledelsen ved gjennomgangsstedet stolt rapportert at alle flyktningene fikk 20 sigaretter hver dag. DnF arkiv: PA – D.

³¹⁶ Informant 17.

³¹⁷ DnF arkiv: PA – D.

³¹⁸ Informant 4, 13 og 23.

³¹⁹ Informant 7

³²⁰ DnF arkiv: PA – D.

³²¹ Jeg spurte ikke om den stensilerte ordlisten; den kom jeg over i DnFs arkiver. Ettersom ingen av mine informanter nevnte denne ordlisten, er det mulig å anta at de opplevde de hadde lite utbytte av den. På grunn av at den inneholdt få ord, er det også mulig at disse ordene var fort lært og at listen derfor ble glemt. Derimot spurte jeg om norskopplæringen i mottaksapparatet.

³²² NOU 1986: 89.

³²³ Norskopplæring etter opphold i gjennomgangsstedene omtales i kapittel ti.

Varighet på oppholdet på gjennomgangsstedene

Sosialdepartementet og Overføringsstyrets overordnede mål var en så rask boligplassering av ungarerne som over hodet mulig, for å unngå leirmentalitet og å gi dem muligheten til raskest mulig å starte sine liv i Norge.³²⁴ Flyktningene som ankom Norge før jul, kom til å bo kortest på mottaksstedene. En gjennomgang av rapportene som ble innsendt fra de forskjellige mottaksstedene, viste at av dem som ankom før jul, var det ingen som ventet i mer enn fire uker på utplassering. De aller fleste ventet mindre enn tre uker. Eksempelvis ble 77 personer plassert ved Vagle fjernhjelpelir i Rogaland den 19. desember 1956. Den 17. januar 1957 var alle bolig- og arbeidsplassert. Andre gjennomgangssteder rapporterte til Overføringsstyret om enda kortere opphold: mottak 14. desember, alle utplassert 31. desember, mottak 15. desember, alle utplassert 6. januar. Dette viser et opphold på to til fire uker.³²⁵

De som bodde lengst i mottaket, var de senest ankomne fra Jugoslavia våren 1957, og mange av disse havnet i mottak ved Hamar. Etter hvert ble leirene rundt om i landet stengt, og de som fremdeles ventet på arbeid og bolig, ble overført til Agder Fjernleir.³²⁶ DnFs arkiver fortalte om økte vanskeligheter med å arbeidsplassere flyktningene høsten 1957,³²⁷ og flere av de sent ankomne flyktningene ble derfor plassert på folkehøgskoler. Den siste enslige ungarske flyktningen var plassert i bolig og arbeid den 18. desember 1957, mens den siste familien hadde fått bolig den 28. desember.³²⁸

En i intervjugruppen fortalte at han var en av de siste til å forlate sitt gjennomgangssted. Han hadde jobb på gjennomgangsstedet, og følte at han derfor ikke ble prioritert i forhold til andre jobber. Han opplevde det som frustrerende at alle ble plukket ut før ham, og at han til slutt satt igjen alene. ”Senere ble en del av oss tatt opp i norske familier. Ikke meg, da. [...] kjenner flere som var i familier med nordmenn. [...] Jeg var helt alene.”³²⁹ Han hadde ikke fått jobb da leiren stengte, og dro derfor til sjøs i ett år.³³⁰

NOUen behandlet dessverre ikke tidsaspektet i gjennomgangsleirene, og jeg har derfor ikke kunnet sammenligne denne studien og min egen. Tendensen til raskt utplassering har allikevel vært så entydig i både arkiver og blant mine informanter, at det bør være mulig å konkludere med at ungarerne hadde korte opphold i det norske mottaksapparatet. Men det er klart at det var tungt for min ene informant å sitte lenge på gjennomgangsstedet, og det kan synes som om en viss leirmentalitet oppstod blant de senest utplasserte.

Første boligutplassering i Norge

Den første boligen ungarerne fikk etter oppholdet på mottaksstedene, var i regi av Overføringsstyret, i nært samarbeid med en rekke lokale frivillige organisasjoner og spesielt DnF, Røde Kors og Caritas.³³¹ Deres første bolig var ofte meget midlertidig, og kan kanskje forklare at bolig nummer to også ofte var en hybel. De fleste enslige flyktningene i Overføringsstyrets gruppe ble plassert på hybel i forbindelse med arbeid,

³²⁴ Sos.dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

³²⁵ DnF arkiv: PA – D.

³²⁶ Sos.dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

³²⁷ Arkivene begrunnet dette med konjunktursvingninger i industrien, men hos SSB var det ikke ført en oversikt over arbeidsledige sensommeren og høsten 1957, kun ved årets begynnelse og slutt. DnF arkiv: Ac og D og Sos.dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da. Se ellers kapittel ni for en utdypning.

³²⁸ DnF arkiv: Ac og D og Sos.dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

³²⁹ Informant 15.

³³⁰ Informant 15.

³³¹ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

familiene i leiligheter eller hus. Noen startet på yrkesskole og bodde på internat, og noen fikk bolig hos norske familier.³³²

NOUen viste at Overføringsstyrets gruppe bestod av 636 husholdninger.³³³ 234 husholdninger ble plassert i bygder og små tettsteder, 206 ble bosatt i mindre byer, 64 i Bergen, Trondheim og Kristiansand og til slutt 73 husholdninger i Oslo og omegn. I tillegg reiste 32 enslige menn til sjøs.³³⁴ Alt i alt kan man si at ungarerne ble spredt ut over det ganske land, og at uttrykket ”Hver kommune, hver sin ungarer” hadde grobunn i virkeligheten. I all hovedsak ble ungarerne plassert i Sør-Norge, men noen få fikk bolig og arbeid så langt nord som Mo i Rana. En av informantene hadde fått garanti for at han ikke ville få tildelt bolig nord for Trondheim. Dette var blitt begrunnet med at klimaet i nord ville være for tøft for ungarerne.³³⁵

Tre i denne studiens intervjuede gruppe ble plassert i en større by på Vestlandet, tre andre i en noe mindre by i samme landsdel, mens en siste fikk bolig og arbeid i en liten industribygd på Sunnmøre. En havnet i Trøndelag, to ble plassert på industritettsteder på Østlandet. To fikk bosted og arbeid rett utenfor Oslo, en i Oslo og en fikk bo hos en familie i Bærum. En siste reiste til sjøs rett fra mottaksstedet. Den intervjuede som kom på personlig garanti bosatte seg hos sin vertsfamilie litt utenfor Oslo. Min siste informant som kom allerede i 1952, flyttet til Oslo for å studere, etter et første opphold i Telemark.

Således er mitt utvalg representativt, ved å vise utplassering over store deler av Sør-Norge. Ingen av mine informanter ble imidlertid bosatt i Kristiansand, men en stor andel av ungarerne fikk sine første bosteder i sørlandsområdet. Dette har sannsynligvis sammenheng med at et av mottaksstedene var lokalisert ved Kristiansand, på samme måte som at en del ungarere ble boende i Stavangerområdet, hvor et annet av mottaksstedene fantes.

Ingen av informantene mente de hadde noen form for innflytelse på hvor i landet de ble plassert. ”Jeg ble ikke spurt en gang, om det var OK for meg eller ikke.”³³⁶ fortalte en av informantene om utplasseringen i en liten by på Vestlandet. Hun ble kalt inn til ledelsen ved gjennomgangsstedet en dag og fikk beskjed om at hun skulle reise allerede neste dag.³³⁷ Dette er nok representativt for svært mange av ungarerne. Flere uttrykte at de var takknemmelige for å ha blitt tatt imot i Norge og ikke syntes det var så viktig hvor de ble plassert. Noen var usikre og våget ikke å komme med ønsker. Dette førte til at venner og slektninger ble bosatt spredt utover landet.

En gutt på 17 år ble avvist da han ønsket å bo sammen med sin onkel og tante. Etter hvert klarte onkelen å ordne jobb for ham, slik at han kunne komme fra Vestlandet til Østlandet og bo med sin familie.³³⁸ ”Og han [onkelen] fikk da leilighet med en gang og jobb i Drammen. Men jeg fikk ikke jobb i Drammen, jeg fikk jobb i Bergen. Så... Jeg *måtte* reise dit.”³³⁹

³³² DnF arkiv, PA – Ac og D.

³³³ I NOUen er husholdninger familiemedlemmer som bor sammen, barn med foreldre, og eventuelt besteforeldre. En enslig person utgjør også en husholdning.

³³⁴ NOU 1986: 125.

³³⁵ Informant 9.

³³⁶ Informant 4.

³³⁷ Informant 4.

³³⁸ Informant 16.

³³⁹ Informant 16.

Noen i min studie som ankom Norge sammen, ble plassert langt unna hverandre. De informerte mottaksapparatet om at de var venner, men de uttrykte imidlertid ikke noe ønske om å bo sammen, da de trodde at det ikke var mulig å komme med ønsker. En av studiens bidragsytere kom sammen med en venn og dennes bror, og disse tre ble bosatt svært langt fra hverandre.³⁴⁰ En annen fortalte at det tilfeldigvis havnet en han kjente fra Ungarn på samme mottak som ham i Norge. Han mente ledelsen på mottaksstedet måtte være klar over at de var venner, men de ble ikke utplassert sammen, eller spurt om de ville bo samme sted.³⁴¹ Alle mine informanter mistet kontakten med vennene sine. Overføringsstyrets rapport noterte at det etterstrebet å plassere venner og familie sammen,³⁴² men det er mye som tyder på at dette ikke alltid var tilfelle.

Overføringsstyret kontaktet kommuner med industri og ba dem undersøke arbeids- og boligmuligheter i sitt distrikt. Kommunen henvendte seg så til lokale bedrifter, enten direkte eller ved avisannonsering, og etterspurte både arbeid og bolig til ungarerne. En rekke kommuner fikk på denne måten muligheten til å ta noen av flyktningene til forskjellige bedrifter i kommunen. Dermed ble flyktningene i stor grad spredt, ikke bare på antall kommuner, men også innad i kommunene.³⁴³

Det var sannsynligvis ingen bevisst plan i forhold til *integrering* at ungarerne ble bosatt spredt, men statsråd Aaslaug Aasland uttalte allerede i 1953 at ” Hovedmålet med hjelpen til flyktninger i Norge er at de snarest mulig skal opphøre å føle seg som flyktninger.”³⁴⁴

Desentraliseringen av mottaket og utplasseringen av flyktningene var begrunnet med at konkrete utgifter og praktisk organisering skulle spres for at de lokale sosialapparatene ikke skulle overbelastes. Det ble også vurdert som lettere å skaffe bolig og arbeid om ungarerne bodde spredt. Men boligmangelen var den største årsaken til den spredte bosetningen i små- og tettsteder i Sør-Norge.³⁴⁵ På denne måten ble ungarerne svært synlige, i små samfunn som kanskje ikke hadde hatt kontakt med mange utlendinger tidligere. Dermed opplevde mange at de til tider var på utstilling og at hvert skritt de tok, ble observert.³⁴⁶ Det bidro imidlertid til at mange av ungarerne gikk inn for ikke å skille seg ut som eneste utlending i bygda og således raskt tok til seg mye av den norske kulturen, men det kan også ha bidratt til den omfattende flyttingen de første årene.

NOUen fortalte at flere av barnefamiliene opplevde den spredte bosettingen problematisk. De tenkte på å reise tilbake til Ungarn hver eneste dag, men holdt ut fordi de minnet seg selv om hvorfor de hadde reist i utgangspunktet. Mange hadde også støtte i hverandre, og de oppfordret hverandre alltid til å forsøke litt til. Ensomheten og frustrasjonen de første årene ble begrunnet med en vanskelig boligsituasjon og at de følte seg sosialt isolerte.³⁴⁷ I min studie har jeg funnet at de unge og enslige gjerne ble ansatt flere ved samme bedrift, og ofte bosatt i nærheten av hverandre eller i samme hybelkompleks.³⁴⁸ Dette gav dem mulighet for sosial kontakt på et tidspunkt da kommunikasjon med nordmenn var svært vanskelig på grunn av språkbarrieren.

³⁴⁰ Informant 19.

³⁴¹ Informant 13.

³⁴² DnF arkiv: PA – D, Overføringsstyrets rapport.

³⁴³ DnF arkiv: D.

³⁴⁴ St.prp. nr. 38 (1953).

³⁴⁵ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

³⁴⁶ NOU 1986: 128.

³⁴⁷ NOU 1986, 124, 128.

³⁴⁸ Informant 6 og 9.

Langt færre i min studie har gitt uttrykk for at det var sosialt vanskelig de første årene. Dermed kan det se ut som om alder har hatt betydning for boligplassering og mulighet for å ha et sosialt nettverk den første tiden. En annen faktor som kan ha bidratt til forskjellen mellom NOUen og min studie, er tiden. De vonde minnene fra den første tiden i Norge, kan være mer visket ut i dag enn i 1986. Men også mine informanter fortalte om hjemlengsel og vanskeligheter, bare ikke i samme grad som i NOUen. For en i intervjugruppen forsvant hjemlengselen og den dype sorgen først etter at han hadde vært i Ungarn på besøk i 1966.³⁴⁹ For en annen forsvant det da han giftet seg og fikk familie i Norge i 1962.³⁵⁰

Mange av ungarerne jeg har intervjuet var unge da de kom til Norge, få var eldre enn 22 år. Dette kan muligens ha bidratt til forskjellen mellom min studie og NOUens undersøkelse.³⁵¹ Unge mennesker er ikke like satt og formet i sine roller og sine liv, og har lettere for å tilpasse seg nye forhold. Mange av mine informanter var også i livssituasjoner i Ungarn som innebar oppbrudd, de hadde akkurat flyttet for å studere eller jobbe. Dermed ble kanskje overgangen mindre vanskelig for disse unge enslige flyktingene enn det ble for de etablerte familiene.

DnFs arkiver fortalte at ungarerne ble informert om at det var lite sannsynlig de kunne få bo i Oslo på grunn av boligmangelen. Noen av mine informanter fortalte også om dette, og sa de hadde forståelse for det. Det var boligmangel i Budapest også. Det ungarerne kanskje ikke var forberedt på, var at de ble plassert i boliger i bygder som nordmenn hadde flyttet fra, fordi de hadde flyttet til en by. Dermed lå mange av boligene de ungarske familiene fikk, spesielt øde.

I 1957 var det enklest å plassere de unge enslige flyktingene, da de kunne bo på enkle hybler uten kjøkken, innlagt vann og toalett. De fikk gjerne en hybel de delte med en kollega i forbindelse med arbeidsplassen. Barnefamilie krever større plass og flere fasiliteter, men slike boliger var vanskelig tilgjengelige. Familiene ble derfor til en viss grad plassert lenger unna arbeidsplassen enn de enslige. Dette var ofte fraflyttede boliger, som norskfødte ikke ønsket å bo i.³⁵² Det er viktig å poengtere at de unge ofte delte hybler med norskfødte, og barnefamilienes opplevelse av å måtte ta til takke med det nordmenn ikke ville ha, forekom ikke for disse.³⁵³

Årsaken til den spredte utplasseringen lå altså i arbeids- og boligmarkedet.³⁵⁴ Det var mangel på arbeidskraft i industrien, og arbeidsmarkedet var generelt bra vinteren 1957, men samtidig var det mangel på boliger. Dette gjorde arbeidet med utplassering noe mer komplekst, noen bodde for eksempel på gjennomgangsstedene i noen uker etter at de hadde begynt å jobbe.³⁵⁵ Bedriftene som lå lenger unna mottaksstedene, klarte stort sett å stille med en midlertidig hybel i tilknytning til arbeidet.

³⁴⁹ Informant 13.

³⁵⁰ Informant 20.

³⁵¹ NOUen har en større andel informanter som var etablerte familier og i slutten av 20-årene og i begynnelsen av 30-årene da de kom til Norge.

³⁵² NOU 1986, 124, 128.

³⁵³ Hybel i forhold til arbeidsplass var svært vanlig i Norge på 1950-tallet.

³⁵⁴ DnF arkiv: PA – D, Overføringsstyrets rapport.

³⁵⁵ Informant 11 og 12.

KFUM-guttene

KFUM-organiseringen foregikk annerledes enn for dem som kom på Overføringsstyrets kvote. Alle guttene ble bosatt i fosterfamilier på Østlandet.³⁵⁶ En av dem jeg har intervjuet flyktet sammen med to gode venner fra Ungarn, og det var svært viktig for disse tre å holde sammen i Norge.³⁵⁷ ”Vi holdt sammen hele tiden, vi. Og så kom vi til [...] alle tre. For [...]”³⁵⁸ Her klarte ikke informanten å snakke, men gråt. Dette sterke følelsesuttrykket understreker nettopp viktigheten i at de fikk bevare et visst sosialt nettverk. Etter en liten stund fortsatte informanten: ”Og så gjorde vi det. Vi holdt sammen.”³⁵⁹ Mange av guttene ble tatt opp i fosterfamiliene som fullverdige medlemmer, og hadde et sosialt nettverk fra første stund. Det må allikevel ha vært opplevd vanskelig for barna å bli plassert i familier de ikke kunne kommunisere verbalt med. Derfor er det lett å forstå hvor viktig det var for min informant å holde sammen med sine kamerater.

Noen fellestrekk finnes imidlertid mellom de tre gruppene, idet også KFUM-guttene ble plassert på oppsamlingssteder, hvor de gjennomgikk helsekontroll, og fikk prøve seg på ski og spark. Her presenterer jeg en del av historiene til de to KFUM-guttene jeg har intervjuet, og jeg kaller dem Miklos og Istvan.

Miklos landet på Fornebu den 6. desember 1956, med det første flyet som fraktet flyktninger til Norge. Det var midt på natten og et forrykende snøvær, men i bunnen av flytrappen stod unge speidergutter med flaggborg og hilste dem velkommen. Derifra ble alle kjørt med buss til Sogn studentby. Miklos delte rom med en annen gutt, og det stod et fruktfat og snitter på rommet deres, men ingen hadde sagt de kunne spise av maten, så de våget ikke. Etter to døgn ble Miklos og om lag 50 andre unge gutter kjørt til en gård på Toten. Her stod de på ski, lærte norske barnesanger, spiste boller og drakk brus, og de gjennomgikk helsesjekk.

Etter to dager ble alle guttene kjørt tilbake til Oslo for å treffe sine nye familier. Miklos forstod i ettertid at det var blitt avertert etter pleieforeldre i avisen og at det var en tilfeldig matching mellom familiene og guttene. I Oslo ble gutter og familier ropt opp og krysset av på en liste ettersom rett familie hadde fått med seg rett gutt og forlatt lokalet, men Miklos ble sittende igjen til slutt. På et vis ble han fortalt at hans pleieforeldre bare var forsinket, og da de kom, viste det seg at årsaken til forsinkelsen var at de hadde kjøpt en gave til ham. Så bar det av sted i bilen, som var en lukket varebil, og Miklos kunne ikke se ut. Han visste ikke hvor han var på vei, og det var en utrygg følelse.³⁶⁰

Istvan ankom Norge den 16. desember, sammen med 70 andre gutter på KFUMs kvote. De tilbrakte to døgn i noe Istvan opplevde som en militærkaserne utenfor Drammen. Her var de i to dager mens det ble gjennomført legesjekk. Så ble de busset til Høyres Hus i Oslo for å møte pleiefamiliene sine. Istvan beskrev det hele som svært ordnet, hvor ungdommene satt på en side av veggen og pleieforeldrene på den andre siden. Så ble de ropt opp med navn og forlot stedet sammen med pleieforeldrene. Istvan og syv andre gutter ble imidlertid ikke ropt opp, og det var ikke flere pleieforeldre igjen i lokalet. Disse guttene ble sendt med buss til en gård på Dokka samme kveld og guttene bodde her i to uker. Istvan hadde en fantastisk jul, hvor

³⁵⁶ DnF arkiv, PA – Ac og D.

³⁵⁷ Informant 14.

³⁵⁸ Informant 14.

³⁵⁹ Informant 14.

³⁶⁰ Informant 8.

han og de andre guttene var i juleselskap på den ene storgården etter den andre. Det var så god stemning, at selv om maten ikke var god og de ikke kunne snakke med jentene, husket Istvan disse ukene som eventyrlige. På nyåret ble de kjørt til en innlandsby på Østlandet og fikk møte sine pleieforeldre.

Disse to fortellingene gir et inntrykk av at guttene hadde en relativt god opplevelse av å komme til Norge. Men en av KFUM-guttene i NOUen beskrev matchingen som svært kaotisk, og han opplevde at foreldrene bare kunne plukke ut det barnet de ville ha.³⁶¹ I og med at det kun var to slike matcher mellom pleieforeldre og barn, og mine to informanter var til stede på hver sin, er det interessant at informanten i min studie og i NOUen husket det så forskjellig. Dette illustrerer utfordringene man står overfor når man jobber med muntlige kilder, ettersom alle opplever en og samme situasjon på forskjellig vis, gjerne på bakgrunn av hva en selv har forventet og egen sinnstilstand i øyeblikket. Det er ikke til å undres over at mange av de unge guttene var svært stresset under matchingen, og således opplevde situasjonen som svært vanskelig. Dermed kan minnene ha endret seg i negativ retning.

Alt i alt virker KFUM-mottaket organisert og effektivt, idet guttene svært raskt fikk en familie. Samtidig må det ha vært ting som ikke var helt gjennomarbeidet, ettersom åtte gutter ble sittende og vente på sine pleieforeldre som ikke kom. Det vil allikevel si at ni av ti fikk foreldre som planlagt. Om det var planlagt at de siste åtte skulle til Dokka i forkant av matchingen, er usikkert. Om det ikke var planlagt, må man kunne si at KFUM raskt fant en løsning for disse åtte guttene. Gården på Dokka var et avlastningshjem for barnevernsbarn, men det var tomt i julen, og informanten mente at en av guttene ble boende på gården.

Studiens KFUM-gutter visste ikke om familiene fikk penger for at de skulle bo hos dem. Informantene i NOUen var også usikre på dette. Anne Katrine Dahl-Johannessen³⁶² fortalte at ingen familier fikk noen form for lønn for å ta til seg guttene. Det ble imidlertid samlet inn både penger og utstyr til dem via speiderbevegelsen. Utstyret fikk guttene og familiene kunne søke speiderbevegelsen om økonomisk støtte til helse-, lege- og skoleutgifter. Videre fortalte hun at det var viktig for hennes mann at guttene, som var katolske, også hadde en katolsk organisasjon å forholde seg til. Han tok derfor kontakt med Caritas, som ble en viktig støttespiller for guttene, og spesielt for den ene av studiens informanter.³⁶³

Studentene

En uttalelse fra en av de intervjuede er betegnende i forhold til Studentsambandets innsats for studentene. ”Det var Studentsambandet som organiserte våre liv i begynnelsen. De skaffet oss klær. Og skaffet oss noen penger. Og de ordnet med språkundervisningen. Og de skaffet oss bolig.”³⁶⁴ Alle studentene ble plassert i Osloområdet og hovedsakelig i familier, men etter hvert flyttet samtlige over i studenthybler.³⁶⁵ Noen av studentene fikk en egen leilighet med kjøkken og bad og levde i stor grad sine egne liv. Andre fikk rommet til barn som hadde flyttet ut, og ble i varierende grad inkludert i familiens daglige gjøremål. Noen hadde fri kost og fikk vasket sine klær, og fikk nye klær av husvertene. Andre måtte spise og vaske sine klær ute.

³⁶¹ NOU 1986: 126-127.

³⁶² Konen til pastor Dahl-Johannessen som tok initiativ til overføringen av KFUM-guttene.

³⁶³ Telefonsamtale med Anne Katrine Dahl-Johannessen 04.09.09.

³⁶⁴ Informant 20.

³⁶⁵ DnF arkiv, PA – Ac og D.

Studentsambandet utbetalte graderte lommepenger til ungarerne basert på hva slags utgifter de til bolig, slik at de skulle sitte igjen med det samme til fornøyelser.³⁶⁶

Den største utgiften for Studentsambandet var boligplassering av studentene de første ti månedene, og her var DnF den største bidragsyteren. Studentsambandet betalte ofte husleie for studentene som bodde i familier, men flere ville ikke ha betaling. Det var langt billigere for sambandet at ungarerne bodde på Sogn eller andre studenthybler. Etter ti måneder, eller når de begynte å studere, måtte de selv betale for husrom.³⁶⁷ Sosialdepartementet kjøpte imidlertid 27 studentboliger på Sogn som de ungarske studentene fikk leie rimeligere enn ordinær husleie.³⁶⁸ DnF kjøpte også boliger for å kunne tilby ungarerne tak over hodet, men det måtte betales husleie også her.³⁶⁹

Bånd til husverter og norske familier

Hvordan kom ungarerne til å bo bestemte familier? Og hvordan ble ungarerne tatt imot i familiene? Den norske opinionen var meget positivt innstilt til ungarerne, men hvordan gikk det når folk fikk fremmede mennesker boende hjemme hos seg?

Det gikk ut brede appeller via media fra Overføringsstyret, DnF, Røde Kors og KFUM om at det norske folk måtte åpne sine hjem for ungarerne. Mange lokale organisasjoner som speidergrupper og husmorlag tok også initiativ for å avhjelpe situasjonen. Dermed var det gjerne slik at de som hadde plass til overs, tilbød seg å huse en flyktning en periode.

Det er store forskjeller på relasjonene som ble etablert mellom husvertene og ungarerne, men alle følte seg godt mottatt. Noen hadde lite kontakt med husvertene, og det var hele tiden klart at de var gjester og leietakere, men de hadde en god relasjon og enkelte har fremdeles litt kontakt. Andre spiste alle sine måltider med husvertene, var med på alle familiearrangementer, og tok sin norske familie med til Ungarn da de selv begynte å reise dit på ferie. Flere av ungarernes barn kaller i dag husvertene for besteforeldre. Én av fortalte at husverten hjalp henne med norskopplæringen og gav henne lekser hver dag. Disse løste hun og stakk under dørsprekken til husverten hver kveld, og fikk dem tilbake rettet neste dag, med nye oppgaver å løse.³⁷⁰

En av guttene i studentgruppen, havnet hos en svært velstående familie utenfor Oslo. Han trodde en kort stund at han hadde kommet til himmelen og at alle hans forestillinger om Vesten var sanne. ”Jeg trodde jeg hadde skutt gullfuglen,”³⁷¹ uttrykte han, med litt humor og litt vemod i stemmen. Han fortalte imidlertid også at han visste at familien ikke var representativ for Vesten og Norge. Familien tok til seg tre gutter, men kun én ble boende hos dem. De to andre, hvorav den ene var min informant, flyttet innen seks måneder. De følte seg forskjellsbehandlet og kom ikke så godt ut av det med faren i huset. Gutten som ble boende, ble adoptert av familien, som ikke hadde barn, og arvet hele rikdommen. Min bidragsyter fikk etter eget ønske en ny familie å bo hos.³⁷²

³⁶⁶ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

³⁶⁷ DnF arkiv: PA – D.

³⁶⁸ NSU arkiv: Flyktningespørsmål.

³⁶⁹ DnF arkiv, PA – Ac og D.

³⁷⁰ Informant 3.

³⁷¹ Informant 22.

³⁷² Informant 22.

En av de intervjuede fra Overføringsstyret var bare 17 år da han kom til Norge. Etter kun noen dager på jobb ble han invitert til å bo hjemme hos en kollega som hadde en jevnaldrende sønn. Denne informanten ble i praksis adoptert inn i familien.³⁷³ En annen litt eldre informant havnet i en vanskelig livssituasjon med en syk kone, et nyfødt barn og ingen bolig. Han fikk leilighet hos en voksen dame, denne kvinnen ble en varm bestemor for hele familien, og den nære relasjonen varte til ”bestemoren” døde.³⁷⁴

Den ene KFUM-gutten ble tatt helt opp i familien. Den andre bodde bare seks måneder hos sin fosterfamilie før han reiste til utlandet, og da han kom tilbake til Norge, begynte han på internatskole. Dermed ble forholdet til pleiefamilien noe distansert, og han har hatt lite, men noe, kontakt med dem. Hans barn har ikke hatt pleieforeldrene som besteforeldre, i motsetning til barna til den andre KFUM-gutten.³⁷⁵

NOUen fortalte også om varierende plass i familien for KFUM-guttene. Noen ble adoptert, andre forble pleiesønner og andre igjen hadde et mer distansert forhold og etablerte egne liv uten særlig kontakt med pleieforeldrene. Mange ønsket ikke å ligge pleiefamilien til last, og tok seg derfor jobb og klarte seg raskt selv.³⁷⁶

Et fellestrekk mellom KFUM-guttene og de fra Overføringsstyret som ble utplassert i familier, er at det nære forholdet ofte kun var til foreldrene i huset, og at relasjonen til eventuelle ”søsken” var noe mer distansert. Man kan jo si at mange har det slik med sine søsken også, men det kan være en indikator på at ungarerne ikke ble tatt opp i familiene på helt likeverdig grunnlag med eventuelle andre barn i familien.³⁷⁷

Oppsummering

Mottaket av ungarerne i 1956-57 var i stor grad preget av vellykket ad-hoc organisering. Med enorm innsats fra det offentlige, fra frivillige organisasjoner og det norske folk klarte mottaksapparatet å bolig- og arbeidsplassere de aller fleste i løpet av tre til fire uker, og samtlige var ute av gjennomgangsstedene innen desember 1957. Ungarerne følte imidlertid at de hadde liten eller ingen innflytelse på hvor i landet de havnet ved første utplassering, og mange ønsket seg til et annet sted. I tillegg opplevde svært mange de første boligforholdene som dårlige.

Den største forskjellen mellom de tre gruppene var at mens alle KFUM-guttene og nesten alle studentene fikk sin første bolig hos en norsk familie, bodde langt de fleste av flyktingene på Overføringsstyrets kvote for seg selv. Ikke bare i form av at de hadde egen bolig, men mange opplevde også å bo langt unna folk, både nordmenn og ungarere. Ensomheten knyttet til den første boligplasseringen fantes i alle gruppene, men var klart mest utbredt blant Overføringsstyrets flyktinger. Ensomheten kan også være relatert til alder, da det ser ut som om de yngste opplevde dette i mindre grad enn de over 30. Følelsen av isolasjon kan ha påvirket flyttemønsteret den første tiden, noe jeg vil behandle i neste kapittel.

³⁷³ Informant 19.

³⁷⁴ Informant 16.

³⁷⁵ Informant 8 og 14.

³⁷⁶ NOU: 1986: 127-128.

³⁷⁷ Informant 8, 14, 16 og 20 og NOU: 1986: 127-128.

Kapittel 7 Boligkarriere

Kan en kartlegging av ungarernes boligkarriere bidra til å kaste lys over grad av integrering?³⁷⁸ For å få svar på dette spørsmålet, vil jeg forsøke å belyse hvordan ungarernes boligkarrierer har utviklet seg. Hvor og hvordan ungarerne har bodd i tiden fra 1956 og frem til i dag? Er det mulig å finne likheter og forskjeller mellom ungarernes og norskfødtes boligkarrierer? Jeg vil støtte meg på NOUen i forhold til boligsituasjon i tiden frem til 1986, og således blir det mulig å sammenligne den studiens funn med mine funn. Endringer i tiden fra 1986 og frem til i dag, vil bidra til ytterligere å belyse hvordan ungarerne har tilpasset seg, eller ikke tilpasset seg, det norske boligmønsteret. Elementer som flytting, boligtype, standard og eieforhold til boligen blir det således relevant å gå inn på.³⁷⁹ Kapitlet deles i to. Først undersøkes hvor ungarerne har bodd, siden hvordan.³⁸⁰

Hvor har ungarerne bodd?

Som vi så i det foregående kapitlet, ble ungarerne bosatt spredt utover store deler av Sør-Norge. Mange mistrikket sine første bosteder. Jeg vil nå forsøke å gå mer inn på hvor ungarerne flyttet og hvorfor. Spørsmål som hvor de har bosatt seg etter at de kom til Norge, og hva som har vært viktig i forhold til valg av bosted, blir relevante.

Flytting

Alle de intervjuede har flyttet flere ganger, ingen færre enn fem ganger, og én har flyttet ti ganger. Ved første øyekast kan dette synes mye. Man kan undres over om ungarerne flyttet mer enn norskfødte, eller var det typisk for unge norske å flytte mye i dette tidsrommet? Statistikk fra SSB viste at nordmenn flyttet mest i aldersgruppen 20 til 39 år, med en klar overvekt da folk var i 20-årene.³⁸¹ Ungarerne var stort sett i 20- til 30-årene den første tiden de bodde i Norge, og vi kan se at de passer godt inn i norskfødtes flyttemønster.

Det kan se ut som om det var fire hovedårsaker til at ungarerne valgte å flytte; ønsket om å bo et annet sted i landet, at de kun hadde sin hybel midlertidig, at livssituasjonen deres endret seg eller at de fikk økonomisk mulighet til å bo bedre.

Å begynne med studier eller på folkehøgskole var én grunn til at ungarerne flyttet til forskjellige landsdeler i Norge. Studentsambandet oppfordret studentene til å forsøke seg i andre byer enn Oslo, og etter hvert flyttet tre i min undersøkelse til henholdsvis Bergen og Trondheim for å studere. Disse har imidlertid

³⁷⁸ Ifølge forskerne Torbjørn Hansen og Ole Gulbrandsen er boligkarriere et kjent begrep som innebærer at man gradvis skaffer seg en bedre bolig med årene. Hansen og Gulbrandsen 1991: 67.

³⁷⁹ Boligtyper er hus eller leilighet. Til hus regnes enebolig, tomannsbolig og rekkehus over minst to plan. Leilighet er bolig i blokk eller hus med flere enn fire leiligheter.

³⁸⁰ Hvordan ungarerne har innredet sine boliger, kan ikke bare fortelle om levestandard, men også om kulturelle tilhørighet. Ungarske effekter, eller fravær av dem, kan kanskje vise mulige bånd til Ungarn. Dette emnet omtales i kapittel ti.

³⁸¹ <http://www.ssb.no/emner/02/02/20/flytting/tab-2009-05-07-03.html> sist besøkt 01.09.2009 kl 09. Statistikken viser flytting i 2008 og kun *antall* flyttinger. Den viser ikke om et mindretall står for de fleste flyttingene. I tillegg finnes det ikke statistikker for flytting innen kommunene før 1999. Dermed blir det vanskelig å finne ut mer presist om ungarerne flyttet mer eller mindre enn norskfødte. Et annet parameter man muligens kan benytte, er egen erfaring. En rask undersøkelse blant familie og venner i 20- og 30-årene viste at ingen har flyttet mindre enn fire ganger, mens flere har flyttet ti ganger eller mer. Sånn sett er det ikke stor forskjell mellom de unge ungarerne i 1956 og unge norskfødte i dag. Et siste element å diskutere blir naturlig nok om man kan sammenligne unge menneskers flyttemønster på 1950-tallet og i dag. Med tanke på at det er en økende tendens i dag til at unge bor hjemme hos sine foreldre lenger enn før, mener jeg at det er mulig.

flyttet tilbake til Østlandet etter endt studium. De som har gått på folkehøgskole, har gjort det over hele Sør-Norge.³⁸²

Men den vanligste flyttingen over større avstander de første fem årene var gjerne forårsaket av at ungarerne hadde et sterkt ønske om å bo et annet sted i landet. Samtlige av mine informanter som flyttet fra en kant av landet til en annen, gjorde det i løpet av de tre første årene i Norge.³⁸³ Min studie støtter således opp under NOUens konklusjon om at det meste av flyttingen fra ett sted i landet til et annet skjedde før fem år var gått.³⁸⁴ Alle mine informanter som flyttet over store avstander, hadde skaffet seg ny jobb før de brøt opp. De startet med jobbsøking i det området de ønsket å bo, for så å flytte etter at de hadde fått seg jobb. En av mine gifte informanter fikk seg jobb før sin mann, i den byen de ønsket å flytte til. Det resulterte i at hun flyttet og bodde alene på hybel vel et halvt år, mens han fortsatte i sin gamle jobb og lette etter en ny.³⁸⁵

Arkivene til DnF viste imidlertid at de første fem årene flyttet flere av ungarere uten å ha ny bolig eller jobb. De bodde hos venner til de skaffet egen bolig. Noen klarte å ordne egen jobb, mens andre fikk hjelp av Flyktningerådet.³⁸⁶ NOUen fortalte at det var størst flytting fra industrialiserte småsteder til større steder, men berørte lite flyttingen mellom byer. Ifølge DnFs arkiver var denne typen flytting også en del av flyttemønsteret de første årene, og de som flyttet fra én by til en annen, flyttet ofte til venner.³⁸⁷ Årsaken til denne flyttingen lå ikke nødvendigvis i at de mistriivdes med selve stedet hvor de ble boligplassert, men at de ikke hadde et sosialt nettverk. Den ensomheten som omtaltes i NOUen, kan ha bidratt til at ungarerne søkte seg til mennesker de kjente fra før, uavhengig av stedet de ble utplassert.³⁸⁸

Den tendensen jeg har sett med at ungarerne ikke ble boligplassert i nærheten av venner og kjente var muligens relativt utbredt, på tross av at rapporter fra Overføringsstyret fortalte det motsatte. Det er imidlertid riktig å kommentere at mange av flyktningene ble kjent på vei til og i mottakssystemet i Norge, og at de ikke var klar over at det kunne være godt å bo i nærheten av hverandre. Men båndene som ble knyttet de første ukene i Norge, kan ha bidratt til at de fant ut at det var viktig for dem å bo i nærheten av noen de hadde en relasjon til, og dermed en del av flyttingen den første tiden.

I og med at det ikke fantes et stort ungarsk miljø i Norge før 1956, fantes det heller ikke områder hvor ungarere bodde tett. Det var derfor ikke ett sted som utmerket seg som potensielt mer aktuelt enn andre områder på grunn av sammensetningen av mennesker. Dette var ulikt Sverige, hvor det fantes om lag 2000 ungarere før flyktningestrømmen i 1956, og hvor det eksisterte ungarske boligkonsentrasjoner og et ungarsk miljø.³⁸⁹ Ungarerne i Norge måtte velge andre kriterier for valg av bosted. I NOUen kom det som nevnt frem at de fleste ønsket å bo i Oslo-området, og dette ble begrunnet med at de fleste var fra Budapest. Således kan

³⁸² Det kunne vært interessant å sett på hvor folkehøgskoleelevene flyttet etter endt skoleår. Valgte de å reise til Oslo, eller tilbake til området hvor gjennomgangsstedet var? Det har ikke vært mulig å følge opp denne tråden, da det hadde krevet besøk hos mer eller mindre alle folkehøgskolene i landet for å se på elevoversiktene deres, for så å spore opp eventuelle navn jeg måtte finne der.

³⁸³ Informant 1, 2, 3, 7, 8, 18, 19 og 22.

³⁸⁴ NOU 1986: 131-133.

³⁸⁵ Informant 1.

³⁸⁶ DnF Arkiv: PA – D.

³⁸⁷ DnF Arkiv: PA – D.

³⁸⁸ NOU 1986: 128.

³⁸⁹ Statistiska Centralbyrån, 1969: *Historisk statistik för Sverige*, Del 1 befolkning 1720-1967, 2. opplag. Stockholm: AB Allmänna Förlaget, s. 126.

ungarernes egen bakgrunn fra Ungarn ha påvirket deres valg av bostedsområde. Det er mulig å anta at NOUens funn er korrekt, da Røde Kors' arkiver oppgav at i 1961 bodde om lag 600 ungarere i Oslo.³⁹⁰ I 1960 ble det også opprettet et møtested for ungarerne i Oslo, kalt Ungarsk Hjem, og det synes klart at det ble etablert et ungarsk miljø i hovedstaden. Dette kan kanskje ha tiltrukket seg flere.

Valg av nærmiljø å bosette seg i var imidlertid ofte tilfeldig og avhang av hvor ungarerne fikk tak i bolig. For noen var det viktig med offentlig transport, nærhet til arbeid og barnevennlig område. For de færreste var nærhet til familie en avgjørende faktor. Dette hang naturlig nok sammen med at få hadde annen familie enn ektefelle og barn i Norge. De to av de intervjuede hadde sine mødre i Norge, og de sørget etter hvert for å kunne bo i nærheten av dem. Av de som fikk norskfødte ektefeller, har noen bosatt seg nær svigerfamilien, andre ikke. Samtidig har min studie vist at mange flyttet for å bo nær venner, slik at det er mulig å anta at sosialt miljø har hatt en viss betydning for valg av bostedsområde. Det er grunn til å anta at motivene for valg av bosted også var rådende for unge norskfødte, og således ikke var unike for ungarerne.

En annen form for flytting som var meget utbredt de første årene, var flytting fra én hybel til en annen. Det at mange nordmenn åpnet sine hjem for flyktingene i en periode, for å avhjelpe en akutt krise, førte til at noen av ungarerne måtte flytte raskt. Etter hvert hadde huseierne behov for å benytte huset selv, og ungarerne måtte finne en annen hybel. Tilsvarende midlertidige var ofte hyblene knyttet til arbeidsplassene. Om ungareren valgte å finne seg en annen jobb, og hadde bolig gjennom arbeidet, måtte han også finne seg et nytt sted å bo. Bolig nummer to var også ofte en hybel.

Bolig nummer to var det mange som fikk hjelp av DnF og Røde Kors med å finne. 1. januar 1958 overtok DnF formelt ansvaret for de ungarske flyktingene, og Overføringsstyret ble avviklet. På tross av at det var Overføringsstyret som hadde det overordnede ansvaret for ungarerne det første halvannet år, kunne ingen av mine informanter huske at de noen gang hadde henvendt seg til Overføringsstyret. Flere visste ikke at det ikke var DnF som stod for hele organiseringen av mottaket. Det var et poeng fra myndighetenes side at ungarerne skulle benytte seg av de vanlige offentlige kanalene i forhold til sine behov for hjelp, og det ble ikke bygget ut noen offentlig forvaltning for å ivareta deres behov. Derfor ordnet de fleste med senere boliger på egenhånd, gjerne med hjelp fra hjelp av husverter, arbeidsgivere eller norskfødte arbeidskollegaer. Dette viser at ungarerne begynte å etablere uformelle sosiale nettverk i Norge relativt raskt etter ankomst til landet. Sånn sett tilpasset ungarerne seg raskt i forhold til det norske boligmarkedet.

De første årene var det sjelden at ungarerne hjalp hverandre med å finne husrom, på tross av at de ofte var hverandres eneste sosiale nettverk ut over arbeidskollegaer.³⁹¹ Det kan tenkes at dette hang sammen med den generelle boligmangelen, og at ungarerne som helt nye i samfunnet ikke selv hadde tilstrekkelige kontakter til å hjelpe hverandre i et presset boligmarked. Det er imidlertid interessant å merke seg at ungarerne fra første stund i Norge hjalp hverandre med å finne jobb. Det kan illustrere at den store etterspørselen etter arbeidskraft gjorde det lettere for ungarerne å bistå hverandre i forhold til å finne arbeid, mens det vanskelige boligmarkedet krevde etablerte norske kontakter for å få innpass.³⁹²

³⁹⁰ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

³⁹¹ DnF arkiv: PA – A og D.

³⁹² Mer om arbeidsforhold i kapittel 8.

Ungarerne flyttet fremdeles relativt hyppig på 1960-tallet, men nå flyttet de mer lokalt. Årsaken til flyttingen var også endret. Hovedsakelig flyttet ungarerne nå på grunn av endret livssituasjon og økonomisk mulighet til å leie eller kjøpe en bolig med bedre standard. Sosiologen Svein Blom omtaler det å flytte for å bedre sin boligstandard som et typisk norsk boligmønster.³⁹³ Nok en gang bekrefter undersøkelser om den norske befolkningen at ungarernes boligendringer har store likhetstrekk med norskfødtes.

Alle bortsett fra én av informantene flyttet da de giftet seg, og da til noe litt større enn den hybelen de fleste bodde på. Etter ekteskapsinngåelse har ungarerne stort sett flyttet etter som barn har kommet til og behovet for mer plass har meldt seg. Kun to har flyttet fordi de mislikte strøket de bodde i.³⁹⁴

Av de med stabil livssituasjon har de fleste bodd i sin nåværende bolig i 15-20 år, og enkelte i over 30 år. Det har stort sett vært skilsmisser eller sykdom i familien som har ført til at noen få har hatt kortere botid i sine siste boliger. Fra slutten av 1970-tallet kan man kanskje si at det var endring i livssituasjon som bidro til at noen har flyttet mer enn de som har hatt en stabil livssituasjon. De som nylig hadde flyttet, hadde gjort det for å få en enklere alderdom.

Det er ikke helt enkelt å kartlegge hvor "1956-generasjonen" bor i dag. Noen har skiftet navn, noen har fått barn som har beholdt et ungarsk navn, og mange ungarere har kommet til Norge etter 1956/57. En sjekk i telefonkatalogen gir derfor ikke et godt svar på hvor de bor. Røde Kors sine arkiver oppgav at i 1961 bodde det ca. 600 ungarere i Oslo.³⁹⁵ Dette var innen de første fem årene etter ungarernes ankomst, hvor det meste av flyttingen over større avstander foregikk. Etter fem år har vi sett at ungarerne flyttet mer lokalt. I min undersøkelse ser det ikke ut som om ungarerne flyttet til Oslo for å ta del i et større ungarsk miljø, men at deres bakgrunn fra storbyer i Ungarn og den generelle urbaniseringen påvirket dem til å flytte til storbyer i Norge. Tall fra SSB har vist at det i dag bor 94 personer i Oslo som er født i Ungarn, og som har bodd i landet mer enn 50 år. I områdene i umiddelbar nærhet til Oslo, viste statistikken at det bor ytterligere 95 personer som er født i Ungarn. Videre viste tallene en øket konsentrasjon av ungarere i områdene i nærheten av andre store byer, men også i områdene rundt mottaksstedene fra 1956/57.³⁹⁶

I dag bor åtte av mine informanter i Oslo. Kun to av dem ble opprinnelig plassert her. Tre som ble plassert i Oslo, har flyttet ut av byen og bor i tettsteder under tre mil fra hovedstaden, mens én har flyttet motsatt vei. Ni bor i tettsteder eller byer mindre enn fem mil fra Oslo. Av disse bor tre fremdeles i området de ble utplassert i. Fire bor i tilknytning til større byer på Østlandet, i nærheten av sitt første bosted i Norge. To bor i en middels stor by på Vestlandet. Disse ble utplassert her og kunne ikke tenke seg å bo noe annet sted.

Utenlandsopphold

I forbindelse med egen eller ektefellens doktorgradsstudier har fire av mine informanter bodd i USA ett til to år. To av de enslige kvinnene dro på eget initiativ til England og Frankrike for å jobbe som au-pair tidlig på

³⁹³ Blom i Brox 1997: 54.

³⁹⁴ Informant 1 og 3.

³⁹⁵ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

³⁹⁶ Det sentrale folkeregisteret inneholder opplysninger om alle personer bosatt i Norge fra 1. oktober 1964. Tallene fra folkeregisteret som viser registrert botid i Norge, viser derfor kortere botid for ungarerne enn det som faktisk er tilfelle. På tross av at registeret ble opprettet i 1946, tok det tid før kommunene fikk organisert arkivene sine, og ungarernes flytting over kommune- og fylkesgrenser de første årene kan ha bidratt til at tallene for deres botid i Norge ikke er korrekte. Det er sannsynlig at tallet for ungarere med botid i Oslo over 50 år, er høyere enn 94.

1960-tallet. I tillegg har fem av de intervjuede vært til sjøs, enten ett eller flere år. Frem til 1965 hadde 11 av studiens 24 bidragsyttere hatt et utenlandsopphold på ett års varighet eller mer. Det er vanskelig å finne statistikker på dette området, da SSB mener at flytting til og fra utlandet av norske statsborgere er sterkt underrapportert og underregistrert. Om man da legger til at kun én av de intervjuede var norsk statsborger da de bodde i utlandet, er det en ytterligere utfordring å finne ut hva som var normen på 1950- og 1960-tallet når det gjaldt utenlandsopphold. Tallet for de ungarske flyktingene i mitt utvalg er i seg selv allikevel så høyt, at det er mulig å anta at ungarernes utenlandsopphold lå godt over gjennomsnittet for befolkningen.³⁹⁷

Utvikling i boligstandard

Do hadde vi, men ikke bad. [...] Og da var det flere av de som jeg jobbet sammen med som ikke hadde bad. Vi dannet en sånn syklubb, i -62. Og så dro vi sammen til Bislett bad. Og dusjet. [...] Nei, så du kan ikke forestille deg hvor.... Egentlig, for oss var det en veldig stor overgang, men Norge var jo ikke så velstående den gangen. Ja, i boligstandard gikk jeg ned.³⁹⁸

Denne uttalelsen fra en av informantene er betegnende for hvordan mange av ungarerne opplevde boligforholdene i Norge på slutten av 1950-tallet. I Ungarn bodde de fleste av studiens bidragsyttere enten i leiligheter eller studentboliger med toalett, bad og kjøkken, og de fleste i min studie oppgav at de opplevde boligstandard i Norge som langt dårligere enn i Ungarn. Men det er viktig å ha in mente at om lag 85 prosent av de ungarske flyktingene kom fra Budapest og andre storbyer, hvor dette var vanlig.³⁹⁹

Møtet med norske byggeskikker var også en stor overgang. En av bidragsytterne fortalte at ikke lenge etter ankomst til Norge, hadde han og noen andre ungarere snakket om at Norge var svært fattigslig. Da hadde en sagt at i Norge bodde folk i rønner. Den gangen var han delvis enig. I ettertid har han forstått at denne opplevelsen var på bakgrunn av at i Ungarn var det kun fattige som bodde i trehus, og at det normale var murhus.⁴⁰⁰

Samtlige i studiens intervjugruppe har på et eller annet tidspunkt bodd på hybel. Det er imidlertid viktig å påpeke at det var vanlig for enslige mennesker på 1950- og 1960-tallet, og min studie viser at ungarerne gled inn i det norske boligmønsteret. NOUen viste også til at de fleste bodde trangt og med dårlig standard til å begynne med, men ikke alle i NOUen hadde bodd på hybel. Årsaken til det kan være at NOUen intervjuet flere familier enn jeg har gjort. Som forrige kapittel viste, så fikk familiene gjerne leilighet eller hus, mens de enslige ble utplassert på hybel.⁴⁰¹

En annen forskjell mellom min undersøkelse og NOUen er at mange av mine informanter hadde mulighet til å lage mat på sine hybler, eller de hadde tilgang på kjøkken i huset hvor hybelen lå. Kun fire hadde ikke tilgang på kjøkken og måtte spise ute. Disse fortalte om både praktiske og økonomiske problemer

³⁹⁷ <http://www.ssb.no/emner/02/02/20/flytting/> Sist besøkt 01.09.2009 kl 10:30. En oppfølgende studie kan kanskje ha muligheten til å benytte kilder som forteller om doktoravhandlinger i utlandet, studieopphold, ansettelsesforhold i skipsfart og andre kilder som kanskje kan belyse dette elementet mer presist.

³⁹⁸ Informant 3.

³⁹⁹ Gábor, György og Tibor (red) 2003: 533-534.

⁴⁰⁰ Informant 22.

⁴⁰¹ NOU 1986: 130.

knyttet til dette. I dag har en av dem store problemer med fordøyelsessystemet som et resultat av dårlig og uregelmessig kosthold i over ti år.⁴⁰²

Resultatene av denne undersøkelsen støtter altså opp under NOUens konklusjon om at de aller fleste fikk en liten hybel med relativt dårlig standard som sitt første bosted. Dette illustreres godt ved en uttalelse fra en informant: ”En liten hybel. Som på, ja, jeg tror det var åtte til ni kvadratmeter. Men vi var to stykker der, da.”⁴⁰³ Hyblene i tilknytning til arbeidsplassene var små, og ofte delte man med en annen. Et poeng er imidlertid at ungarerne ofte delte hybel med en nordmann. Blant dem jeg har intervjuet, har fire delt hybel med en eller flere nordmenn, og ytterligere to har delt hybel med en norskfødt i forbindelse med utdannelse. Det var således ikke forskjell på boligforholdene for ungarerne og nordmenn ved samme fabrikk eller studiested.

NOUen klassifiserte ungarernes boligstandard etter ”bra”, ”middels” og ”dårlig”. Kategoriene var basert på elementer som innlagt vann og kloakk, størrelse, trekkfullhet, vedlikehold og oppvarming. 66 prosent av de intervjuede i NOUen opplevde boligstandarden i sin første bolig som dårlig. Etter ett år opplevde fremdeles 21 av 35 boligstandarden som dårlig, men etter fem år, kun fem. Parallelt opplevde 15 sin boligstandard som middels og de resterende så den som bra etter fem år. Etter ti år opplevde 28 av 35 den som bra.⁴⁰⁴ Dette stemmer godt med den utviklingen jeg har sett i min studie. Og i dag opplevde alle i min undersøkelse sin boligstandard som bra.

Det at mange av ungarerne opplevde en bedret boligstandard etter fem år, kan ha flere forklaringer. De fleste ungarerne behersket norsk relativt godt etter fem år, og det åpnet dører i forhold til arbeidslivet. Mange hadde da også jobbet disse fem årene, og hadde bedre stillinger og inntekt i 1962 enn i 1957. I tillegg hadde mange giftet seg, og om begge ektefellene jobbet, hadde familien to inntekter og dermed større økonomisk mulighet til å bo bedre.

Behovet for mer plass på grunn av familieførøkelse var som sagt en viktig faktor. Dette resulterte i at de flyttet til større leiligheter. Således har mange i intervjugruppen byttet ut sin hybel med en toroms leilighet, for å så å utvide til både tre- og fireroms leiligheter i løpet av 1960- og 1970-tallet. I tiden fra slutten av 1970-tallet til slutten av 1980-tallet flyttet hovedandelen av de intervjuede til hus. Ungarerne har med andre ord gradvis øket sin boligstandard, noe som her også inkluderer en øket størrelse på boligen.

19 av mine 24 bidragsytere har på et eller annet tidspunkt bodd i hus. En av disse 18 bodde kun i hus ca. tre år. Ytterligere to har leid en del av et hus, og tre har aldri bodd i hus. Den ene sa at han opplevde det som særnorsk, det å bo i hus. ”Jeg ville aldri ha hus. Kanskje fordi jeg bodde i en leilighet i Budapest også. Så den norske fiksering. Det er sånn rangstige. Først er det hybel, så er det leilighet og alle skal ende med å være huseier. Og ha garasje. Den rangstigen skjønnte jeg aldri.”⁴⁰⁵

Leie eller eie

I og med at mine informanter hovedsakelig bodde i boliger de eide mens de levde i Ungarn, eller boliger de hadde eid før kommunistene tok over, var dette en boform de ønsket å ta opp igjen. Den kraftige veksten av

⁴⁰² Informant 6 og 13.

⁴⁰³ Informant 16.

⁴⁰⁴ NOU 1986: 129.

⁴⁰⁵ Informant 18.

innskudds- og selveierboliger i Norge etter krigen muliggjorde dette ved at flere og bedre boliger etter hvert ble tilgjengelig.⁴⁰⁶

Samfunnsgeografen Terje Wessel mener stabilitet i arbeidslivet og det at en familie har to inntekter, er viktige forklarende faktorer bak den kraftige økningen i antall mennesker som eide sin bolig de to første tiårene etter den annen verdenskrig. En tilsvarende økning, basert på samme årsaksforhold, mener han å finne igjen på 1980-tallet.⁴⁰⁷ Da ungarerne kom til Norge i 1956/57, var det i vinden at man skulle eie sin egen bolig. Denne delen av den norske kulturen tok ungarerne opp, og spørsmålet er om de på tross av kulturelle forskjeller, språkproblemer og det å måtte starte helt fra bunnen av, klarte å hive seg på disse bølgene.

75 prosent av blokkbebyggelsen og 50 prosent av småhusbebyggelsen som ble reist etter krigen, var husbankfinansiert og underlagt kooperative selskaper organisert i Norges Boligbyggelag (NBBL).⁴⁰⁸ Dette kan kanskje fortelle at de fleste nordmenn som kjøpte seg leilighet på 1960-tallet, kjøpte en innskuddsleilighet i et av de mange boligbyggelagene. Min studie har vist at ungarerne etter en viss tid i arbeid, kjøpte seg innskuddsleilighet i blokkbebyggelse, før de kjøpte selveierleiligheter. Således falt ungarerne inn i det norske bolig mønsteret.⁴⁰⁹

De fleste av ungarerne giftet seg på begynnelsen av 1960-tallet. Nesten alle leide leilighet de første årene etter at de giftet seg, men på grunn av bolig mangelen var det ikke enkelt å komme inn på leiemarkedet. En fortalte at han en rekke ganger avverterte etter leiligheter for leie og brukte store deler av lønnen sin på det uten å få napp. Han endte opp med å kjøpe seg en leilighet i stedet.⁴¹⁰ En annen sa at da han og hans kone skulle leie sammen i Oslo i 1963, gikk det nesten fire måneder før han fikk svar på sine henvendelser. Han opplevde at hans norskfødte venner var i samme situasjon, og tror ikke han ble diskriminert på grunn av sitt utenlandske navn.⁴¹¹

Den gangen var det kriminelt vanskelig å få noe sted å bo for unge mennesker uten penger. Jeg eide ingenting og hun eide ingenting. Vi var helt pengelens. [...] Det var en treg affære. Jeg søkte, og søkte og søkte, sendte søknader i avisen, og fikk ikke noe svar. Helt til en dag da jeg fikk tre svar på samme dag.⁴¹²

⁴⁰⁶ Boligundersøkelsen 1967 forteller at i tiden 1946-1960 ble det bygget ca. 26 000 boliger årlig, mens det normale i de foregående 50 årene var 10 000. Ås 1971: 10.

⁴⁰⁷ Wessel mener Norge utviklet seg til å bli en typisk selveiernasjon i de første tiårene etter andre verdenskrig, som et resultat av gunstige finansieringsordninger og offentlige restriksjoner innen andre boligformer. Han hevder videre at dette flatet ut fra 1960-tallet, og at andel selveiere økte igjen først på 1980-tallet. Wessel 1996: 55. I sitt sammendrag av Boforholdsundersøkelsen fra 1973 mener Dagfinn Ås å finne at økningen av selveiere var størst på 1960 og 1970-tallet. Dette kan i stor grad være basert på antall boliger bygget i perioden 1945-1980, hvor det ble bygget flest boliger på 1960 og 1970-tallet. Ås 1979:40 og Kommunaldepartementet og NBBL 1991: 3.

⁴⁰⁸ Kommunaldepartementet og NBBL 1991: 3.

⁴⁰⁹ Det kan diskuteres om innskuddsleiligheter er å leie eller å eie en leilighet. I min studie har jeg vurdert innskudds-, aksje- og obligasjonsleilighet som det å leie. Alle tre formene har høye husleier og det ligger en rekke restriksjoner på leieforholdet. Ved aksje og obligasjonsleiligheter kan man selge sin andel, ved ren innskuddsleilighet får man ingenting tilbake. Se eventuelt Ås 1979: 43.

⁴¹⁰ Informant 15.

⁴¹¹ Informant 22.

⁴¹² Informant 22.

Noen få kjøpte innskuddsboliger allerede tidlig på 1960-tallet. Disse fikk gjerne økonomisk hjelp fra enten Flyktningerådet eller Røde Kors. Frem til 1958 hadde 127 ungarere søkt DnF om lån, 102 hadde fått det innvilget. Disse lånene gikk i all hovedsak til innskudd i borettslag. Studier ble finansiert gjennom Statens Lånekasse for Utdanning.⁴¹³

DnF stod for opprettelsen av Lånekassen for Flyktninger i 1953, og på grunn av ungarerne ble det gitt kraftige offentlige tilskudd til Lånekassen fra 1957. Flyktningerådet stilte enten som kausjonist for vanlig lån i bank, eller det lånte direkte ut til flyktningene. Ingen fikk pengene som gave, og største lånebeløp var 10 000 norske kroner. Lånene kunne enten være såkalte sosiale lån, både rente- og avdragsfrie for en tid. Det vanligste var imidlertid at DnF gav helt vanlige lån. Flyktninger som hadde fått norsk statsborgerskap, kunne søke om støtte og lån fra DnF, men dette måtte behandles i styret. Det har ikke vært mulig å finne spor i arkivene etter noen som har fått økonomisk støtte etter at de ble norske statsborgere.⁴¹⁴ Dette var i tråd med den offentlige holdningen om at ungarerne skulle klare seg raskest mulig i de vanlige kanalene i Norge. Det førte imidlertid til at flere opplevde problemer med å skaffe seg lån, dersom ikke nordmenn kunne gå god for dem eller stille som kausjonister.⁴¹⁵

En av informantene fikk sin arbeidsgiver til å stille som kausjonist. En annen hadde barn i samme klasse som en bankdirektør og fikk lån i hans bank. En tredje opplevde derimot at en norskfødt kollega med dårligere økonomi og sikkerhet enn hun selv, fikk lån i en bank hun nettopp hadde fått avslag i.⁴¹⁶ Det kan synes som om det å ha et utenlandsk navn i Norge på 1960-tallet vanskeliggjorde økonomiske muligheter, og dermed også utviklingsmuligheter innen boligkarrieren. Et annet hinder i ungarernes mulighet til å få innpass i de nybygde innskudds- og selveierleilighetene, var at de manglet ansiennitet i boligbyggelagene, og de opplevde ofte å komme bakerst i køen.⁴¹⁷

Røde Kors opprettet også et boligfond for ungarerne, men maksimumsbeløpet her var 1000 kroner, i motsetning til DnFs Lånekasse som kunne gi 10 000,-. Røde Kors' arkiver fortalte at mange av ungarerne benyttet seg av boligfondet, ved at deres bostedskommune søkte Røde Kors om støtte, eller at de selv henvendte seg til Røde Kors lokalt eller sentralt. Det var Røde Kors sentralt som bevilget lån, og det var viktig at pengene var lån. Styret i Røde Kors vurderte at ungarerne ikke hadde godt av å få penger som almisser, og dermed ble lånet gitt direkte til boliginnskuddet, også for å forhindre misbruk av pengene.⁴¹⁸

Kun én i intervjugruppen hadde benyttet seg Flyktningerådets Lånekasse, og en fikk garanti for banklån. Moren til en av de intervjuede hadde også fått hjelp av DnF, og informanten bodde sammen med henne. To hadde henvendt seg til Flyktningerådet i samme øyemed på slutten av 1960-tallet, men fått avslag. Det ble begrunnet med at de var blitt norske statsborgere.

I NOUen oppgav noen at de fikk beskjed om at de ikke var kvalifiserte for lån da de søkte for sent, men her ble ikke en presis årsak oppgitt. I NOUen kom det også frem at de som søkte tidlig, fikk støtte, og at dette ofte var familier. Ettersom det krevdes syv år for å bli norsk statsborger, er det sannsynlig at disse

⁴¹³ Arkivene fortalte ikke om årsakene til avslagene. Ved en grundig gjennomgang av DnF budsjetter, er det mulig man kan finne tall om senere innvilgede lån. DnF arkiv: PA – A.

⁴¹⁴ DnF arkiv: PA – A.

⁴¹⁵ NOU 1986: 133-134.

⁴¹⁶ Informant 1, 6 og 14.

⁴¹⁷ NOU 1986: 133-134.

⁴¹⁸ Røde Kors arkiv: Ungarnhjelpen.

tidlige søkerne ikke var blitt norske statsborgere. Blant bidragsyterne var det flere som kjente til at andre hadde fått støtte fra DnF og Røde Kors. Men dette var noe det ikke ble snakket høyt om i miljøet, og det hersket stor usikkerhet om de fikk pengene eller om det var et lån. NOUen fortalte også om et snev av misunnelse og frustrasjon over at noen ikke visste om muligheten før det var for sent. Mine informanter understreket imidlertid at de var stolte av at de hadde klart seg selv hele veien, og at ingen hadde gitt dem almisser.

I 1986 eide 31 prosent av informantene i NOUen sin bolig.⁴¹⁹ I denne undersøkelsen 25 år senere, eide samtlige sin bolig. Ifølge Ivar Brevik og Lene Schmidts undersøkelse fra 2005 om eldre og deres boligpreferanser, eide 77 prosent av alle husholdninger i Norge sin bolig i 2001. I aldersgruppen 53 til 78 år eide ni av ti sin bolig.⁴²⁰ Dette viser en generell trend i den norske befolkning om at med alderen eier flere sin bolig. Min studie plasserer ungarerne godt inn i dette norske bildet.

Et poeng å merke seg er imidlertid at eieforholdet for ungarerne er noe forskjøvet i forhold til alder. I 1986 kan vi grovt si at de fleste av ungarerne som deltok i NOUen var i 50-årene, og en undersøkelse fra 2001 sa at blant mennesker over 53 år, eide ni av ti sin bolig. I 1986 leide fremdeles 70 prosent av ungarerne som bidro i NOUen, selv om de fleste da befant seg i 50-årene. Denne forskyvningen kan forklares med at ungarerne kom senere inn på både arbeids- og boligmarkedet enn norskfødte, og at deres vei oppover i arbeidslivet, har tatt noe lengre tid enn for en norskfødt.

Dagens boligsituasjon

Avslutningsvis er det interessant å se på hvordan ungarerne bor i dag i forhold til hvordan norskfødte bor. Dette sitatet kan kanskje indikere at ungarerne nådde toppen av den boligrangstigen en av informantene beskrev tidligere. ”Der bodde vi i 37 år. [...] Inntil nå har vi alltid bodd i eget hus. Som vi kunne gå rundt. [...] Det var veldig fint. Måtte bare tenke at en eller annen gang i løpet av ti år eller noe sånt, så bør vi flytte til en enklere og mindre krevende bolig. Og det har vi gjort.”⁴²¹ Ikke bare forteller dette sitatet at ungarerne etter hvert slo seg til ro. Det forteller også at ungarerne, som nå i all hovedsak er i 70- og 80-årsalderen, har planlagt sin alderdom, slik norskfødte pensjonister har.

Ivar Brevik og Lene Schmidt konkluderer med at ved høyere alder bor en økende andel mennesker i leilighet. Videre mener de å ha funnet at en god del ønsker å flytte til en mer tilrettelagt bolig for å forberede sin alderdom best mulig, men mange også ønsker å bli boende i sine hus.⁴²²

Av mine 24 bidragsytere har seks flyttet fra hus til leilighet de siste årene, ni bor fremdeles i hus. Av disse ni har fire diskutert seriøst å flytte til leilighet, tre har konkludert med at de blir boende, mens en siste har svært lyst til å flytte. For de siste fem har flytting ikke vært et tema. En sa at ”de må bære meg ut med beina først!”⁴²³ for å understreke poenget om at han aldri kom til å flytte frivillig fra sitt hus. Det kan legges til at ingen av disse fem er født senere enn 1937, og tre av dem født på 1940-tallet. Alder kan med andre ord være en faktor. Dette viser at mønsteret for ungarerne er likt det generelle mønsteret for nordmenn flest.

⁴¹⁹ NOU: 1986: 130.

⁴²⁰ Brevik og Schmidt 2005: 54.

⁴²¹ Informant 20.

⁴²² Brevik og Schmidt 2005: 44 og 46.

⁴²³ Informant 13.

Alle bortsett fra to uttrykte seg udelt fornøyde med sin boligsituasjon i dag. Den ene ønsket å flytte i en ny og moderne leilighet, slik som en venn hadde gjort. For den andre var sammensetningen av mennesker som bodde i området hovedårsaken til at han ikke var helt fornøyd. Én av informantene kunne tenke seg å flytte til Ungarn, men dette var ikke mulig for henne på grunn av sykdom i den nærmeste familien. Ingen andre i intervjugruppen hadde noe ønske om å flytte til Ungarn, og kun én eide bolig i Ungarn. Tre andre hadde fritidsboliger i Norge og en i Spania. Det er således liten forskjell mellom norskfødte og ungarere når det gjelder fritidsbolig.

Oppsummering

Ut i fra mine funn er det mulig å se et mønster i ungarernes flytting. De har flyttet til Østlandet, her bor de fleste i dag. De har flyttet fra småsteder til større steder og byer. De har flyttet mellom byer på Østlandet og spesielt til Oslo. Nå er urbanisering i seg selv ikke et nytt eller uvanlig fenomen, så man kan si at ungarerne har fulgt den generelle trenden. I tillegg har mange bosatt seg i områder i nærheten av mottaksleiren de bodde i de første ukene i Norge.

Det har også kommet klart frem at ungarerne flyttet mye den første tiden i Norge, men samtidig har vi også sett at det ikke var uvanlig for unge norskfødte å flytte mye i 20- og 30-årsalderen. Forskjellen ligger imidlertid i årsaken til at ungarerne flyttet, nemlig at de ønsket å bo et annet sted i landet, og at de dermed flyttet over større avstander til å begynne med. De senere begrunnelsene for å flytte har i stor grad vært de samme for ungarerne som for norskfødte; på grunn av endret livssituasjon, for å bedre sin boligstandard og til sist for å lette sin alderdom. Felles med norskfødte var det også at ungarerne startet med å bo på hybel, for siden å flytte til leiligheter og eventuelt til hus.

Mine informanters boligsituasjon i dag skiller seg svært lite fra etniske nordmenns. På mange måter er det mulig å si at i forhold til boligkarriere, er ungarerne fullstendig assimilert inn i det norske systemet. Det kan legges to dimensjoner i denne assimileringen. Det ene er deltakelse, det andre er i forhold til forfordeling. Det ble ikke tatt spesielle hensyn til ungarerne, og de har måttet jobbe for å etablere seg på samme vis som norskfødte.

Den største forskjellen er forskyvningen i tid og alder i forhold til eieforhold til egen bolig, og dette kan nok begrunnes med at det tok tid for ungarerne å etablere seg i Norge.

Når det har gått så bra for ungarerne å etablere seg i det norske bolig mønsteret, på tross av bolig mangelen da de kom til landet, skulle man anta at innpasset på arbeidsmarkedet gikk enda bedre. Utdanning og yrkesliv vil bli belyst i de to neste kapitlene.

Kapittel 8 Utdanning og yrkesliv

Den 23. oktober 2006 holdt daværende stortingspresident Torbjørn Jagland en tale ved 50-årsmarkeringen for 1956-revolusjonen, hvor han omtalte ungarerne som en solskinnshistorie i norsk innvandringshistorie.⁴²⁴ Mange av bidragsyterne har trukket frem Jaglands beskrivelse som noe de er stolte over å kjenne seg igjen i. I 2006 kunne man da også si at ungarerne som kom til Norge i 1956/57, var godt økonomisk tilpasset og vel integrert i det norske arbeidslivet. Men hvordan har veien frem til denne situasjonen vært? Hvilke utfordringer støtte ungarerne på i møtet med studier og arbeidsliv i Norge? Finnes det ved siden av solskinnshistoriene også historier om frustrasjon og problemer? I dette kapitlet vil jeg forsøke å se på hvordan utdanning og arbeidsliv har fortonet seg for ungarerne etter at de kom til Norge.

Utdanning i Norge

Bortsett fra å se på hvor mange ungarere som har tatt utdanning i Norge, er det interessant å undersøke om de har holdt seg til spesielle utdanninger, og om det finnes noen yrker hvor de er over- eller underrepresentert. Et annet viktig element, er å sammenligne ungarernes utdanningsnivå med utdanningsnivået i den norske befolkningen på 1950- og 1960-tallet, og således se om det var forskjeller mellom ungarerne og norskfødte i forhold til utdanning.

Vedlegg 2, figur 2 illustrerer mine informanters utdanningsnivå fordelt på studentgruppen⁴²⁵ og Overførings-styrets gruppe. Det er verdt å merke seg at andelen som tok utdanning i Norge, var langt lavere blant Overføringsstyrets gruppe enn blant studentgruppen. Det kommer frem at kun én hadde ingen utdanning ut over tilsvarende norsk realskole mens tre hadde kun videregående. Samtlige av disse fire hadde sin utdanning fra Ungarn og har ikke tatt utdanning i Norge. De tre med artium har imidlertid fått kompetanseutvikling i form av kurs gjennom arbeidsgivere. Videre har 11 fagbrev eller teknikerutdanning, men seks hadde fagbrev allerede fra Ungarn. Det betyr at fem personer har tatt fagbrev i Norge. Det bør legges til at mange av de som har tatt fagbrev også har fått omfattende kurs i regi av sine arbeidsgivere, men at de ikke omtales i denne kategorien ettersom de har annen formell utdanning. Totalt sett har 16 personer tatt utdanning i Norge, og 11 av disse har tatt hadde høyere utdanning. For at tallene skal stemme, gjøres leseren oppmerksom på at det i gruppen med fagbrev og teknikerutdanning finnes to personer som også har tatt høyere utdanning. Den ene hadde fagbrev fra Ungarn, den andre tok først teknikerutdanning og siden treårig høyskoleutdanning i Norge.

Totalt sett har altså 20 av undersøkelsens 24 bidragsytere formell utdanning. Dette høye tallet kan være relatert til utvalgets geografiske plassering. I all hovedsak har jeg intervjuet mennesker som etter hvert har bodd innen en radius på fem mil fra Oslo, bortsett fra to fra en by på Vestlandet. Sett i lys av at de som bodde et stykke unna Oslo stort sett hadde fagarbeiderutdanning, og at de som bodde nærmere Oslo, i hovedsak hadde tilsvarende treårig utdanning ved høyskole eller universitet eller mer, er det mulig å stille

⁴²⁴ Markeringen fant sted i Aulaen ved Universitetet i Oslo, med blant annet Dronning Sonja og Torbjørn Jagland til stede. I mail fra Jaglands taleformidler, Shoaib Karim Naeem, har jeg fått opplyst at han ikke hadde manus for talen, og jeg kan således ikke gjengi ordrett hva Jagland sa, men må støtte meg til mine informanters gjengivelse.

⁴²⁵ KFUM-guttene behandles under studentgruppen, ettersom de fleste begynte på skole vinteren 1957, mens de i varierende grad fortsatte med utdanning fra høsten 1957.

spørsmål om mitt utvalg er representativt i forhold til hvor mange ungarere som har tatt utdanning i Norge. Det er derfor interessant å se at denne samme forskjellen også finnes i NOUen. Folketellingene fra 1950 og 1960 viste i tillegg klart at andelen mennesker med utdanning var høyere i byene enn på bygda.⁴²⁶ Men i betraktning av at hovedvekten av ungarerne raskt flyttet fra bygd til by, er kanskje min studie allikevel representativ for å belyse utdanningsnivået blant ungarerne som helhet.⁴²⁷

Min undersøkelse har vist at langt flere har tatt utdanning enn de som omfattes av NOUen. Ingen av NOUens informanter fra Overføringsstyrets gruppe tok utdanning på dagtid, og det kan også se ut som om færre har tatt utdanning på kveldstid enn i min studie.⁴²⁸ Ettersom NOUens utvalg også har funnet sine informanter primært i byområder, vil jeg anta at årsaken til dette er forskjellen i alder blant informantene.

NOUen omfatter tre informanter som var over 40 år ved ankomst til Norge og 22 personer som var mellom 25 og 30 år, og som alle hadde barn og ektefelle. Nettopp denne livssituasjonen med en familie å forsørge, kan ha vanskeliggjort studiemulighetene. Kun syv var under 18 år, mens de resterende informantene i NOUen var i aldersgruppen 20-25 år.⁴²⁹ På bakgrunn av NOUens større aldersspredning er det mulig at NOU viser et mer helhetlig bilde i forhold til hvor mange av ungarerne som tok utdanning i Norge. Samtidig supplerer min studie NOUens funn på en slik måte at det klart kommer frem at alder og livssituasjon spiller inn i forhold til om flyktninger evner å ta en utdanning.

Min studie har vist at flere tok høyere utdanning enn fagbrev i Norge. Ved å gå gjennom immatrikulerings- og uteksamineringshistorikken til yrkesskolene og utdanningsinstitusjonene i Norge på 1950 og -60-tallet og se etter ungarske navn, vil det vært mulig å danne seg et mer presist bilde av ungarernes utdanningsnivå. I tillegg vil det være mulig å undersøke hvor raskt ungarerne begynte å studere, hvor mange som fullførte studiene, og om det finnes noen fag hvor ungarerne er over- eller underrepresentert. Kildematerialet var slik at arbeidet med det dessverre ble uoverkommelig for denne studien.⁴³⁰

Det finnes altså ingen samlet oversikt over hvilke fag ungarerne studerte eller hvilken yrkesretning de valgte, men en NATO-rapport fra Vest-Tyskland viste at ungarerne var overrepresentert i yrker som medisin og ingeniøryrket, men også at en god del studerte filologiske fag.⁴³¹ Det er mulig å anta at det samme gjelder for gruppen som kom til Norge. Mitt utvalg viser da også en klar overvekt av realfaglige studenter og yrkeskarrierer (vedlegg 2, figur 3). Det er verdt å nevne at realfag ikke er like bundet til språklige og kulturelle kontekster, og dermed lettere å anvende over større deler av verden. Det er mulig å tenke seg at unge mennesker som har opplevd en revolusjon og det å være på flukt, ikke er sikre på hvor de vil komme til å tilbringe sine liv. Det kan være at nettopp denne usikkerheten førte til at mange valgte

⁴²⁶ <http://www.ssb.no/vis/emner/02/01//folketellinger/fob1950.html> Sist besøkt 08.12.2009 kl 14.

⁴²⁷ NOU 1986: 131-133 og DnF arkiv D.

⁴²⁸ NOU 1986: 115.

⁴²⁹ NOU 1986: 86.

⁴³⁰ Jeg har tatt kontakt med de største utdanningsinstitusjonene i Norge på 1950 og 1960-tallet, universitetene i Oslo og Bergen, Ingeniørhøgskolen i Oslo, NHH og daværende NTH. De har kun kartotekskort over sine kandidater på 1960-tallet, men det er mulig å gå gjennom disse kortene og lete etter ungarske navn, og således kanskje besvare disse spørsmålene. Andre utdanningsinstitusjoner enn de ovenfor nevnte bør kanskje inkluderes om dette skal utredes grundig, og både yrkesskoler og folkehøgskoler er interessante. Rammene for min studie har som nevnt ikke gjort det mulig å forfølge denne tråden.

⁴³¹ NSU arkiv: Flyktningespørsmål: NATO-rapport AC/52-D/275/6.

utdanninger og yrker som kan kalles internasjonale, en yrkeskarriere de kunne ta med seg og som var anvendelig i flere land.⁴³²

Det er verdt å peke på forskjellen mellom Overføringsstyrets gruppe og studentgruppen i forhold til hvor raskt flyktingene startet på en utdanning (vedlegg 2, figur 4). Flyktingene fra Overføringsstyret tok gjerne utdanning etter en tid i arbeidslivet, mens de som tilhørte studentgruppen, oftest startet rett etter ankomst til Norge. Et annet interessant aspekt som bør nevnes, er det store spennet som sannsynligvis fantes blant KFUM-guttene. Min undersøkelse har vist at én begynte å studere raskt, mens en annen hadde en tid i arbeidslivet først. NOUen har også avdekket at flere av KFUM-guttene raskt tok seg arbeid, for å ikke ligge sine pleiefamilier til byrde, for så siden å eventuelt ta utdanning.

Utdanningsmessig er ungarene en gruppe som har stått sterkt. Den har ikke bare ligget langt over gjennomsnittet for mange innvandrergupper som har kommet til landet på et senere tidspunkt, men som vi skal se, også godt over snittet for hva som var vanlig i den norske befolkningen generelt.

Utdanningsnivå i den norske befolkning på 1950- og 1960-tallet

I min gruppe hadde åtte av 24 tatt høyere utdanning i Norge innen 1970, og ytterligere fire hadde tatt fagutdanning. Dette viser at 12 av de 24 menneskene jeg har intervjuet, altså halvparten, hadde tatt formell utdanning i Norge før 1970.⁴³³ Dette er klart høyere enn snittet for befolkningen for øvrig.

Tall fra Statistisk Sentralbyrå viste at i 1960 hadde kun 1,1 prosent av den norske befolkningen fullført høgskole- eller universitetsutdanning,⁴³⁴ mens 4,4 prosent hadde fagutdanning.⁴³⁵ Fagutdanning var altså vanligere enn et akademisk studium. I 1960 holdt også om lag 3,5 prosent av den norske befolkningen på med høyere utdanning i 1960, og ca. 9,5 arbeidet med en yrkesutdanning. Dette viser at det var et økende antall som tok utdanning på 1950-tallet.⁴³⁶

I 1970 var andelen med høyskole- eller universitetsutdanning øket til fire prosent. Ettersom ungarene i stor grad var unge mennesker, er det viktig å se på tilsvarende aldersgruppe i Norge. I aldersgruppen 25 til 29 år, var andelen med fullført cand. mag. ni prosent for de norskfødte. Prosentandelen lå på kun på to for gjennomført hovedfag, både for aldersgruppen 25 til 29 og 30 til 39.⁴³⁷

For å oppsummere, kan vi si at ungarene i min studie har mye utdanning, og langt mer enn det som var vanlig i Norge på 1960-tallet. Forklaringen kan være sosialt og kulturelt betinget og ligge i ungarnes bakgrunn fra hjemlandet, som tidligere referert. Det kan se ut som om alder ved ankomst har hatt innvirkning på om ungarene har tatt utdanning eller ikke. Men hvordan har deres vei til uteksaminering vært? Jeg vil nå se på de forskjellige hovedgruppene, og la mine informanternes egne historier fortelle.

⁴³² Det er interessant å se at mine informanternes barn har valgt langt bredere i forhold til utdanning enn sine foreldre. De er alt fra førskolelærere, kulturarbeidere og kunstnere, til humanister, statsvitere, jurister, økonomer og helsepersonell. Felles med foreldrene er imidlertid at alle har fullført videregående skole og de aller fleste har gått videre til høyere studier.

⁴³³ Ytterligere tre tok høyere utdanning på deltid på 1980-tallet, men disse er ikke relevante for sammenligning med den norske befolkningen på 1950- og 1960-tallet, og de tas derfor ikke med her.

⁴³⁴ NOS 1964: 120.

⁴³⁵ NOS 1964: 106.

⁴³⁶ NOS 1964: 126, 129.

⁴³⁷ NOS 1975: 20 og 22. Utdanningsnivå er ikke delt inn etter alder i folketellingen fra 1960, kun fra 1970.

Overføringsstyrets gruppe

Av de 15 personene som kom på Overføringsstyrets gruppe som jeg har intervjuet, har fire fullført høyere utdanning, men kun én begynte på sin utdanning relativt raskt etter ankomst til Norge. Tre andre begynte også på skole rett etter ankomst, men på fagskole og folkehøgskole. De tre siste som tok høyere utdanning fikk først treårig høyskoleutdanning på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet.

Blant utdanningsløpene og yrkeskarrierene til flyktingene på Overføringsstyrets kvote, kan en se tre typer. Den ene ble raskt heltidsstudent, og behandles under studentgruppen. Den andre typen var under 20 år og ble plassert på yrkesskole eller folkehøgskole rett etter ankomst til Norge, og tok påfølgende fagbrev. I fremstillingene nedenfor, jeg kaller jeg disse Petra og Peter. De aller fleste tilhørte imidlertid en tredje type, som begynte å jobbe umiddelbart, og som etter en stund tok utdanning på deltid, enten på eget initiativ eller i regi av sin arbeidsgiver. Jeg har valgt å kalle denne typen Maria og Marius. Av de intervjuede tilhørende Overføringsstyrets gruppe, sorterte to under den første typen, studenten, tre under den andre, Petra og Peter, og de resterende ti under Mariaene og Mariusene.

Petra gikk på vanlig videregående i Ungarn, men hun ble allikevel plassert på yrkesskole på en tekstillinje, på tredje året da hun kom til Norge. Etter seks måneder på skole startet hun i lære. Hun hadde ingen innvirkning på hva slags linje hun ble plassert på. Ikke ble hun spurt, og ikke hadde hun språket til å forklare at hun slett ikke var glad i søm og tekstil.

Petra har imidlertid blitt værende innen dette yrket hele livet, men på en rekke forskjellige arbeidsplasser. Og hun ble glad i å sy etter hvert. Petra har ikke vært interessert i å stige i gradene, men hun har hatt en variert yrkeskarriere som fagarbeider. Årsaken til at Petra har skiftet arbeidsplasser, har vært at hun etter hver barnefødsel har gått en tid hjemme. Da hun skulle ut i arbeidslivet igjen, søkte hun seg til en annen arbeidsplass enn den hun hadde før hun fikk barn. Således har Petra hatt en variert yrkeskarriere, som har gitt henne muligheten til å jobbe innen svært forskjellige sider av tekstilindustrien.⁴³⁸

Høsten 1956 gikk Peter tredje året på fagskole i Ungarn, og i Norge ble Peter plassert på fagskole og internat sammen med noen andre unge ungarske gutter. Peter utdannet seg til låsesmed i Ungarn, men i Norge var ikke utdanningene like spesialiserte, og Peter fikk derfor generell undervisning i metallfag de månedene han gikk på skole. Peter fikk allikevel godskrevet sine år på yrkesskolen i Ungarn, og begynte i lære allerede høsten 1957. Da måtte han velge spesialisering på nytt. Peter fikk velge fritt hva han ville utdanne seg til, blant de yrkene bedriften kunne tilby. Peter valgte å holde seg til metallyrket, og ble dreier. Han fullførte læretiden ved bedriften, og gikk så over i faglært stilling samme sted. Her ble han til bedriften ble nedlagt på 1990-tallet, men han fortsatte etter hvert hos den nye eieren. Peter har med andre ord vært en meget stabil arbeidstaker.⁴³⁹

Det kan se ut som om det var tilfeldig hva slags yrkesfag ungarerne fikk ta, avhengig av arbeidsgiver og hvor i landet de ble plassert. Det er naturlig at flyktingene ble plassert ikke bare der det var arbeidsplass,

⁴³⁸ Informant 4.

⁴³⁹ Informant 13.

men også på skoler som utdannet arbeidskraft Norge trengte. Når språket var en barriere som hindret nordmenn i å spørre ungarerne hva de ønsket, og som gjorde det vanskelig for ungarerne å fortelle om sine preferanser, er det kanskje ikke overraskende at utplasseringen på yrkesskolene ble tilfeldig for en del. Utover høsten 1957 ble det, som tidligere nevnt, vanskeligere å arbeidsplassere ungarerne, og spesielt de unge flyktingene fikk derfor starte på yrkes- eller folkehøgskoler. Årsaken til de økte vanskene ligger sannsynligvis i konjunktursvingningene fra andre halvdel av 1957. Norge opplevde en markert oppgang i både innlandskonsum og eksportindustri i tiden 1953 til 1957, og nedgangen som begynte sensommeren 1957, kom til å vare om lag ett år. Etter dette var det igjen en kraftig økonomisk vekst i Norge.⁴⁴⁰ Således kan man si at de aller fleste ungarerne kom på et heldig tidspunkt, og de aller fleste rakk å få både jobb og bolig før nedgangstiden begynte.

Veien til et fagbrev ble kortere for mine informanter enn for noen fra NOUen som måtte starte på nytt. Her kan ikke alder ha spilt inn, da de som holdt på med å ta fagbrev i Ungarn i 1956, stort sett var jevngamle, uavhengig om de tilhørte min studie eller NOUens. Denne forskjellen understreker tilfeldighetene knyttet til plasseringen.

De to av kvinnene i min undersøkelse som reiste ut som au-pair, lærte seg fransk og engelsk. De tok også noe utdanning ved utenlandske universiteter og skoler. Nesten alle de jeg har intervjuet har lært seg engelsk, og stort sett i forbindelse med utenlandsopphold, arbeid eller utdanning.

Men med tanke på at majoriteten av ungarerne var mellom 18 og 24 år da de kom til Norge, etablerte mange familie i løpet av de første fem årene. Slik ble det vanskelig å begynne med studier. Marius havnet i denne situasjonen, og han fikk ikke studert før langt senere.⁴⁴¹

Marius fikk seg raskt jobb innen tekstilindustrien på et småsted i Norge. Han trivdes sosialt i miljøet, men ikke med arbeidsoppgavene. Via en bekjent, en ungare, fikk han tips om å søke jobb i betongindustrien i samme område. Her ble Marius i flere år, han fikk mange kurs i regi av bedriften, og etter hvert avanserte han internt. I løpet av disse årene i Norge traff Marius en norsk jente og fikk tre barn. De tok opp lån og bygde hus, og drømmen om å studere syntes fjernt for Marius. Det krevde sitt å ha arbeid, tre barn å følge opp og et lån å nedbetale.

Marius skiftet etter hvert jobb igjen, og også denne gangen var det en ungarsk bekjent som la inn et godt ord for ham. Men Marius ønsket å jobbe med mennesker, og da en norsk bekjent anbefalte ham en jobb knyttet til vanskeligstilt ungdom, grep han sjansen.

Marius' barn vokste til, han ble skilt og han fikk etter hvert mer tid til overs. Da bød endelig muligheten seg for Marius til å ta en utdanning. Og i en alder av 57 år fullførte han treårig høgskole i Norge. Han fortsatte å jobbe med mennesker, til han gikk av med pensjon ti år senere.

Det er flere trekk som er karakteristisk for ungarerne som gruppe ved Marius' fortelling. Jobbskiftene var i stor grad betinget av at han ønsket en annen jobb, ikke av at han ikke trivdes med sine kollegaer. De første jobbene fikk han via ungarske bekjente, men etter hvert som han etablerte et nettverk

⁴⁴⁰ Statistisk Sentralbyrå 1965: 360-361.

⁴⁴¹ Informant 9.

blant nordmenn, bidro det til hans tredje jobbskifte som gav en jobb han virkelig trivdes med. Således illustrerer Marius' historie viktigheten av å etablere et nettverk med befolkningen på stedet man bor. I tillegg viser hans fortelling at det økonomiske ansvaret for en familie ofte setter egne ønsker og drømmer til side, men det er ikke unikt for ungarerne.

Det hevdes at en liten gruppe av flyktninger som ble overført sent til Norge, måtte skrive under på at de ikke ville ta utdanning, men gå rett inn i arbeidslivet i Norge. Det har ikke vært mulig å finne belegg for dette i noen av arkivene jeg har gått gjennom. Men en av mine informanter tilhører denne gruppen.⁴⁴² Dette resulterte i at hun tok utdanning ved siden av sitt arbeid, og at hun først etter nesten 20 år i Norge, fikk tatt høgskoleutdanning. Marias fremstilling av sitt møte med utdanning og arbeidsliv i Norge er slik:

Maria og flere ungarske jenter ble plassert ved en fabrikk på et lite industristed da de kom til Norge våren 1957. Men bedriften jentene jobbet ved, ble stengt for sommeren. Dermed fikk de ikke lønn, og kunne heller ikke kjøpe seg mat. Jentene gikk i skogen og plukket bær, men det var ikke nok. De sultet.

Etter en uke ble lokalbefolkningen oppmerksomme på jentene, og de fikk mat av dem frem til bedriften startet opp igjen. En fikk jobb i en kolonialforetning for sommeren, og hun fikk bolig over butikken. Maria bodde ofte hos denne venninnen, som alltid hadde mat. Maria fortalte at det var varmt og lunt der, og det luktet godt; brød. Maria sov på et teppe på gulvet, men det viktigste for henne var at hun ikke var alene.

Maria ble imidlertid svært ulykkelig og deprimert; fordi hun mistrivdes med jobben, men mest fordi hun følte seg så ensom. Etter hvert ble det klart at Maria ikke kunne fortsette å jobbe på fabrikk, eller bo i det lille samfunnet. Maria fikk bolig i en større by, og jobb på en annen fabrikk. Ettersom Maria gikk på kjemiteknikerskole i Ungarn, ble hun plassert på en fabrikk innen kjemiindustrien. Men Maria ble satt til en mekanisk rutinejobb, som ikke hadde noe med kjemi å gjøre.

Men det hjalp ikke å flytte. Maria var fremdeles deprimert. De ansatte var søte og hyggelige mot henne, men hun kunne ikke snakke norsk, så hun kunne ikke snakke med dem. Dermed hadde hun heller ingen å betro seg til om alt det vanskelige. Blant annet at hun ble utsatt for seksuell trakassering av sjåfører som var innom bedriften for å hente varer. ”Altså, jeg hadde det jo bra. Jeg var ikke redd for at noen skulle komme og arrestere meg, og det var jo vidunderlig. Så jeg klager ikke. Men jeg var bare 18 år, hadde aldri vært borte fra familien min. Jeg var så ensom.”⁴⁴³

Sommeren 1958 kom det en rekke unge studenter til bedriften som sommervikarer, og en av jentene ble oppmerksom på Maria. Og da hun forstod hvordan ting var fatt, tok hun tak i situasjonen. Hver gang sjåfører kom til bedriften, gikk hun dit Maria arbeidet og var sammen med henne til de hadde reist. Men det viktigste var at hun ordnet så Maria kunne bli med henne på folkehøgskole høsten 1958. For Maria ble folkehøgskolen starten på et nytt liv. Hun følte at hun endelig kunne begynne å leve igjen. Hun var trygg, hun hadde venner, og hun fikk endelig lære norsk. Maria hadde ikke fått språkopplæring etter at hun kom til Norge, og mente hun ikke kunne mer enn noen få ord sommeren 1958, over ett år etter ankomst..

⁴⁴² I forbindelse med intervjuet vårt ringte hun og konfererte med en av dem hun kom sammen med for å være sikker på at dette faktisk stemte. Også NOUen fortalte om en informant som opplevde det samme, og denne informanten var kun 16 år. NOU 1986: 115.

⁴⁴³ Informant 6.

Våren 1959 kom det representanter fra de forskjellige høyskolene og universitetene i Norge til folkehøgskolen. I utgangspunktet følte Maria at hun ikke kunne søke, ettersom hun hadde skrevet under på at hun ikke ville ta utdanning i Norge, men vennene hennes overtalte henne. Maria ble anbefalt å søke ingeniørhøgskolen, og hun tok opptaksprøve i Oslo. Hun fikk beste karakter i realfagene, men strøk i norsk. Dermed kom hun ikke inn på ingeniørhøgskolen. Maria opplevde det som urettferdig, og mente skolen burde tatt henne opp, og gitt henne et intensivkurs i norsk før semesterstart.

I stedet fikk Maria plass på fagskole på kveldstid. I tillegg til at hun fikk en fulltidsjobb på dagtid. En av lærerne fikk imidlertid raskt øynene opp for Maria, og han ville overføre henne til ingeniørhøgskolen. ”Men så er det typisk min uflaks her i livet, for stakkas mann, han døde brått, før han hadde ordnet med papirene mine, og jeg fikk ikke bytte skole.”⁴⁴⁴

Maria fullførte fagbrevet og fikk en god jobb ved en forskningsinstitusjon, hvor hun fortsatte resten av sin yrkeskarriere. Etter ca. 15 år fikk Maria godskrevet mye av sin yrkespraksis, og fikk ta to års videreutdanning til å bli bioingeniør, på kveldstid og ved siden av full jobb. ”Da hadde jeg liksom endelig kommet dit jeg ville. Men det tok tid. Og det var tøft.”⁴⁴⁵

Ettersom Marias jobb innebar håndtering av kjemikalier, før verneutstyr var tilgjengelig og vanlig brukt, så var jobben relativt utsatt. På 1990-tallet fikk Maria stadfestet at hun var arbeidsufør på grunn av yrkesskade, og til slutt måtte hun gå av med uførepensjon.

Altså, jeg har kommet langt, men alt jeg har, det har jeg jobbet for selv. Ingen har gitt meg noe, og jeg har jobbet hardt for å få det så bra og ha så mye rundt meg. Ikke alle har hatt det like tungt som meg. Og det vil de på en måte ikke vite om. Det er jo bra at de har liksom blitt båret frem, men det er viktig å huske at ikke alle har hatt det så lett.⁴⁴⁶

Marias historie viser at nyankomne ofte står uten et nettverk, i tillegg til at de skal tilpasse seg en ny kultur og et nytt språk. Dette er utfordringer det kan være svært vanskelig å takle alene. Man er avhengig av hjelp. Enten fra et offentlig apparat, eller ved at medmennesker bryr seg tilstrekkelig til å ta affære. Marias historie forteller også noe mer, at det blant ungarerne i dag ikke er aksept for at noen har hatt et annet livsløp enn det som ligger fremst i bevisstheten til både ungarere og nordmenn, nemlig at de er en solskinnshistorie.

Mange av mine informanter fortalte at det var viktig for dem å klare seg selv, og verken å ligge det norske samfunn eller andre mennesker til byrde. Dette var også gjennomgående i NOUen. Dette har nok vært en sterk pådriver i ungarernes arbeidsinnsats, og muligens medvirket til at mange av de over 25 år ikke tok utdanning i Norge.⁴⁴⁷ For de færreste av flyktningene på Overføringsstyrets kvote var det derfor mulig å ta utdanning den første tiden. Dette var hovedsakelig på grunn av språkbarrieren, men også fordi det tok tid å orientere seg i utdanningssystemet, og på grunn av det økonomiske aspektet. De fleste har imidlertid tatt en eller annen form for utdanning etter hvert. Langt enklere var det for dem som kom på studentkvoten.

⁴⁴⁴ Informant 6.

⁴⁴⁵ Informant 6.

⁴⁴⁶ Informant 6.

⁴⁴⁷ NOU 1986: 108 og 123.

Studentgruppen

Allerede i januar 1957 hadde nesten 100 ungarske studenter kommet til Norge, og innen sommeren 1959 hadde totalt 160 ungarske studenter fått opphold og studieplass i Norge. Få andre land enn Norge fortsatte å ta imot ungarske studenter fra Østerrike etter 1957, og drivkraften bak de siste overføringene var Studentsambandet⁴⁴⁸, ikke den norske stat. Studentsambandet kom raskt på banen da det ble klart at flyktningestrømmen til Østerrike ikke ville avta med det første, og jobbet med tiltak både for overføring av studenter til Norge, og økonomisk støtte til dem som ble værende i Østerrike.⁴⁴⁹

Den opprinnelige kvoten Studentsambandet fikk overføre til Norge, var 120 studenter.⁴⁵⁰ De senere overføringene bestod gjerne av 10 til 20 personer, et par ganger i samarbeid med søsterorganisasjoner i Sverige og Danmark. Det var ikke mulig for Studentsambandet å overføre studenter til Norge før den økonomiske garantien var i orden, både for transport til Norge og opphold i landet de første ti månedene.⁴⁵¹ Overføringene ble stort sett finansiert av egne innsamlede midler i tillegg til støtte fra Røde Kors og DnF.

Studentgruppen i min studie bestod opprinnelig av fire personer fra sambandets kvote. Fra dette punktet i studien har jeg inkludert KFUM-guttene, en som kom på personlig garanti, en som kom allerede i 1952, og to av de intervjuede fra Overføringsstyrets kvote, da disse raskt tok heltids utdanning på dagtid på minst ett års varighet. Studentgruppen kommer derfor til å bestå av ti personer i den videre fremstillingen. Disse har alle studert raskt etter ankomsten til Norge, og i møtet med arbeidslivet, var de flytende i norsk og stilte med norske eksamenspapirer, på lik linje med norskfødte. Jeg vil også her benytte meg av en prototype, og kalle ham Farkas. Her følger en bit av hans historie.

Farkas tilhørte borgerskapet i Ungarn, og det var kun kontakter, tilfeldigheter og flaks som gjorde at han kom inn på medisinstudiet i hjemlandet. I Norge fikk Studentsambandet oversatt Farkas' eksamenspapirer, som han hadde klart å få med seg ut av Ungarn, og det ble raskt klart at han fikk godskrevet sine eksamener. "Det var Studentsambandet som organiserte alt i vårt liv, i begynnelsen."⁴⁵² lo Farkas. "De skaffet oss klær. Og de skaffet oss noen penger. Og de ordnet med språkundervisningen."⁴⁵³ Undervisningen ble holdt av en ungarsk kvinne som hadde bodd lenge i Norge, og som var gift norsk. Hun brukte Torbjørn Egners "Folk og røvere i Kardemommeby" som lærebok, og Farkas fortalte at han fremdeles kan boken utenat.

Høsten 1957 gikk Farkas på forelesningene sammen med sine fremtidige kullkamerater, som en del av norskundervisningen, men også for å ha noe å gjøre. I januar 1958 kunne han begynne å studere for fullt. Men det var tøft. Farkas hadde brukt nesten ett år på å lære seg norsk, bare for å oppdage at det meste av pensum var på engelsk. "Jeg kunne veldig, veldig lite engelsk. Så jeg kjøpte en bok i patologi, var på nesten 1000 sider eller noe sånn. Og så begynte på side én. Og begynte med å skrive ut alle ukjente ord. Og på

⁴⁴⁸ I dag Norsk Studentunion, NSU.

⁴⁴⁹ DnF arkiv: PA – D.

⁴⁵⁰ Jeg har snakket med fire som kom på den opprinnelige kvoten. Tre kom i desember 1956 og januar 1957, mens den siste kom sommeren 1957, og var av de siste av studentene som kom på den opprinnelige kvoten.

⁴⁵¹ DnF arkiv: PA – D.

⁴⁵² Informant 20.

⁴⁵³ Informant 20.

*første side fant jeg over 100 ukjente ord. Så det var... Det var en kjempejobb. [...] Det var beinhardt.*⁴⁵⁴
fortalte Farkas. Men etter hvert gikk det lettere, og Farkas oppnådde gode resultater.

*Det tok imidlertid tid å etablere en omgangskrets. Av venner fra studietiden er det flest ungarere han har kontakt med i dag. Det var en tøff tid for Farkas. Han lengtet hjem. Han følte seg ensom, og det tok lang tid før han fikk kjæreste. ”Man eksisterte liksom litt... Littegrann i et slags vakuum. Men det gikk.”*⁴⁵⁵

*Farkas jobbet hver sommerferie, og begynte på sin turnustjeneste i 1962. Etter det byttet han jobber noen ganger, og bodde på den måten både på Vestlandet og på Østlandet. Etter hvert fikk han jobb ved et sykehus i Oslo, og da var han gift. Her ble han i om lag seks år, bare avbrutt av ett års opphold i USA for å ta doktorgrad. Rundt 1970 startet han i en lederstilling ved et annet sykehus i Oslo-området, og fikk etter hvert også tilknytning til et universitet som professor II. På tross av at han trivdes svært godt, valgte han å skifte jobb til en høy administrativ stilling innen helsevesenet. Men han brant slik for forskningen han hadde drevet med ved sykehuset, at han etter hvert gikk tilbake dit, og ble der til han gikk av med pensjon. Han har hele tiden vært aktiv i sitt fagmiljø, og er fremdeles en flittig skribent for sin fagpresse. ”Det trivdes jeg med. Jeg synes at [...] var en fabelaktig arbeidsplass. Og en ting til som jeg må si. At etter at jeg ble ferdig og etablert i faget, yrket, og vi ble gift, så har livet vært uforbeholdent positivt. Jeg stortrives i Norge. Og jeg kunne ikke tenke meg å bosette meg i Ungarn. Jeg føler meg absolutt hjemme her.”*⁴⁵⁶ avsluttet Farkas.

Valg av utdanning

Studentsambandet fikk raskt laget en liste over utdanningsmulighetene i Norge; hva slags yrkesmuligheter de forskjellige studiene gav og om lag hva lønnen var som nyutdannet.⁴⁵⁷ Sambandet fikk oversatt eventuelle papirer studentene hadde med seg, men langt fra alle hadde eksamenspapirer. Disse fikk ta opptaksprøver for å se hvor i studieløpet de skulle starte.⁴⁵⁸ Studentsambandet fikk den ungarske artiumen godkjent på lik linje med den norske, og i 1959 var det ungarske studenter ved alle norske universiteter og høyskoler. Fra 1960 ble saksgangen enklere og det ble lettere for ungarerne å komme inn på utdanningsinstitusjonene i Norge, og sambandet opprettet et eget ombud for ungarske studenter i Norge. Asbjørn Eide, som hadde vervet den tiden det eksisterte, har fortalt at han primært hadde kontakt med studentene som kom på tilleggskvotene, og at deres møte med studielivet i Norge var godt organisert, da de først ankomne hadde banet vei.⁴⁵⁹

Studentsambandet klarte altså raskt å etablere en smidig ordning for studentene, slik at de som ønsket å fortsette på sine påbegynte studier, slapp å starte på nytt her i Norge, og det kan se ut som om disse fordelene var forbeholdt dem som kom på sambandets kvote. Det er også mulig at dette var unikt i 1957, og at den gode ordningen forsvant da flyktningestrømmen avtok. En av informantene giftet seg i 1963 med en ungarsk student som hun traff da han var på besøk i Norge. Han måtte forlate Ungarn på illegalt vis, men fikk med seg alle sine papirer. Allikevel fikk han ikke fortsette å studere i Norge uten en lang kamp.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Informant 20.

⁴⁵⁵ Informant 20.

⁴⁵⁶ Informant 20.

⁴⁵⁷ NSU arkiv: Flyktningespørsmål.

⁴⁵⁸ Informant 25.

⁴⁵⁹ Telefonsamtale med Asbjørn Eide 26.08.2009.

⁴⁶⁰ Informant 6.

Ikke alle KFUM-guttene begynte å studere. Samtlige av guttene var mellom 14 og 16 år ved ankomst til Norge, og således var flere i skolepliktig alder. Disse begynte naturlig nok på skolen, og falt inn i det samme utdanningsløpet som norskfødte tenåringer. *Men*; mange var engstelige for å være en økonomisk belastning for sine pleiefamilier, og begynte derfor å jobbe så raskt som mulig.⁴⁶¹ Disse kan derfor ha mer til felles med den tredje kategorien i Overføringsstyrets kvote, nemlig de som begynte å jobbe rett etter ankomst til Norge, enn med studentgruppen. Bildet har med andre ord flere nyanser enn det har vært mulig for meg å gå i dybden på i denne studien.

Seks av studentene i min studie har avlagt eksamener innen realfag, tre innen filologiske fag og en siste innen ledelse og administrasjon, med alt fra ettårige høgskolestudier til cand. mag, hovedfag og doktorgrader. En fortsatte på sin medisintidning fra Ungarn, og en annen på sin filologiske utdanning. Fire måtte velge studieretning for første gang, mens fire skiftet helt fagretning da de kom til Norge.

Alle som skiftet utdanning, tilhørte borgerskapet i Ungarn. To av dem var der blitt nektet å ta vanlig videregående, og var blitt plassert på yrkesskole. For dem var det naturlig å velge fag og utdanning etter egne interesser og ønsker da de kom til Norge. De to andre hadde kommet inn på universiteter i Ungarn, og en var nesten ferdigutdannet jurist høsten 1956. I Norge fikk han beskjed om at han ikke fikk godskrevet noe av sin utdanning om han begynte på juss i Oslo. På bakgrunn av dette, og at han ikke visste hvor han skulle tilbringe resten av sitt liv, ville han ikke risikere at nok en utdanning ikke kunne brukes. Han fortalte at mange av ungarerne var usikre på om de kom fikk bli i Norge, og at de ville ta en utdanning de kunne bruke uansett hvor i verden de kom til å bo. Han valgte derfor realfaglig utdanning, på tross av en interesse for filologiske fag. Verken han eller noen av de andre bidragsyterne kjente til noen ungarere som ble jurister.⁴⁶²

En fortalte at han hadde hørt at det var lettere å komme inn på upopulære linjer i Ungarn, for så siden å bli overført til en mer attraktiv linje. Derfor søkte han seg bevisst til et lite populært studium ved et lite universitet. Selv i Ungarn hadde han ingen planer om å fortsette innen denne retningen, så da han kom til Norge, falt det seg naturlig å skifte studieretning. Han ble sivilingeniør. ”Det var bare tre ting man kunne bli, i alle fall i min familie. Du kunne bli jurist, men det var jo utelukket. Og da var det bare to ting igjen. Det var lege eller ingeniør. Det var bare de tre yrkene jeg egentlig visste om. Alle i familien var det.”⁴⁶³

For Farkas var det naturlig å fortsette på sin legetidning, selv om det var tilfeldig at han hadde begynt på medisin i Ungarn. Filologen som fortsatte innen sitt fagfelt, var lidenskapelig i sine interesser, og for ham var det ikke aktuelt å studere noe annet enn språk og historie.⁴⁶⁴

Det var ikke mulig for noen av ungarerne å begynne å studere vårsemesteret 1957. Årsaken var språkbarrieren. Noen klarte å lære seg tilstrekkelig norsk til å starte med studier høsten 1957, mens andre ventet til vinteren 1958. De første ti månedene skulle studentene bruke til å lære norsk og å ta forberedende prøven. I tillegg fikk de fleste studentene følge forelesninger med sine fremtidige studiekamerater denne første tiden, som en del av norskopplæringen, og for at de skulle komme inn i studiemiljøet.

Norskkurset ble ledet av en norsk gift ungarsk kvinne som hadde bodd mange år i Norge, Ilona Dahl. Alle KFUM-guttene fikk også tilbud om norskopplæring, men på grunn av at mange fikk familier et godt

⁴⁶¹ Informant 14 og NOU 1986: 108.

⁴⁶² Informant 17.

⁴⁶³ Informant 22.

⁴⁶⁴ Informant 20 og 21.

stykke unna Oslo, var det ikke alle som klarte å følge undervisningen. Dermed ble det en viss forskjell i den organiserte språkopplæringen mellom KFUM-guttene og studentgruppen. Mange av KFUM-guttene begynte imidlertid på skole, og således lærte de seg raskt norsk der.

Et av sambandets viktigste bidrag var den første norsk-ungarske/ ungarsk-norske ordboken i Norge, som kom ut høsten 1957.⁴⁶⁵ Arbeidet ble ledet av den ungarskfødte Csiky Denis, og han arbeidet gratis for sambandet. I tillegg bidro de ungarske studentene som allerede var i Norge, noen av de nyankomne og flere norske filologer. Overføringsstyret dekket halvparten av utgiftene til trykking av boken, resten klarte sambandet å samle inn fra egne aksjoner og sine faste økonomiske bidragsytere. Ordboken var gratis og ble sendt ut til alle ungarerne det fantes en registrert adresse på, ikke bare studentene.⁴⁶⁶

Studentsambandet stilte også med tolk i ungarernes møte med Universitetet i Oslo. Tolkene var hovedsakelig ungarske studenter som hadde kommet til Norge før 1956, og de ble en del av det ungarske miljøet som oppstod i kjølvannet av 1956. En av tolkene fortalte at de blant annet informerte flyktingene om norske sosiale koder og tok opp temaer som de norskfødte studentene ikke visste kunne være et problem. Spesielt la min informant vekt på å fortelle sine landsmenn at det norske gemyttet var helt annerledes enn det ungarske, og at de for all del måtte tone ned sitt temperament.

Mye av den økonomiske støtten Studentsambandet formidlet til ungarerne, kom fra DnF, Røde Kors og Kirkens Nødhjelp. Men sambandets evne til å samle inn egne midler var en av årsakene til at både Røde Kors og DNF fortsatte å gi økonomiske bidrag når sambandet henvendte seg til dem.⁴⁶⁷

De ungarske studentene fikk først et bolig- og underholdsstipend i regi av sambandet i ti måneder. Det var åpent for alle ungarere å søke, også de som kom på Overføringsstyrets kvote. Men det var ikke noen automatikk i at disse fikk stipend, slik det var for studentene på studentkvoten.⁴⁶⁸ Det forekom noe misbruk av stipendordningen til å begynne med, og kriteriene for å få studieplass og stipend ble strammet inn.⁴⁶⁹ Noen av informantene kommenterte at de visste om flere som registrerte seg som studenter, uten noen intensjon om å studere, bare for å få stipendet i ti måneder. De fortalte at kravene for å få stipendet ble skjerpet, og at de som både jobbet og mottok stipend dermed ble ekskludert.⁴⁷⁰

Ungarerne måtte kvalifisere spesielt for å få studielån de første årene. De måtte ha studieplass, og de måtte kunne norsk. Lånecassen regnet at det tok ca. ett år å lære norsk godt nok til å kunne studere, og gav dermed uansett ikke studielån før den aktuelle kandidaten hadde vært i Norge i ett år.⁴⁷¹ På bakgrunn av dette kan man si at Lånecassen i realiteten var åpen for alle ungarerne etter at de hadde vært i Norge i ett år. Hvor praktisk mulig det var for alle å begynne å ta en utdanning, er en annen sak. I 1960 ble det opprettet et hjelpefond for de ungarske studentene. Her kunne de søke om støtte til bøker, klær, legeutgifter og annet. I

⁴⁶⁵ Ordboken hadde en kost grammatikkdel, men ingen parlør. På de fleste kursene ble de imidlertid delt ut stensilerte ark med korte setninger.

⁴⁶⁶ NSU arkiv: Flyktnings spørsmål.

⁴⁶⁷ NSU arkiv: Flyktnings spørsmål og DNF arkiv: PA – D.

⁴⁶⁸ DnF arkiv: PA – D.

⁴⁶⁹ DnF arkiv: PA – D.

⁴⁷⁰ Informant 18 og 20.

⁴⁷¹ NSU arkiv: Flyktnings spørsmål.

tillegg foregikk det også rene innsamlinger av alt fra klær til toalettsaker og sigaretter, som ble fordelt blant studentene i Norge eller sendt til de ungarske studentene som fremdeles var i Østerrike.⁴⁷²

Studentene hadde i liten grad arbeid i løpet av studieåret, men i alle ferier jobbet de, blant annet som sjåfør, maler og sjauer. Én hadde sågar jobb som oppsynsmann i en nasjonalpark på fjellet.⁴⁷³ Dette viser en stor spennvidde, og at likhetene mellom de ungarske og de norske studentene når det gjaldt arbeid under studietiden, var langt større enn forskjellene.

Alle omtalte det som positivt å studere, men de beskrev også en tung tid, emosjonelt og materielt. Samtlige var enige i at det var lettere å få kontakt med norske studenter etter at de flyttet til studenthybler, men de fleste sa at det var vanskelig å få riktig gode norske venner. De nærmeste vennene deres i studietiden var ungarere. Kun én nevnte en norskfødt studiekamerat som en av sine nærmeste venner den dag i dag.

Sambandet arrangerte en ukes sommerleire for de ungarske studentene somrene 1957 og 1958, for at de skulle ha muligheten til å bli kjent med norsk kultur. I tillegg arrangerte det regelmessig sosiale treff for de ungarske studentene, og hadde en rekke sosiale tiltak rettet mot dem. Tiltakene var imidlertid i stor grad rettet mot ungarerne som gruppe, og fungerte derfor ikke som en døråpner inn i et norsk studiemiljø.⁴⁷⁴

Den tidligere nevnte NATO-rapporten om ungarske studenter i Vest-Tyskland fortalte at det var lagt stor vekt på at også tyskere skulle være med på sosiale tilstelninger for ungarerne, og tyske studenter var alltid med i de ungarske studentforeningene i Vest-Tyskland.⁴⁷⁵ I Norge fikk ungarerne en fadder de kunne rådføre seg med om spørsmål knyttet til studiene, men kontakten var hovedsakelig begrenset til dette.⁴⁷⁶

Flyktningerådets generalsekretær, Arne Fjellbu, berømmet Studentsambandet for deres håndtering av de ungarske studentene, og mente at etter samtaler med kollegaer fra en rekke andre land, kunne han slå fast at arbeidet med de ungarske flyktningestudentene ikke var like vellykket som i Norge.⁴⁷⁷

Oppsummering

Det synes klart at ungarerne har tatt mye utdanning, og at de lå høyt over snittet for den norske befolkningen på 1950- og 1960-tallet. Men veien til utdanningen har ikke vært like enkel for alle, og de fra Overføringsstyrets gruppe som har tatt utdanning i Norge, har gjort det på andre premisser enn flyktningene tilhørende studentgruppen. De fikk mye økonomisk, språklig og praktisk hjelp og støtte den første tiden, nesten utelukkende i regi av Studentsambandet. På tross av andre forutsetninger har nesten alle i min studie som kom på Overføringsstyrets kvote, tatt en eller annen form for utdanning. Men det skjedde gjerne etter en tid i arbeidslivet, og ofte ved siden av full jobb. Ungarerne er representert innen svært mange forskjellige yrker, både akademiske og praktiske. Blant akademikerne var mange realister og noen filologer, mens få eller ingen synes å ha blitt jurister. Utdanningsmessig kan det altså se ut som om det er hold i Jaglands uttalelse om at ungarerne er en solskinnshistorie, i alle fall om man måler oppnådd resultat. Sett i lys av dette, er det interessant å se om ungarerne har lyktes på tilsvarende måte i arbeidslivet?

⁴⁷² DnF arkiv: PA – D.

⁴⁷³ Informant 8 og 17.

⁴⁷⁴ NSU arkiv: Flyktningespørsmål.

⁴⁷⁵ NSU arkiv: Flyktningespørsmål: NATO-rapport AC/52-D/275/6.

⁴⁷⁶ DnF arkiv: PA – D.

⁴⁷⁷ DnF arkiv: PA – D.

Yrkeskarriere i Norge

Det å ha et arbeid gir en følelse av å mestre noe, å bidra og å være viktig. Vi har sett at mange av ungarerne var svært opptatt av at de kom til å få et arbeid raskt etter ankomst til Norge, og at dette faktisk også ble realiteten for mange. Fra mer eller mindre første stund i sitt nye hjemland hadde ungarerne muligheten til å klare seg selv, og til å jobbe for å skape seg det livet de ønsket. Knut Kjeldstadli mener at graden av sysselsetting kanskje er det beste målet på integrasjon,⁴⁷⁸ og alt tyder på at ungarerne meget raskt ble integrert i det norske arbeidslivet.

I denne delen av kapitlet vil jeg forsøke å belyse hvordan ungarerne opplevde møtet med det norske arbeidslivet, og om de har trivdes med sine yrkeskarrierer. Hvor stor innflytelse hadde de på valg av sin første jobb, og hvor relevant var denne i forhold til deres kompetanse? Videre vil jeg se på hvor raskt de fikk en jobb som var relevant, eller en jobb de ønsket seg? Følte de at de ble tatt godt imot, og var det lett å komme i kontakt med norske arbeidskollegaer? I tillegg vil jeg forsøke en viss generalisering for å se hva slags utvikling deres yrkesliv har hatt. Disse elementene kan kanskje belyses ved blant annet å se på hvor ofte og av hvilke årsaker de har skiftet jobb.

Organisering av arbeidsplasseringen

Som tidligere nevnt bestod Overføringsstyret av blant annet representanter fra Arbeidsdirektoratet, LO og Norges Arbeidsgiverforening. Dette ga en god forutsetning for å kartlegge ledige stillinger som kunne være aktuelle for ungarerne. Den 12. desember 1956 hadde 100 kommuner i 16 fylker fått en henvendelse fra Overføringsstyret om å undersøke mulighetene for å motta ungarske flyktninger.⁴⁷⁹ Vi ser igjen at da norske myndigheter først fattet vedtaket om å motta ungarske flyktninger til Norge, så gikk organiseringen raskt og effektivt. Kommunene sendte ut henvendelser til lokale bedrifter og averterte i avisene etter arbeidsplasser for ungarerne. I tillegg sendte Arbeidsdirektoratet ut lister til gjennomgangsstedene over ledige stillinger det hadde fått inn. Gjennomgangsstedene stod så for koblingen av flyktningene og arbeidsgiverne.⁴⁸⁰

Innflytelse på arbeidsplasseringen

Det ble opprettet kommunale arbeidskontorer knyttet til flere av gjennomgangsstedene, og disse bistod med å kartlegge ungarernes kompetanse og å hjelpe dem med å finne en passende jobb. De færreste i undersøkelsens intervjugruppe ble spurt om hva de ønsket. De våget heller ikke å komme med ønsker, og langt mindre krav. Noen opplevde å bli kalt inn til samtale gruppevis, og ble forklart at de skulle reise til et gitt sted allerede neste dag, og starte enten på skole eller i jobb.⁴⁸¹

Det kan se ut som om ungarerne hadde svært liten innflytelse over den første arbeidsplasseringen. Dette skyldtes ikke nødvendigvis vrangvilje eller overstyring fra Overføringsstyret eller de frivillige organisasjonene som hjalp til med arbeidsplasseringen. Det neste eksempelet vil illustrere at dersom ungarerne kom med konkrete ønsker, så forsøkte hjelpeapparatet å innfri dem.

⁴⁷⁸ Kjeldstadli 2008: 110.

⁴⁷⁹ Røde Kors Arkiv: Ungarnhjelpen.

⁴⁸⁰ DnF arkiv: PA – D.

⁴⁸¹ Informant 4, 13 og 23.

En av mine informanter ble plassert som stuepike på et høyfjellshotell. Hun kom selv fra det øvre borgerskap og mistrivdes meget. Ikke bare gjorde hennes bakgrunn at hun følte det var feil å re senger, men hun opplevde også at hun ikke hadde noe til felles med de andre stuepikene. Hun hadde et sterkt behov for å være i nærheten av mennesker hun anså som sine likeverdige. Dermed tok hun kontakt med DnF og bad om å få komme til en storby, helst Oslo, og sa at hun gjerne ville jobbe på et laboratorium. DnF hjalp henne umiddelbart med å få en laboratoriejobb i Oslo.⁴⁸² En annen informant fikk velge mellom to arbeidsplasser. Valget ble imidlertid tilfeldig, basert på at han visste om en annen ungarer ved en av bedriftene.⁴⁸³

Dette viser at det faktisk var mulig for ungarerne å komme med ønsker. Allikevel gjorde de færreste det. Forklaringen kan ligge i språkbarrieren, men mye av årsaken var nok også det at ungarerne ikke visste hvilke muligheter som fantes i Norge, at de var preget av at de nylig hadde forlatt sitt hjemland, og at de en tid hadde sittet ørkesløse i store flyktningeleire i Østerrike og Jugoslavia. Således kan man ikke nødvendigvis klandre organiseringen fra norsk side, eller ungarerne for ikke å ha vært tydelige med sine ønsker.

Funnene både i min studie og i NOUen er såpass entydige, at det må være mulig å anta at dette gjaldt for ungarerne som gruppe; de aller færreste hadde innflytelse på valg av sin første arbeidsplass i Norge.

Tidsperspektiv i påvente av arbeidsplassering

Arkivene til DnF fortalte om rask arbeids- og boligplassering; de fleste var plassert innen to uker, og kun noen få måtte vente lenger enn tre måneder.⁴⁸⁴ Alle bortsett fra én av informantene i min studie bodde kort tid i gjennomgangsleirene før de fikk arbeid, men det er av interesse å trekke frem de problemene han opplevde knyttet til ventingen. Jeg velger å kalle informanten Jonas, og jeg vil her forsøke å belyse hans opplevelse.

*Vel fremme i Norge tok Jonas seg jobb på kjøkkenet på sitt gjennomgangssted. Han orket ikke å gå og dagdrive, han måtte ha noe å gjøre. Føle at han var til nytte og ikke til bry. Jonas opplevde det som vondt å se at de aller fleste andre raskt fikk tilbud om jobb og bolig, og at han måtte vente. Han forstod imidlertid at det ble sånn, han var ung og uten familie og forpliktelser, og i tillegg hadde han jo jobb i leiren. Men det var med vemod i stemmen at Jonas sa: ”Kjenner flere som var i familier sammen med nordmenn. Men vi hadde ikke noe, eller **jeg** hadde ikke noe spesielt sted å være. Jeg var helt alene.”⁴⁸⁵ Høsten 1957 anbefalte tolken, som ofte besøkte leiren, at Jonas og de siste unge mennene skulle forsøke seg som sjømenn. Dermed dro Jonas til sjøs et par år, før han fikk seg jobb i industrien.*

Det kan være verdt å belyse situasjonen i arbeidsmarkedet i Norge da ungarerne kom til landet, og således få en forståelse for hvordan arbeidsplasseringen av nesten 1500 mennesker kunne gå så raskt. I Norge var arbeidsledigheten ca. 0,4 prosent i 1956 og ca. 0,42 prosent i 1957.⁴⁸⁶ I et arbeidsmarked hvor

⁴⁸² Informant 3.

⁴⁸³ Informant 9.

⁴⁸⁴ DnF arkiv: PA – D.

⁴⁸⁵ Informant 15.

⁴⁸⁶ <http://www.ssb.no/histstat/aarbok/ht-0603-252.html> (sist besøkt 10.12.2009, kl 11:00). Her har jeg gått inn på den norske historiske statistikken og regnet ut hvor stor prosent som var arbeidsledig, basert på antall arbeidsledige i forhold til befolkningstallet. Disse tallene er noe upresise, da det ikke oppgis når på året de forskjellige tallene er fra. En av Statistisk Sentralbyrås rapporter sa imidlertid at arbeidsledigheten steg i andre halvdel av 1957. Statistisk Sentralbyrå 1965: 361.

svært få stod utenfor, kan man forestille seg at det var liten motstand mot å ansette utlendinger, de ble heller ønsket velkommen av både bedriftseiere og arbeidskollegaer. Ved i tillegg å ha in mente at Norge hadde et enormt behov for faglært arbeidskraft i en stadig voksende industri, og at andelen av befolkningen med fagbrev kun var på 4,4 prosent i 1960, er det lett å forstå den raske arbeidsplasseringen.

I oktober 1956 hadde Arbeidsdirektoratet oversikt over 3030 ubesatte stillinger i Norge, innen alt fra husarbeid, bygg og anlegg, industri, skipsfart og akademiske yrker.⁴⁸⁷ Det var rom for å ta imot arbeidsføre mennesker til Norge. Det var imidlertid et problem at det var flest ledige jobber i tilknytning til storbyene, mens det her var svært vanskelig å finne boliger.⁴⁸⁸ Dette brevet til Arbeidsdirektoratet er fra et verksted på Vestlandet, og fanger på mange måter kjernen i holdningene blant bedriftseiere i Norge i disse årene.

Vi tillater oss med dette å forespørre om det her i landet vil bli gitt immigrasjonstillatelse for ungarske, eventuelt andre, politiske flyktninger. Som bekjent er det en skrikende mangel på dyktige fagarbeidere i nær sagt alle yrker her i landet, og behovet i bilmekanikerbransjen er ikke minst. Vårt firma kunne eventuelt plassere tre-fire dyktige mekanikere, helst enslige på grunn av boligforholdene.⁴⁸⁹

Det finnes en rekke slike brev i DnFs arkiver, og de kan kanskje bidra til å belyse noe av den store forskjellen mellom arbeidsutplasseringen i Norge og i Danmark. I Norge gikk det, som vi har sett, raskt å finne arbeid til de aller fleste. I Danmark, derimot, ble mange av ungarerne sittende i mottaksleire i flere måneder, og DnFs arkiver rapporterte om problemer med å skaffe ungarerne arbeid i Danmark. Det var stor motstand mot å ansette ungarere blant arbeiderne på fabrikker og andre arbeidsplasser, og det ble dannet flere opprop mot det i lokale aviser.⁴⁹⁰ Industrien i Danmark opplevde en kraftig nedgang i antall sysselsatte i 1957 og landet hadde totalt sett 10,2 prosent arbeidsledige, men en høyere andel i alderen 22-34, altså samme aldersgruppe som ungarerne stort sett tilhørte.⁴⁹¹ Forholdene i Sverige var mer lik de norske. Landet var inne i høykonjunktur da majoriteten av flyktingene ankom Sverige, og de aller fleste fikk raskt arbeid.⁴⁹² I februar 1957 var arbeidsledigheten i Sverige på 0,6 prosent.⁴⁹³ Forholdene for arbeidsplassering i de tre landene var med andre ord svært forskjellig, og konsekvensen ble at mens plasseringen gikk relativt raskt i Norge og Sverige, tok det opp mot ett år for enkelte i Danmark.⁴⁹⁴

Hvor relevant var ungarernes første arbeidsplasser i forhold til deres kompetanse?

På bakgrunn av de innrapporterte tilgjengelige jobbene, ble det forsøkt å finne rett ungarer til rett jobb. Det viktigste var å få dem i arbeid. Der det var et tilbud, var det en plass som måtte fylles, og gjerne raskt.

⁴⁸⁷ Sos.dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

⁴⁸⁸ Sos.dep. arkiv: Nytt 3. Sosialkontor B – Da.

⁴⁸⁹ NOU: 1986: 110.

⁴⁹⁰ DnF arkiv: PA – D

⁴⁹¹ Jensen 2000: 361-36.

⁴⁹² Svensson 1992: 205-206.

⁴⁹³ <http://www.scb.se/statistik/BE/BE0101/2006A01/Be0101Folkmaengd1860-2006.xls> (sist besøkt 04.03.2008, kl 12:00) og Kunglige Arbetsmarknadsstatistik 1956-1958, s. 1-3 i hvert bind, (316.5 (36) S96a, Stockholm: her har jeg gått inn på den svenske historiske statistikken og regnet ut hvor stor prosent som var arbeidsledig, basert på antall arbeidsledige i forhold til befolkningstallet.

⁴⁹⁴ Koch 1964.

Ut fra DnFs arkiver er det ikke mulig å se konkret hva slags arbeidsoppgaver eller stillingsbeskrivelse ungarerne fikk på sine arbeidsplasser. Det er allikevel mye som tyder på at de ble plassert innen sitt yrkesfelt, men ofte som ufaglært hjelpearbeider.⁴⁹⁵ Flere av mine bidragsytere fikk arbeid innen områder de hadde skolegang og yrkeserfaring fra, men ikke nødvendigvis i stillinger som gjorde at de fikk brukt sin kompetanse.⁴⁹⁶ Både i min studie og i NOUen kommer det imidlertid frem at de fleste forstod at de måtte lære seg norsk før de kunne få en noe mer relevant jobb. En av mine informanter uttrykte det slik:

Så snart vi har fått jobb og fått en fast inntekt, så var det egentlig bare å jobbe seg opp. [...] Jeg jobbet først i verkstedsavdelingen. Men jeg har, altså, egentlig instrumentteknikklinjen, så det passet egentlig. Men jeg har nå hatt mer interessen for elektriske områder. Så jeg gikk forholdsvis fort... Etter at jeg kunne såpass norsk at jeg kunne liksom, snakke lite grann. Så ble jeg flyttet opp til elektrisk montasjeavdelingen. [...] Sånn begynte det.⁴⁹⁷

For noen opplevdes det frustrerende å bli degradert til ufaglært arbeid, og det var gjerne verst for dem som hadde vært yrkesaktive i Ungarn i flere år. En av mine informanter fortalte at det føltes rart å gå og rydde rundt maskinene han hadde betjent i mange år i Ungarn. Men etter hvert så ledelsen hva han kunne, og han fikk jobb på en av maskinene i verkstedet.⁴⁹⁸ NOUen fortalte om tilsvarende opplevelser blant flere av sine informanter, og igjen kom det frem at de som opplevde dette mest problematisk, var de som hadde jobbet en del år.⁴⁹⁹ En av mine informanter som hadde jobbet som tekniker i bare ett år, hadde imidlertid ingen problemer med å forstå at han ikke kunne gå rett inn i sin vante jobb, og så det som naturlig at han måtte jobbe seg oppover.⁵⁰⁰ Dette kan støtte min påstand om at alder har vært avgjørende for møtet med og den første tilpassningen til det norske arbeidsmarkedet.

To i studiens intervjugruppe gikk rett inn i sine gamle yrker, og fikk samme lønn som sine faglærte norske kollegaer, til tross for at de ikke hadde papirer med seg fra Ungarn.⁵⁰¹ En annen, som heller ikke hadde papirer, fikk jobb som faglært, men lønn som ufaglært. Dette kan kanskje gjenspeile noe av tilfeldighetene som preget arbeidsplasseringen, og dermed også ungarernes møte med det norske arbeidslivet. NOUen fortalte om flere informanter som opplevde å få lønn som ufaglært, men ikke om noen som fikk godskrevet all sin arbeidspraksis fra Ungarn. Det er derfor grunn til å tro at det ikke var uvanlig at ungarerne fikk mindre ansvar og lavere lønn enn deres kompetanse skulle tilsi. Det er mulig at språkbarrieren bidro til at arbeidsgiverne var usikre på ungarernes kompetanse, og at de følte for å se den i praksis, før de ville gi dem ansvar og lønn i forhold til deres kompetanse. Det er også en tanke at norske arbeidsgivere kanskje vurderte at det ville ta lenger tid å lære opp ungarerne, nettopp på grunn av språkbarrieren. Mange i NOUen

⁴⁹⁵ Dette kan til en viss grad studeres ved å lese flyktningenes registreringskort, hvor yrke stort sett står oppgitt. Siden kan man lese kommunikasjon mellom DnF og flyktningen, der det finnes, og således få et innblikk i hvordan arbeidslivet fortonet seg for dem. DnF arkiv: S.

⁴⁹⁶ Informant 2, 6, 13 og 16.

⁴⁹⁷ Informant 2.

⁴⁹⁸ Informant 16.

⁴⁹⁹ NOU 1986: 112-113.

⁵⁰⁰ Informant 2.

⁵⁰¹ Informant 11 og 12.

fortalte at de følte seg utnyttet av arbeidsgiveren, mens andre uttrykte at de følte seg utnyttet der og da, men at de i etterkant har forstått at de ikke ble det.⁵⁰² Min informant følte seg ikke utnyttet, men urettferdig behandlet. Det tok ham flere år å kjempe gjennom at han skulle få ta fagprøven på nytt i Norge, for å få fagarbeiderlønn. Han opplevde at språket var en hemske til å begynne med, siden at systemet var vranggrodd.⁵⁰³ Her følger en bit av hans historie:

Sandor hadde fagbrev som maskinreparatør og ingeniørdiplom fra Ungarn, men han måtte starte som ufaglært hjelpearbeider i Norge. Han forsøkte til ingen nytte å få sin arbeidsgiver til å godkjenne hans papirer fra Ungarn, eller å la ham ta fagprøven på nytt. Det hjalp heller ikke at den norsk-ungarske foreningen fikk oversatt hans papirer, som Sandors mor hadde klart å smugle ut med et brev.

Men ledelsen så raskt at han var dyktig, og ikke bare satte de ham etter hvert til å arbeide på maskinene, men de gav ham også en lærling. Da gikk Sandor til fagbevegelsen, og fortalte at han hadde hjelpearbeiderlønn, men jobbet som faglært og nå hadde han fått lærling i tillegg. Klubblederen sto på for ham, men det tok tid, nesten to år. Så dukket plutselig to representanter fra Opplæringsnemda opp og sa han skulle få ta fagbrev. Men Sandor hadde ikke jobbet som maskinreparatør i Norge, han hadde jobbet som dreier, og ville ta fagbrev i det. Og det var ikke helt enkelt, men til slutt gav Opplæringsnemda etter, og han leverte fagprøven på halv tid, med svært god vurdering. ”Så nå sitter jeg med ungarsk maskinreparatørfagbrev og ingeniørdiplom, og så norsk dreiefagbrev. [...] Og så, et år senere, det gikk sånn at jeg lærte meg mer og mer språk, og da tok jeg sjansen på å søke ingeniørjobb. Og det fikk jeg.”⁵⁰⁴

For Sandor tok det 2,5 år å få anerkjennelse og lønn som faglært, og ytterligere ett år å få en ingeniørjobb. Da han søkte ingeniørjobber, hadde han alle sine papirer i orden fra første stund og han hadde lært seg norsk. Dermed følte han at barrierene var borte, og at han stilte på lik linje med en hver norskfødt ingeniør.

Sandors historie peker også mot et annet viktig element, nemlig at den norsk-ungarske foreningen var behjelpelig med å få oversatt papirer for flyktningene som kom på Overføringsstyrets kvote. Røde Kors' arkiver rapporterte om at overraskende mange hadde med seg papirer ut fra Ungarn, mens de som ikke hadde fått med seg slik dokumentasjon, gjerne fikk den smuglet ut av gjenværende familiemedlemmer.

Fem av informantene har vært ett eller flere år til sjøs. Med tanke på at Ungarn ikke har kystlinje, var ikke dette et naturlig valg for mange. I Norge var det imidlertid svært vanlig at unge menn tok seg noen års tjeneste til sjøs. Jonas reiste fordi det viste seg å være eneste jobbmulighet for ham høsten 1957, de andre reiste ut fordi de ønsket å forsøke sjølivet. Det at så mange som fem av dem jeg har intervjuet har vært til sjøs, kan kanskje fortelle noe om hvor raskt ungarerne tilpasset seg det norske arbeidslivet og kulturen.

Ikke alle bedrifter og foreninger svarte på henvendelsene fra myndighetene og foreningene. For å bøte på dette drev frivillige organisasjoner som Røde Kors og Caritas oppsøkende virksomhet. De tok med seg flyktningene rundt om til aktuelle arbeidsgivere og forhørte seg om de trengte arbeidskraft. To av mine informanter fikk jobb på denne måten. Den ene opplevde møtet med bedriftseieren slik:

⁵⁰² NOU 1986: 114.

⁵⁰³ Informant16.

⁵⁰⁴ Informant 16.

Og så gikk vi på [butikken] og spurte der. Og så sa han, eieren, og så der spurte han: "Har du noen papirer på at du er utlært?" Nei, jeg hadde ikke noen papirer. "Nå kom nå med i skjærerommet." sa han. Og der hang han opp [...] Og jeg begynte å skjære. Og da, ikke var jeg halvveis en gang, han sa med en gang: "Du er ansatt, du er ansatt." Ja.⁵⁰⁵

Denne informanten fikk fagarbeiderlønn og ansiennitet for sin arbeidserfaring fra Ungarn fra første dag. I tillegg skulle han gifte seg to dager senere, og hans nye arbeidskollegaer samlet inn 100 norske kroner brudeparet fikk i gave. Informanten ble på denne arbeidsplassen til han gikk av med pensjon.⁵⁰⁶

Jobbskifter

Som sagt var det få av ungarerne som spurte eller kom uoppfordret med ønsker for type arbeid, og det kan ha bidratt til hyppige jobbskifter for mange den første tiden. Av de 15 som kom på overføringsstyrets kvote fikk 11 sin første jobb i industrien, men de fleste forsvant raskt til andre næringer. Ved jobb nummer to, var det syv som fremdeles arbeidet i industrien.⁵⁰⁷ Ved jobb nummer tre, var det kun fire.⁵⁰⁸ På 1980-tallet forlot enda en industrien, og bare tre fortsatte i industrien hele sin yrkeskarriere. Samtlige av disse tok fagbrev i Norge, og de har følt at de har havnet på riktig hylle.⁵⁰⁹

Jobbskiftene kan tyde på at mange ble plassert i yrker eller på arbeidsplasser de følte ikke var riktige for dem. 20 av de 24 i intervjugruppen kom fra familier med adelig og borgerlig bakgrunn, og den sosiale kulturen de var oppvokst i, kom nødvendigvis også til å prege deres forventninger knyttet til egen fremtid. De var i stor grad opplært til å ønske seg et mer kontorrelatert yrke enn et fysisk yrke.

Hovedårsakene til at ungarerne i min studie skiftet jobb den første tiden, var at de ønsket en jobb som var faglig mer relevant og at de ønsket å komme seg videre i livet. Andre har vært konflikter på arbeidsplassen, økonomiske nedgangstider ved bedriften, eller at de har vært så profilerte i sitt fagmiljø at de har blitt anbefalt å søke nye jobber av den nye arbeidsgiveren. Ønsket om en mer relevant jobb var stort sett årsaken til de tidlige jobbskiftene, men gjennomgående for hele deres yrkeskarrierer, har vært at de ønsket å komme seg videre i sine karrierer.

NOUen viste at de fleste jobbskiftene blant ungarerne fant sted de første fem til ti årene, og at de etter 1965 stort sett var stabile på sine arbeidsplasser frem til 1986.⁵¹⁰ Dette kan indikere at etter som ungarerne hadde klart å skaffe seg en jobb de var tilfredse med, så ble de på sin post. Det må kunne sies at dette er et klassisk mønster når man starter på sin yrkeskarriere. Det er naturlig at første jobben ikke er drømmejobben, og at man må skifte arbeid noen ganger før man føler at man har truffet riktig. Således kan man si at det var liten forskjell mellom ungarernes og norskfødtes tidlige yrkeskarrierer. En forskjell det imidlertid kan være verdt å påpeke, er at det er mulig det tok noe lengre tid for ungarerne å etablere seg i en

⁵⁰⁵ Informant 11.

⁵⁰⁶ Informant 11.

⁵⁰⁷ Mange skiftet jobb allerede det første året.

⁵⁰⁸ For mine informanter, innen 1960. De som fant seg arbeid utenfor industrien gjorde det gjerne allerede på 1960-tallet, kun én i nedgangstidene på midten av 1970-tallet.

⁵⁰⁹ Informant 4, 13 og 19.

⁵¹⁰ NOU 1986: 120.

jobb de ønsket. Det kan også sees en parallell til den tidligere omtalte forskyvningen i forhold til eieforhold til egen bolig. Forsinkingen kan være knyttet til språk, men også mangel på sosialt nettverk den første tiden.

Det er derfor interessant å se at alle mennene på Overføringsstyrets kvote, fikk sin første jobb i regi av Overføringsstyret. Langt færre av kvinnene gjorde det. De var mer avhengig av kontakter for å få sin første jobb, og hjalp hverandre ofte med å skaffe jobber som syersker, skreddere og vaskehjelp.⁵¹¹ Jobb nummer to og tre fikk informantene gjerne via ungarske kontakter, mens jobbene de har fått seg etter dette, har de ofte fått via norskfødte bekjentskaper eller etter å ha lest stillingsannonser i aviser.⁵¹²

Mottakelse i det norske arbeidslivet

De fleste av ungarerne opplevde at de ble tatt godt imot på arbeidsplassen, og at mange var interesserte i dem. Raskt viste det seg imidlertid at språket var en uoverkommelig barriere, og kommunikasjonen begrenset seg til vennlige smil og nikk. Således tok ikke ungarerne del i den uformelle praten hverken på eller utenfor arbeidsplassen, og mange følte seg ensomme og sosialt isolerte. En av de intervjuede fortalte at han raskt forstod betydningen av å lære seg norsk, og han benyttet røykepausene til å lære seg språk. ”Ja, og så skjønte jeg det, at språket er jo nøkkelen. Så jeg tok og tegnet på dodøren og på veggene. Hus, gjerde, mann, kvinne, og jeg vet ikke hva. Alt mulig. Og så sa dem ordet, og så lærte jeg ordet.”⁵¹³

Men de færreste ble med på røykepausene og praten rundt maskinene. De jobbet i stedet. Dermed ble deres resultater bedre enn de norske arbeidernes, de sprengte akkorden. Dette førte til konflikter flere steder, og ungarerne hadde vanskelig for å forstå at de måtte jobbe saktere.

Ja, så merket jeg at mine kollegaer begynte å se litt skjevt på meg, da. Men den gangen kunne jeg ikke språk. Jeg kunne ikke vandre fra maskin til maskin og prate med arbeidskamerater. Og jeg stod ved maskinen, og da gikk jobben unna. Da fikk jeg 150-160 prosent, ikke sant. Og det kan ikke, maksimum er 100. Men du må ikke gjøre mer. Og det forstod jeg da formannen fortalte meg, at du ikke må gjøre det. For de andre kommer til å bli sint på deg. For du ødelegger akkorden. Jammen, jeg er jo alene. Jo, de andre kunne også greie det, hvis de ville. Men det visste jeg ikke. ”[...] kjøp deg sånn tekst, sånn David Crockett og Kaptein Mickey og så lær! Sitt på do og så les.” [sa formannen til meg]. Og da gikk jeg en eller to ganger per dag på do og leste.⁵¹⁴

Sverre Lysgaards undersøkelse om arbeidsmiljøet på en fabrikk i Norge på 1950-tallet belyser denne problematikken.⁵¹⁵ Han intervjuet fabrikkarbeidere som blant annet fortalte at om nyansatte forsøkte å vise seg frem, ble de både sett på og snakket stygt til. De ble satt på plass. Enda verre var det å sprengte akkorden. ”En må ikke gjøre mer enn en skal. Man må holde seg til kvoten.”⁵¹⁶ sa en av Lysgaards informanter.

Ungarerne var vant med at kun hardt arbeid til en hver tid var akseptert. At det var negativt å være bedre enn andre, tok det tid for dem å forholde seg til. De forstod ikke hva de gjorde feil før de kunne såpass norsk at noen kunne fortelle dem det. Også NOUen fortalte at mange av ungarerne hadde problemer med å

⁵¹¹ NOU 1986: 112.

⁵¹² Informant 1, 2, 3, 6, 7, 9 og 16.

⁵¹³ Informant 9.

⁵¹⁴ Informant 16.

⁵¹⁵ Lysgaard 2001.

⁵¹⁶ Lysgaard 2001: 111.

forstå at de måtte sette ned arbeidstempo, de var vant til å bli passet på for å yte maks til en hver tid.⁵¹⁷ Det kan se ut som om dette var den største utfordringen for ungarerne som ble plassert i industrien, og som hadde arbeidserfaring fra Ungarn. Samtidig var det en dobbelthet i dette, for ungarerne opplevde også at de måtte være dobbelt så flinke som en nordmann for å bli vurdert som likeverdige.⁵¹⁸

Flere av bidragsyterne har fortalt om problemer knyttet til politikk på sine første arbeidsplasser i Norge. Mange opplevde å bli oppsøkt av medlemmer av den norske venstresiden på en lite hyggelig måte. De følte seg stigmatisert som svikere, og var svært frustrerte over at nordmenn som ikke hadde følt et kommunistregime på kroppen, kunne anklage dem for å være landsforrædere og svikere. En av informantene beskrev møtet slik.⁵¹⁹

Og der [på arbeidsplassen] ble jeg kjent med den norske sosialismen. Og det tror jeg kurerer meg for alt som het sosialisme. [...] Der ble jeg kjent med den første SF'er, SF-menneske. Han var lagleder, og så. Vi hadde akkord. Vi jobbet godt sammen. Så, men så kom det etter noen uker... Vi kom godt ut med hverandre. Og så kom en type som ble stående i midtgangen og kikket på oss, med liksom haken falt ned, til omtrent hit [viser med hånden på magen]. Så til slutt, så kom min orker ikke det og spurte hva i alle dager... Så pekte han på meg og sa: "Kan du jobbe med ham?" Ikke sant.

Og da begynte han å bli redd for sin renhet som SF-menneske, ikke sant. Begynte å spørre meg om ulike ting. Blant annet fortalte jeg at jeg begynte på yrkesskolen som dreier som 14-åring. Dermed sa han at jeg løy. Fordi det stod et eller annet sted, at i kommunistiske land ble det ikke tillatt folk å komme nær sånne farlige maskiner før du var 18 år. Ja, hva kunne jeg si til det? Så ble det sånn at han trakk seg unna, og så gikk akkorden i skeis, ikke sant. Da måtte jeg bare skille lag med ham. [...]

Jeg forlot paradiset, ikke sant. [...] Det var det at jeg forlot et system som var fullkomment, som var ønskelig, ikke sant. [...] De vet ikke hva de snakker om. Og det er sørgelig. Så jeg vet ikke, altså. De har aldri vært i en sånn situasjon, og derfor heller ikke på en måte kan forestille seg hvor ille et sånt system er.⁵²⁰

Tre andre opplevde også ubehageligheter knyttet til politikk på sine arbeidsplasser, men alle var klare på at dette ikke handlet om at de var utlendinger, men at det var politisk betinget. Ingen av mine informanter følte seg diskriminert fordi de var utlendinger på sine første arbeidsplasser. De opplevde heller en vennlig interesse fra arbeidskollegaene.

Offentlig versus privat sektor

Det var i seg selv en forskjell at i Ungarn hadde de aller fleste jobbet i statlige bedrifter, mens i Norge fikk 20 av mine 24 informanter sin første jobb i det private. De fire som fikk sin første jobb i det offentlige, fikk denne etter skolegang her i landet, og fikk dermed ikke arbeid av Overføringsstyret. Det er interessant at ungarerne tilsynelatende kun ble arbeidsplassert i det private i 1956/57, og DnFs arkiver bekrefter dette. Åtte personer har kun jobbet i det private, tre har kun jobbet i det offentlige, og 13 har jobbet både i det offentlige

⁵¹⁷ NOU 1986: 112-113.

⁵¹⁸ Informant 13 (og 24?) og NOU 1986: 113 og 122.

⁵¹⁹ Informant 8, 9 og 23.

⁵²⁰ Informant 8.

og det private. I dagens Norge er det offentlige landets største arbeidsgiver, og forholdene for ungarerne i så henseende må kunne sies å være representativt for den norske befolkning.

Karrieretyper

NOUen plasserte ungarerne i fire karrieretyper. Klatrekarriere 1 innebar å bytte jobb til en høyere stilling hos en annen arbeidsgiver. Klatrekarriere 2 innebar at arbeidstakeren ikke skiftet arbeidsgiver, men avanserte internt. Stagnasjonskarriere 1 var å skifte jobb, uten at vilkårene ble bedret. Stagnasjonskarriere 2 betydde å bli på samme arbeidsplass, uten å avansere eller få endrede arbeidsforhold.⁵²¹ Resultatet av NOUens undersøkelse viste at om lag halvparten av mennene hadde klatrekarrierer, mens kun 25 prosent av kvinnene hadde det. En overvekt av kvinner hadde såkalte stagnasjonskarrierer, mens halvparten av mennene hadde det.⁵²²

Denne inndelingen kunne med fordel vært annerledes. Etter mitt skjønn finnes det et nivå mellom klatre- og stagnasjonskarrierer. To av mine informanter har arbeidet hele sitt liv som faglærte i industrien, og har hatt en enorm faglig utvikling i sine karrierer. De har alltid hatt samme stillingstittel, men på grunn av utviklingen i industrien har arbeidsdagen deres utviklet seg tilsvarende. Fra fysisk arbeid, til å kjøre store maskiner, til å styre datamaskiner. Dette har innebåret en rekke kurs og det de har opplevd som gode og varierte yrkeskarrierer. NOUens inndeling ville plassert disse i stagnasjonskategorien, noe jeg mener blir feil.

Jeg velger derfor å operere med en tredeling. En første for *klatrekarrierene*, og i dette legger jeg en arbeidstaker som har avansert i forhold til arbeidsoppgaver og lederansvar, uavhengig av om han har skiftet jobb. Kategori to velger jeg å kalle *utviklingskarriere*. I dette legger jeg en arbeidstaker som har hatt samme stillingsbeskrivelse, men som har hatt en dynamisk arbeidsplass hvor arbeidsoppgavene har endret seg på tross av at tittelen ikke har det, uavhengig om arbeidstakeren har skiftet jobb. Den siste kategorien omfatter *stagnasjonskarrierene*. I dette legger jeg de som har hatt samme stillingsbeskrivelse og hvor arbeidsoppgavene har endret seg lite. Eller en som har skiftet arbeidsgiver uten at lønn eller nivå i bedriftens hierarki har endret seg til det bedre.

Ved å plassere mine informanter i disse tre kategoriene, ser jeg at 12 personer har hatt såkalte klatrekarrierer, ti har hatt utviklingskarrierer, og de siste to har hatt stagnasjonskarrierer. Jeg føler dette gir et mer helhetlig, og rettferdig, bilde av ungarerne. Det er ikke gitt at man stagnerer, selv om man ikke avanserer.

Blant klatrekarrierene finnes tre kvinner og i utviklingskarrierene er det fem. Dette viser at i min studie var utviklingskarrieren den vanligste for kvinnene. Klatrekategorien bestod av ¼ kvinner, og det er interessant å se at dette er samme andel som NOUen undersøkelse gav. Ingen kvinner i min undersøkelse hadde stagnasjonskarrierer, i motsetning til NOUen hvor ca. 75 prosent av alle de intervjuede kvinnene hadde dette.⁵²³ Det er mulig flere av NOUens kvinner ville havnet i kategorien utviklingskarriere, om den hadde vært brukt, men det er også mulig at alder er en påvirkende faktor. NOUen intervjuet langt flere kvinner som var over 30 år ved ankomst til Norge. Jeg har kun snakket med én kvinne som var over 24 år, alle de andre var under 20 da de kom til Norge.

For mennene i både min studie og i NOUen, var klatrekarrieren den vanligste typen karriereutvikling. Totalt sett viser begge undersøkelsene at ungarerne, uansett alder, falt inn i det tradisjonelle

⁵²¹ NOU 1986: 117.

⁵²² NOU 1986: 123.

⁵²³ NOU 1986: 123.

kjønnsmonsteret i forhold til arbeidskarrierer i Norge og ellers i den industrialiserte verden. Dermed kan vi si at med hensyn til kjønn og karriereutvikling, er det liten eller ingen forskjell mellom ungarere og nordmenn.

En forskjell finnes imidlertid mellom ungarske og norske kvinner. Antall ungarske kvinner som var yrkesaktive på 1950- og 1960-tallet, var langt høyere enn tallet for de norske kvinnene. I første halvdel av 1900-tallet, gikk antall kvinner med lønnet arbeid i Norge ned. Historikeren Kari Melby mener at en av årsakene til dette var en etter hvert sterkt forankret oppfatning om at en gift kvinne skulle være husmor, og at de gode tidene etter første verdenskrig bidro til dette. I 1950 var kun 5,4 prosent av de gifte kvinnene i lønnet arbeid, og i 1960 hadde andelen ikke økt til mer enn 9,5 prosent.⁵²⁴ I Ungarn kan vi se en klar forskjell. For det første tillot ikke det kommunistiske systemet at noen gikk uten arbeid. Og for det andre; ettersom borgerskapet og adelen mistet sine eiendommer, og dermed også i stor grad sine inntektskilder, måtte kvinnene ut i arbeidslivet for å bidra til å forsørge sine familier. Forholdene i Norge kan ha resultert i at det i liten grad ble funnet arbeid til de gifte ungarske kvinnene ved arbeidsutplasseringen. Således kan det igjen forklare at mange av kvinnene skaffet seg sine første jobber i Norge selv, eller via bekjente.

De som begynte å studere, enten med en gang eller raskt etter at de kom til Norge, og som fullførte studiene, har alle hatt svært positiv utvikling i sine karrierer. Flere har oppnådd stor anerkjennelse innen sine fagfelt. Mange i klatrekategorien sitter igjen med inntrykk av at det har gått svært godt med de aller fleste ungarerne som forlot Ungarn i kjølvannet av revolusjonen i 1956. Dette kan kanskje ha sammenheng med at det er denne gruppen ungarere de kjenner, mens mange som kom på Overføringsstyrets kvote har hatt en annen karriereutvikling som kanskje er lite kjent for dem. Tre fra studentgruppen har ved siden av faste jobber drevet selvstendig i det at hobbyer har gitt ekstrainntekter i form av publisering av artikler og bøker.

Fire av de åtte som ikke tok utdanning i Norge, hatt en meget positiv utvikling i sine yrkeskarrierer. Disse har tatt flere kurs og etterutdanning i forbindelse med sitt arbeid, både i Norge og i utlandet.⁵²⁵ En har gått av som pensjonist fra en meget høy stilling, to andre fra gode og solide jobber. Den siste etablerte seg raskt som selvstendig næringsdrivende, og er fremdeles svært ettertraktet innen sitt yrke, tross en alder av 71 år. ”Jeg har hatt det helt maks. Helt maks. Jeg skal aldri slutte, altså. Jeg skal bæres med føttene ut først. Du forstår?”⁵²⁶ var hennes kommentar til spørsmålet om hun har vært fornøyd med sin yrkeskarriere.

Alle bortsett fra én svarte spontant ”Ja,” på dette spørsmålet. Denne ene sukket og sa: ”Det kan jeg ikke endre på nå, da. Men vi har jo levd av det. Så da må man si at, ja, jeg er fornøyd.”⁵²⁷ To av kvinnene sa at de skulle ønske de hadde fått studere som unge, men at de allikevel er fornøyde med sine yrkeskarrierer.

Ungarernes bidrag til det norske arbeidslivet

Et av de viktigste bidragene man kan gi i et samfunn, er sin arbeidskraft. I tillegg kommer skatten man betaler av sin inntekt, som jo bidrar til fellesskapet. I begge henseende har ungarerne gitt på lik linje med norskfødte. I integreringsøyemed er et annet viktig aspekt hva de nyankomne bidrar med til mottaker-samfunnet, ikke bare i form av å være lojal arbeidstaker. Det synes klart at ungarerne har tilpasset seg det norske arbeidsmarkedet svært godt, men hvordan har de selv påvirket sine arbeidsplasser og fagmiljøer?

⁵²⁴ Melby i Blom og Sogner (red.) 1999: 270-271 og 345.

⁵²⁵ Informant 2, 3, 7 og 12.

⁵²⁶ Informant 12.

⁵²⁷ Informant 15.

Så mange som 12 av mine informanter har vært drivkrefter innen sine fagfelt, og har etterlatt seg et avtrykk. To har gjort det i form av tekniske patenter som i dag brukes over hele verden. Én har hatt en fremtredende i rolle arbeidet med å lage rutiner i helsevesenet knyttet til en mye medieomtalt sykdom. Én har ledet en stor og meget anerkjent organisasjon. Syv har vært svært aktive innen sine yrkers fagmiljø og fagpresse, og har således bidratt til debatt og utvikling i sine fag. En siste har benyttet seg av sine erfaringer som flyktning i pionerarbeidet med mottaksprogrammet for flyktninger og asylsøkere.⁵²⁸ Selv om min intervjugruppe kun omfatter 24 bidragsyttere, er tendensen allikevel ganske entydig. Ungarerne har ofte vært ressurspersoner innen sine fagfelt, og har således vært med på å forme og utvikle sine fagområder.

Oppsummering

Min undersøkelse har vist at de aller fleste ungarerne raskt kom i arbeid etter ankomst til Norge, men at de ikke hadde noen innflytelse over valg av sin første arbeidsplass. Stort sett ble de plassert innen områder de hadde kompetanse og erfaring fra, men det tok tid før de fikk jobber som var riktige i forhold til deres kunnskaper. Flyktningene i den største gruppen, Overføringsstyrets, ble i stor grad overlatt til seg selv. De begynte å jobbe ”på gulvet”, og mange har siden arbeidet seg oppover til gode posisjoner og stillinger.

Ungarerne skiftet hyppig jobber de første fem til ti årene, men det er ikke grunn til å anta at dette hadde å gjøre med deres bakgrunn som ungarere. Det er sannsynligvis heller knyttet til det at det er vanlig å skifte arbeidsplasser en rekke ganger i begynnelsen av en arbeidskarriere. Hovedårsaken til jobbskiftene har vært at de har ønsket å komme seg videre i livet. Da ungarerne hadde oppnådd en posisjon de var tilfredse med, ble de gjerne værende lenge. De første fem årene av ungarernes yrkeskarrierer synes å ha vært tyngre enn de var for etniske norske i samme periode. Men etter hvert som ungarerne behersket norsk og ble kjent med normene i det norske samfunnet, gled de inn i det yrkeslivet, og de ble relativt raskt fullstendig assimilert. Dermed kan man si at ungarerne også ble økonomisk assimilerte.

Ungarerne følte seg godt mottatt av sine norske arbeidskollegaer, men de følte seg ofte ensomme på grunn av språkbarrieren. Det vanskeligste de opplevde i forhold til sine arbeidskollegaer var å forholde seg til at de ikke måtte sprengte akkorden, samt det at noen av kollegaer betraktet dem som politiske og moralske svikere fordi de hadde forlatt et kommunistisk land.

Alt i alt har ungarerne trivdes med sine yrkeskarrierer, men veien har vært lag å gå for enkelte. I forhold til klatrekarrierene er det ingen forskjell mellom de som har studert og de som ikke har det. Det er imidlertid klart at de som kom på studentkvoten, eller de som raskt begynte å studere, fikk en mykere overgang til sitt nye hjemland, og flere av dem som har vært i yrkeslivet siden de kom til Norge har hatt stagnasjonskarrierer enn studentene. Dermed er det et visst skille i forhold til oppnådd resultat i det økonomiske og sosiale hierarkiet, som bunner i hvilken kvote flyktningene kom til Norge på. Men sett i forhold til integrering og assimilering inn i det norske arbeidslivet, er det ingen forskjell.

Kanskje på grunn av dette, kan det virke som om det i det ungarske miljøet i dag er det en slags vedtatt sannhet at de har skikket seg bra, og at Jaglands betegnelse er noe de ønsker å identifisere seg med. I stor grad er det riktig, men det skyver kanskje under teppet vanskelighetene noen opplevde, og gir således liten aksept for at historien er mangefasettert.

⁵²⁸ Informant 2, 7, 8, 9, 12, 16, 17, 18, 20, 21, 22 og 25.

Kapittel 9 Kulturmøter

Dette kapitlet handler om andre og kanskje mindre målbare aspekter ved integrering enn de områdene jeg så langt har behandlet, slik som identitet og tilhørighet. Er det noen sfærer der ungarene er mer integrert på enn andre? Hva slags bånd opplever informantene at de har til henholdsvis Norge og Ungarn i dag? Kan disse eventuelle tilknytningene gi et innblikk i hva flyktningene har bevart av ungarske tradisjoner og uttrykksmåter frem til i dag, og hvorvidt deler av deres liv i dag er en fortsettelse av det livet de hadde i Ungarn?

Som vi så i kapittel en, fremsatte Gordon i 1964 en teori om at tilpasning til en ny kultur foregår innen syv områder, eller sfærer.⁵²⁹ Disse omtaler han som akkulturasjon, strukturell assimilering, ekteskapeleg assimilering, identifikasjonsmessig assimilering, holdninger en møtes med, adferd en møtes med og til slutt medborgerlig assimilering. Gordon mener at assimileringprosessen er kompleks, og at assimilering i én sfære ikke nødvendigvis behøver å lede til assimilering i en annen, ei heller at assimileringen foregår i en bestemt rekkefølge. Han hevder at den sfæren det er viktigst å tilpasse seg, er den strukturelle.⁵³⁰ På bakgrunn av dette velger jeg å se sfærene som en del av prosessen i møtet med en ny kultur, slik at jeg kan vurdere grad av integrering på forskjellige områder i mine informanternes liv.

Akkulturasjon

Når en flyktning ankommer et nytt land for å bosette seg der, starter gjerne reorienteringen relativt raskt. Flyktningens forutsetninger for å integreres vil påvirke denne prosessen.⁵³¹ Migrasjonshistorikeren Dirk Hoerder hevder at migrantens syn på oppholdets varighet er av den største betydning for hvor rask og omfattende reorienteringen er. Hoerder mener videre at det skjer en radikal endring i migrantens egeninnsats for integrering i det øyeblikket han vet at migrasjonen er varig.⁵³²

Alle bortsett fra én av informantene så på migrasjonen som varig da de først var kommet til Norge, og at de gikk inn for å bli så norske som mulig så raskt som mulig. I transitt var det tre som trodde på en rask retur til Ungarn, men da de ankom Norge, hadde to endret oppfatning. I lys av ungarernes raske tilpasning til det norske samfunnet, og spesielt til det norske arbeidsmarkedet, kan kanskje uttalelsene om at de så på migrasjonen til Norge som permanent allerede i 1956/57 tolkes som en korrekt gjengivelse av synet deres den gang, og ikke som et uttrykk for at de i ettertiden ønsket å vise at de valgte rett for over 50 år siden.

Oppfatningen om at migrasjonen til Norge var varig, kom også til uttrykk ved at svært få vandret videre fra Norge til et annet vestlig land. Kun 2,8 prosent av alle ungarene som kom til Norge, flyttet videre i løpet av de første to årene, mens fra Danmark reiste hele 31,6 prosent og fra Sverige ca. 10 prosent.⁵³³

Men det var ikke bare tidsaspektet for migrasjonen som medvirket til den raske tilpasningen. Utplasseringen var, som nevnt, desentralisert, og mange fortalte at de følte seg annerledes. De opplevde ikke å bli behandlet dårlig, men de skilte seg ut i de små samfunnene de ble utplassert i, og *det* var en ubehagelig følelse. Derfor gikk de inn for å bli så norske som mulig så raskt som mulig. Mange av NOUens informanter

⁵²⁹ Gordon 1964: 70-71.

⁵³⁰ Gordon 1964: 71 og 81.

⁵³¹ I en flyktnings forutsetninger ligger hans personlige egenskaper og kvaliteter i tillegg til hans sosialiseringsspross frem til flukttidspunktet og hva han har opplevd mellom avreise fra hjemlandet til ankomst til mottakerlandet. Dette tas opp innen flere sfærer gjennom hele kapitlet.

⁵³² Hoerder og Moch 1996: 213, 216-217.

⁵³³ Koch 1964: 170-176 og Svensson 1992: 206.

uttrykte noe av det samme, og det kan kanskje tyde på at assimileringsspresset var sterkt i små samfunn hvor det befant seg få utlendinger. For de fleste nordmenn var Ungarn et land man hadde lite kjennskap til, og flere av mine informanter fortalte at de fikk mange overraskende spørsmål om Ungarn fra nordmenn den første tiden. Det er med andre ord ikke bare forhold hos migranten selv som bidrar til en reorientering, men også forhold i det mottakende samfunnet.

De første tiårene etter krigen var kanskje den perioden hvor det norske samfunnet var mest indre homogent. Egon Kunz har hevdet at det er lettere å reorientere seg i et pluralistisk samfunn enn i et monistisk, og det skulle tilsi at Norge var nokså lukket i 1956. Mot dette kan en si at samfunn som har behov for befolkningsøkning og arbeidskraft, vil være mer åpne for de nyankomne, og at disse derfor lettere vil finne seg til rette. Samtidig kan slike samfunn ønske et meget svakt fokus på migrantens opprinnelsesland, og integreringen kan tendere mot assimilering.⁵³⁴ I Norge var det, som vi har sett, stor etterspørsel etter arbeidskraft, og ungarene gled derfor raskt inn i det norske arbeidsmarkedet. Arbeidskollegaer og naboer tok i all hovedsak godt imot flyktningene. Det var lite fokus på deres hjemland, verken fra deres side eller fra det mottakende samfunnet, og det offentlige Norge understreket gjentatte ganger at det var viktig at ungarene gikk gjennom vanlige norske kanaler ved behov for offentlig assistanse.⁵³⁵ Det ble ikke opprettet noe annet hjelpeapparat enn Overføringsstyret, som jo ble avviklet 1. januar 1958. Styret i DnF uttalte i juni 1957 at det var tilfreds med assimileringen av de ungarske flyktningene, og at det ikke var rapportert om særlige tilpasningsproblemer.⁵³⁶ Det totale bildet de første årene kan ha bidratt til den raske reorienteringen, og kanskje peker den i retning av en assimilering. Det er imidlertid en rekke andre aspekter som vil påvirke, og kanskje spesielt migrantens sosialiseringsspross i hans opprinnelseskultur.

Dirk Hoerder hevder at menneskets første sosialisering, den vi har fått i vår oppvekstkultur, er en kulturell bagasje vi alltid vil bære med oss og at den påvirker våre kulturmøter. Ved ankomst til en ny kultur vil migrantens røtter til opprinnelseskulturen gradvis svekkes. På samme tid vil han ta opp i seg den nye kulturen, og dette er en prosess som ofte foregår ubevisst.⁵³⁷ Det er mulig å anta at ungarene som var under 20 år da de forlot Ungarn, hadde gjennomgått en mindre fullstendig sosialiseringsspross i sin opprinnelseskultur enn de som var over 30. Mennesker i de tidlige 20-årene er ofte søkende og har ikke helt funnet sin personlige plattform, selv om disse første 20 årene har satt formende spor. Funnene i både min studie og i NOUen indikerer at de unge enslige guttene raskere følte seg hjemme i Norge enn de som var godt voksne og kom med familie. Det er mulig at årsaken til dette ligger i at de unge fremdeles var i en sosialiseringsspross da de flyktet, en prosess som fortsatte da de kom til Norge, men under andre rammer og påvirkningselementer enn tidligere. En annen forskjell det er verdt å merke seg, er at de som var så unge at de hadde gått grunnskole eller flere år på vanlig videregående skole i Norge, uttrykte en sterkere norsk identitet. De trakk frem at de kjente norsk historie, norske forfatterne og den norske samfunnsutviklingen bedre enn de kjente den ungarske, og at de på mange måter følte de hadde sterkere røtter i Norge enn i Ungarn. De kan synes som om tidspunktet en sosialiseringsspross blir avbrutt på, har stor betydning for dybden av reorienteringen

⁵³⁴ Kunz 1981: 48-49, 51.

⁵³⁵ DnF arkiv: PA – Aaa.

⁵³⁶ DnF arkiv: PA – Ab.

⁵³⁷ Hoerder og Moch 1996: 211.

i et nytt samfunn. Kunz hevder at ikke bare alder, men også kjønn har betydning for integreringen i et nytt land,⁵³⁸ og vi vil siden se forskjeller i tradisjonsoverføringer blant menn og kvinner innen flere områder.

Opplevelse av kulturelle forskjeller mellom Norge og Ungarn

Kultur favner mange områder, og jeg har undersøkt hvordan ungarernes reorientering har foregått innen sfærer som adferd, religion, matvaner og boliginnredning. Er det noen av disse områdene hvor ungarerne har tilpasset seg mer enn andre? Ved å få svar på dette blir det kanskje også mulig å vurdere hvorvidt deres migrasjon har vært bevarende eller fornyende.

Akkulturasjon har mange aspekter. Én sak er å oppføre seg slik majoritetsbefolkningen gjør i det offentlige rom, et annet forhold er adferd innenfor egne vegger. Den første tiden i Norge erfarte mange at de oppførte seg annerledes enn majoritetsbefolkningen. Dette var spesielt knyttet til de uformelle omgangsformene i Norge, blant annet at De-formen i liten grad ble benyttet. I tillegg opplevde flere av de unge mennene å bli sett rart på når de tilbød seg å hjelpe kvinner over gaten, eller å bære poser for dem. Derfor sluttet de med det. Et adferdstrekk ungarerne *har* bevart, og som skiller seg fra det norske, er deres direkte og likefrem kommunikasjon. De har en åpenhet og tydelighet i sin kommunikasjon som nordmenn ikke har. Det kan synes som om ungarerne til en viss grad har tilpasset seg det norske adferdsmønsteret, men at de allikevel har bevart visse karakteristiske trekk fra sin opprinnelseskultur.

Vi har sett at sannsynligvis tilhørte godt over halvparten av den totale ungarske flyktningegruppen den gamle overklassen, og med tanke på mitt utvalg, er det mulig at det også kanskje var tilfellet for de som kom til Norge. Mange hadde et bevisst forhold til klassisk musikk, opera, teater og litteratur, men på grunn av språkbarrieren og begrenset økonomi, var dette underholdning som i svært liten grad var tilgjengelig for dem i Norge den første tiden. Sånn sett kan den kulturelle overgangen ha vært stor.

En av informantene fortalte at da han kom til Norge, syntes han at Norge ikke hadde noen kultur i det hele tatt. Ikke fantes det operahus eller en stor filharmon. Han gikk riktignok på klassiske konserter i Universitetets Aula så ofte han kunne, men han opplevde repertoaret som begrenset. I tillegg bodde nordmenn i trehus, noe som var forbeholdt fattigfolk i Ungarn. Etter hvert hadde han forstått at den norske kulturen inkluderte andre aktiviteter enn det han hadde sett på som kultur, blant annet friluftsliv og snekring på egen bolig. Da han forstod dette, ble det lettere å forstå og forholde seg til nordmenn.⁵³⁹

Svært få av ungarerne hadde gått på ski før de kom til Norge, men samtlige har gått mye på ski her i landet. Noen fordi de likte det, andre fordi de følte at det var riktig; en norsk tradisjon det var viktig å gi både seg selv og sine barn del i.

Det er betimelig å stille spørre om hvilke endringer informantene eventuelt opplevde i sosial status da de kom til Norge. En av de intervjuede fortalte at hun ble ansatt som lønningsmedarbeider på en fabrikk, og at hun der forsøkte å se for seg hvem hennes far ville ha omgått. Hun kom frem til at han ville invitert direktøren hjem på middag, og da forstod hun at i Norge var hun et helt annet sted på rangstigen enn det hun var vant med. Det var tungt for henne, og de første årene mistriivdes hun meget.⁵⁴⁰

⁵³⁸ Kunz i Cohen 1996: 78 og 80.

⁵³⁹ Informant 4.

⁵⁴⁰ Informant 1.

Det var allikevel få i både NOUen og i min studie som opplevde et sosialt statusfall i Norge. Flere aspekter som bør trekkes inn for kanskje å kunne forklare dette. Selv om de fleste informantene tilhørte den gamle overklassen, opplevde de etter 1949 at de var nederst på rangstigen i ungarske myndigheters øyne. Da de kom til Norge, ble de behandlet som likeverdige med nordmenn, dette var en endring i positiv retning for dem. Den sosiale statusen var imidlertid noe annet. Borgerskapet og adelen hadde lange tradisjoner for å mene seg hevet over fysisk fabrikkarbeid, og mange opplevde det som et statusfall å skulle utføre kroppsarbeid. Bidragsyterne i både NOUen og min studie har gitt uttrykk for at de opplevde at en faglært fabrikkarbeider hadde langt høyere sosial status i Norge enn i Ungarn, og det var kanskje lettere å tilpasse seg et annerledes sosialt hierarki når de møtte et nytt land som flyktninger, enn når de opplevde et diktert styre i eget land hvor de hadde mistet sine tidligere rettigheter. Flere som hadde bakgrunn fra borgerskapet, men som jobbet som fagarbeidere i Norge, sa at de fikk tilbake noe av sin tidligere stolthet da de kom til Norge.

En rekke av mine bidragsytere fortalte at de opplevde det å være katolikk i Norge som vanskeligere enn å være utlending eller å ha en annen sosial bakgrunn. Alle mine katolske informanter hadde protestanter i sin nærmeste familie i Ungarn, og fortalte at de var oppdratt til å se dem som likeverdige. Dermed følte de selv ikke at det var et problem å komme til et land med en protestantisk statskirke. Det fantes imidlertid bare om lag 4500 katolikker i Norge på midten av 1950-tallet,⁵⁴¹ og ingen av informantene opplevde at nordmenn hadde et bevisst forhold til at St. Olav var en katolsk helgen. Den norske konen til en i intervjugruppen fortalte dette om sin fars reaksjon på at hun ble kjæreste med en katolikk:

Men så hadde vi det problem [...]. For de var jo de første katolikkene som kom hit. Og det var jo veldig mystisk. Når vi to ble kjæresten og foreldrene mine skjønte dette her... Så kom jo den katolske kirke. Og faren min var veldig bestemt på at det aldri skulle skje. Så til slutt så skjønte han jo at dette her blir alvor, og han begynte å gå i katolske kirke for å bli kjent med troen hans. Inviterte med seg nonnene på fisketur, og... Han syntes det var greit.⁵⁴²

Vi har sett at 20 av informantene var katolikker, og det er ikke sikkert dette tallet er representativt for flyktningegruppen til Norge som helhet. Med tanke på at om lag 55 prosent av Ungarns befolkning var katolikker, er det mulig katolikkene er overrepresentert i mitt utvalg. Om lag 80 prosent av adelen og borgerskapet i Ungarn bestod som nevnt av katolikker, og hovedandelen av dem som forlot Ungarn etter revolusjonen tilhørte den gamle overklassen. Sånn sett kan det være at mitt utvalg ikke er så skjevt som det ved første øyekast kan se ut som.

En av bidragsyterne konverterte fra protestantismen til katolisismen etter at hun kom til Norge, mens to katolikker har blitt protestanter, den ene av overbevisning, den andre av praktiske årsaker i forhold til sin svigerfamilie. Mange opplyste at de hadde et sekularisert forhold til sin religion, på samme måte som norske protestanter hadde til sin kirke, og at det var store forskjeller mellom deres praktisering av religion og hvordan det ble gjort i katolske land. En årsak kan være at de ikke ønsket å skille seg nevneverdig ut i forhold til sin religion da de kom til Norge. Det er også mulig at den relative begrensede kontakten med et

⁵⁴¹ Henriksen mfl 1993: 471.

⁵⁴² Informant 13s kone.

katolsk presteskap på 1950- og 1960-tallet bidro til sekulariseringen. En siste påvirkningsfaktor kan være den generelle sekulariseringen som preget det norske samfunnet på 1950- og 1960-tallet.

Vi har sett at de fleste i intervjugruppen har beholdt sin religiøse tro etter at de kom til Norge, men både kjønn og nasjonalitet har hatt betydning for barnas religion. I min studie har barna blitt oppdratt som katolikker når kvinnen i ekteskapet har vært ungarsk katolikk. Når mannen har vært ungarsk katolikk og konen norsk protestant, har barna blitt døpt og konfirmert i Den norske kirke. Dermed ser vi at i forhold til religion har migrasjonen i stor grad vært bevarende, og spesielt i ekteskap hvor kvinnen var ungarsk katolikk. Om kvinnen har vært norskfødt protestant, har migrasjonen ikke vært tradisjonsbevarende for den mannlige migrantens barn.

Et område hvor jeg ikke har sett at ektefellenes kjønn og nasjonalitet har hatt betydning, er innen hjemmeinnredning. Kanskje er ektefeller generelt mer likestilte på dette området, eller har de norske konene hatt lettere for å ta til seg håndfaste elementer som bilder og tepper, kontra matkultur, religion og språk?

Sosialantropologen Marianne Gullestad har hevdet at det norske hjemmet har stor grad av autonomi, at det er vår private høyborg som vi verner om. Hun mener at nordmenn bruker hjemmene sine til å vise hvem de er, via romutsmykning og egeninnsats i form av oppussing.⁵⁴³ Det var derfor interessant å se at alle hjemmene jeg fikk besøke i løpet av min studie, bar preg av informantenes opprinnelige nasjonalitet. Samtlige informanter hadde malerier på veggene med typiske ungarske bondemotiver, enten originalmotiver eller kopier av kjente ungarske kunstnere fra nasjonalromantikken. Hjemmene deres hadde flere tepper på gulvene enn hva som kanskje er vanlig i norske hjem. Én beskrev forskjeller mellom privatboliger i Norge og Ungarn, og når det gjaldt mat og sosialt samspill, på denne måten:

Vi hadde tre persiske tepper hjemme. Det var helt vanlig. [...] Den siste tiden har nordmenn også vist frem hva de har. Men det var ikke inn [på 1950- og 60-tallet]. Jeg prøver å fortelle forskjellen mellom norske og ungarske hus. I Norge har du store stuer og små soveværelser. I Ungarn har du store soveværelser og små stuer. I Ungarn var det motsatt av Norge, fordi mine foreldre levde på kaféhusene. Og jeg var med og løp rundt der. Det var et helt annet uteliv. Altså, hver lørdag. Man inviterte, så gikk man ut med gjestene. Der er ikke mulig i Norge. Det er så dyrt. Her bruker vi de store stuene og har vennene våre på middag hjemme.⁵⁴⁴

Det synes klart at ungarerne har bevart visse elementer fra sin opprinnelseskultur når det gjelder innredning. Migrasjonen har til en viss grad virket bevarende, samtidig som elementer fra norsk kultur også er introdusert.

Studier at matens betydning utviklet seg raskt på 1980-tallet og den belgiske historikeren Peter Scholliers hevder at mat og identitet er nært knyttet sammen.⁵⁴⁵ Videre mener han at vår identitet endres over tid og at den kan tilpasses nye situasjoner. Dermed kan også våre matvaner endres.⁵⁴⁶

I dag har alle informantene, men i varierende grad, innslag av norsk matkultur i sitt kosthold, men samtlige fortalte at møtet med den norske kosten ikke var et udelt positivt minne. Brødet smakte ingenting,

⁵⁴³ Gullestad 2001: 103 og 107-108.

⁵⁴⁴ Informant 24.

⁵⁴⁵ Scholliers 2001: 7-8.

⁵⁴⁶ Scholliers 2001: 17.

og alt annet smakte salt. En av dem jeg har intervjuet fortalte at det ble laget en kake til hans første fødselsdag i Norge, og at han måtte tvinge den i seg, for det var brukt salt smør i den.⁵⁴⁷ En annen mente brunosten så ut og smakte som en såpe han brukte under krigen.

Maten var rar. [...] Maten var et problem. Det var både dyrt, og den gangen så var maten veldig spartansk. Og det vi hadde råd til... Vi hadde jo kjøkken på studentbyen, og den maten vi spiste der, det var det vi laget hjemme. Men, jeg spiste sånne steder som U11.⁵⁴⁸ Det var forferdelig. Og de billigste... Parkstova og andre billige steder,⁵⁴⁹

sa en av mine informanter, og fortalte samtidig to ting. Det ene var at de som hadde tilgang på kjøkken, forsøkte å lage ungarsk mat hjemme. Det andre var at de hadde dårlig råd og spiste på billige steder når de spiste ute. På spørsmål om det var noe han likte ved den norske maten, svarte han: "Ikke sånn direkte. [...] Men jeg har alltid likt god fisk. Men, det var ikke mye god fisk å få kjøpt på Parkstova eller U11."⁵⁵⁰ Den samme informanten er i dag svært glad i norsk mat, også røkelaks, rakefisk og pinnekjøtt, noe mange av de intervjuede fortalte at de fremdeles ikke liker. De færreste av ungarerne var vant til å spise fisk fra Ungarn, men nesten alle opplyste at de i dag spiste fisk flere ganger i uken. Men flere kan ikke utstå fiskeboller i hvit saus. Mange har unnskyldt sine dårlige minner knyttet til mat i Norge de første årene med at de hadde lite penger og ikke råd til å spise steder som serverte "skikkelig" mat. De mente at dette var årsaken til at møtet med den norske maten ble noe mindre lystbetont enn det norske kjøkkenet fortjente.

Antropologen Marianne Elisabeth Lien mener at mat kan knyttes sterkt til minner, og således kan kanskje mat fungere som det bånd til det livet de hadde i Ungarn.⁵⁵¹ Det de savnet mest av mat den første tiden, var grønnsaker og frukt som var vanlig tilgjengelig i Ungarn men ikke i Norge. En av informantene fortalte at hun og hennes ungarske venner brukte den spanske paprikaen, men at den var uten smak sammenlignet med den ungarske. De syntes det ble litt lettere å lage god mat da de oppdaget paprikakrydder i Norge, men at det ikke kunne sammenlignes med frisk paprika, eller det paprikakrydderet som fantes i Ungarn. Det er kanskje mulig at ungarerne har bidratt til at paprikaen fikk sitt inntog i Norge, og mine informanter fremholdt at de i dag kan få tak i mer eller mindre alt de trenger for å lage mat etter ungarske tradisjoner. De har imidlertid blitt fornorsket i sin matlaging og lager ofte en kombinasjon. Flere av kvinnene påpekte at de ikke har tid til å lage ungarsk mat, fordi alt lages fra bunnen, og de syntes det er deilig med mer lettvin norsk mat. Men til fest eller spesielle anledninger er det mange som lager ungarsk mat. De av bidragsyterne som hadde ungarsk kone, spiste mer ungarsk mat enn de som hadde norsk kone. Således ser vi at nasjonalitet og kjønn har hatt en viss betydning i forhold til bevaring og utvisking av mattradisjoner. Scholliers mener at det ikke er uvanlig at matkultur er det elementet migranter bevarer lengst fra sin opprinnelseskultur.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Informant 8.

⁵⁴⁸ Studentersamfunnets restaurant i Uranienborgveien 11.

⁵⁴⁹ Informant 20.

⁵⁵⁰ Informant 20.

⁵⁵¹ Lien og Nerlich 2004: 11.

⁵⁵² Scholliers 2001: 8.

Språk

Gjennom språket uttrykker vi våre meninger, oppfatninger og følelser. Den amerikanske lingvisten John E. Joseph mener at måten vi ordlegger oss på, kan fortelle mye om oss som mennesker, blant annet i forhold til utdanning, jobb, holdninger og alder.⁵⁵³ Språk er således sterkt knyttet til vår identitet. Kan språket således også fortelle noe om vår nasjonale tilknytning? Joseph mener at språket har vært med på å konstituere nasjonal identitet opp gjennom historien, og dermed kan man kanskje si at språkkunnskap er avgjørende for å få innpass i et nytt land, både praktisk og med hensyn til tilhørighet.⁵⁵⁴

Det synes klart at språkforståelse vil kunne lette en integreringsprosess. Men hvordan opplevde ungarerne møtet med det norske språket? På grunn av forbudet i Ungarn fra 1949 mot å lære annet fremmedspråk enn russisk, var språkbarrieren stor for de fleste ungarerne, uansett hvilket land de kom til.⁵⁵⁵ Egon Kunz mente at mangel på språkkunnskaper, og dermed mangel på kommunikasjon, kan bidra til eksklusjon fra det nye samfunnet og til ensomhet og depresjon.⁵⁵⁶ Som tidligere nevnt, opplyste noen av mine informanter og mange av informantene i NOUen at de følte seg svært ensomme den første tiden i Norge. De opplevde at det tok flere år før de behersket norsk tilstrekkelig til å kunne etablere et sosialt nettverk. Hoerder har hevdet at språkkunnskaper og kunnskap om mottakersamfunnet vil være av stor betydning for integreringsprosessen i et nytt samfunn.⁵⁵⁷ Det er derfor viktig å kartlegge ikke bare språkopplæringen ungarerne fikk, men også hvilket forhold de har til ungarsk og norsk språk i dag. Dette kan kanskje belyses ved å undersøke om deres barn og barnebarn snakker ungarsk eller ikke.

Språkopplæringen i Norge var ofte mangelfull for ungarerne, og som nevnt utkom den ungarsk-norske/norsk-ungarske ordboken først høsten 1957. Flere av mine informanter fortalte at de ikke hadde fått språkopplæring i det hele tatt, og dette gjaldt spesielt de som var utplassert alene på små industri- og tettsteder. De som ble plassert i eller i nærheten av byer eller større industristeder, fikk tilbud om organisert språkopplæring. For mange var det imidlertid lang reisevei, de var slitne etter en lang arbeidsdag og noen følte de fikk lite utbytte av opplæringen. Etter hvert sluttet de å gå. Ofte hadde språkkursene også kort varighet, fra tre til seks måneder, og utbyttet ble begrenset. DnF kjøpte Linguaphonekurs til noen av ungarerne som ikke fikk tilbud om språkkurs, men organiseringen var sannsynligvis for dårlig, da det var lagt opp til at fire til fem personer skulle møtes hjemme hos hverandre og øve sammen.⁵⁵⁸

Vi har sett at ektefellenes nasjonalitet har hatt betydning for matkultur, religion og barneoppdragelse, og spørsmålet blir om nasjonalitet også har påvirket språket. I de rene ungarske ekteskapene har ektefellene stort sett snakket ungarsk sammen, men de har begynt å snakke mer norsk sammen etter at barna ble gift, og de fikk svigerbarn og barnebarn som ikke kunne ungarsk. En av de ungarsk gifte fortalte at etter at hun og mannen ble pensjonister, hadde de begynt å snakke mer norsk sammen, fordi de oppdaget at de begynte å bli dårligere i norsk etter at de ikke brukte språket selv hver dag.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Joseph 2004: 2-3.

⁵⁵⁴ Joseph 2004: 94 og 98-99.

⁵⁵⁵ Informant 2.

⁵⁵⁶ Kunz 1981: 47.

⁵⁵⁷ Hoerder og Moch 1996: 216-217.

⁵⁵⁸ DnF arkiv: PA – D.

⁵⁵⁹ Informant 7.

De fleste ungarene har aksent den dag i dag, noen kraftigere enn andre. Hos noen var det bare små nyanser som røpet at norsk ikke var morsmålet deres. Det kan synes som om de av informantene som var over 20 år ved ankomsten til Norge prater med kraftigere aksent og har en sterkere tilknytning til ungarsk enn til norsk språk. De som var under 18 år i 1956, fortalte at de snakket bedre norsk enn ungarsk, og disse hadde svært lite aksent. En nevnte at han ikke klarer å lese ungarske aviser. Fordi han var et barn da han flyktet, hadde han ikke etablert et voksent vokabular på ungarsk.⁵⁶⁰

Barna i de rene ungarske ekteskapene har lært ungarsk i større grad enn i de blandede ekteskapene. Der konen har vært ungarsk og mannen norsk, har barna lært mer ungarsk enn i motsatte ekteskap. Noen har begrunnet det med at den norske ektefellen ikke skulle føle seg utenfor, ettersom denne ikke kunne ungarsk. Andre kunne ikke peke på en spesiell årsak, men sa at det bare ble sånn, at det var naturlig ettersom den norske konen var mer hjemme med barna. Kun én av de norske ektefellene har lært seg ungarsk, og i den familien hadde barna fått tilbud om sommeropphold i Ungarn for å lære seg språket.

Et resultat av feriene i Ungarn, var at informantenes barn fikk kjennskap til ungarsk språk ut over det foreldrene snakket med dem hjemme. Mange oppgav at barna deres i dag kunne gjøre seg forstått og reise rundt i Ungarn og greie seg fint, men bare to mente at deres barn var flytende i ungarsk. Felles for alle dem jeg har intervjuet var at ingen av barna har hatt ungarsk språkundervisning på skolen, selv om mange trodde de kunne ha krevet det. Flere kommenterte at de syntes det å bevare ungarsk språk og kultur var en privat oppgave og ikke noe det offentlige Norge skulle styre med eller belastes økonomisk for. De fleste av mine informanter mente at morsmålsundervisning i skolen er en hemske for integrering, og at det er en norsk dumsnillhet i dette som til syvende og sist rammer barna.⁵⁶¹ En uttrykte det på følgende måte:

Ungarere ønsket ikke morsmålsopplæring i skolene. Vi synes det er helt fantastisk idiotisk at nordmennene, altså norsk skole, gir morsmålsopplæring til barna, som på en måte ikke blir integrert. Familien hjemme kan lære barna det språket de ønsker. Men å gi dem opplæring. Det forhindrer integreringen. De ungarene jeg snakker med, de fleste ungarene, oppfatter denne morsmålsopplæringen på skolen som norsk naivitet.⁵⁶²

I lys av denne uttalelsen er det interessant å se at samtlige av studiens bidragsyttere svarte det samme på spørsmål om hva som er det viktigste man som enkeltperson kan gjøre for å integrere seg i et nytt samfunn; nemlig det å lære seg det lokale språket godt. De har selv opplevd hvor vanskelig livet var både praktisk og sosialt før de kunne kommunisere på norsk på lik linje med nordmenn.

Språkkunnskap er en forutsetning for fullverdig deltakelse i et hvert samfunn, uavhengig av om man har innvandret eller ikke. Vi har allikevel sett at ungarene deltok i arbeidslivet fra første stund, på tross av at de ikke kunne norsk. Konsekvensen ble imidlertid at de ofte fikk arbeidsoppgaver de var overkvalifisert for,

⁵⁶⁰ Informant 14.

⁵⁶¹ I Mønsterplanen av 1974 ble morsmålsundervisning så vidt nevnt, i M 87 Debatten forut, og i etterkant, har gått på hvorvidt det styrker barnas norskkunnskaper å få morsmålsundervisning. Opplæringsloven av 1998 slår fast at skolen er pliktig til å gi alle elever med et annet morsmål enn norsk eller samisk undervisning i dette språket på skolen, om det kan fremme norskopplæringen for eleven. I 2003 var det kun 6 prosent av grunnskoleelevene som fikk morsmålsundervisning. Letnes 1995 og <http://www.regjeringen.no/nn/dep/kd/Dokument/proposisjonar-og-meldingar/Odelstingsproposisjonar/20032004/otprp-nr-55-2003-2004-.html?id=393182>

⁵⁶² Informant 24.

og at de ikke kunne ta del i det sosiale miljøet på arbeidsplassene. Etter hvert som de lærte seg norsk, fikk de jobb og lønn som tilsvarte deres kvalifikasjoner, og de kunne delta i det kollegiale samspillet.

Deltakelse og følelse av å bli inkludert bidrar til å skape tilhørighet. Dermed er det mulig å si at språk har stor betydning for tilhørighet til en arbeidsplass, et sted og en nasjon. Som nevnt har flere av mine informanter aksent, og de opplevde det som frustrerende å bli spurt om hvor de kommer fra den dag i dag. Betegnende er at det ikke bare er majoritetsbefolkningen som spør hvor de kommer fra, men også andre migranter. Ungarerne opplevde det som en bekreftelse på at andre ikke ser dem som norske, noe de selv gjør. Dermed kan språk også fungere som en barriere i forhold til integrering. Man blir ikke riktig tillatt å være helt norsk, selv om man føler seg som det.

Strukturell assimilering

Vi har sett at språket hadde stor betydning for ungarernes innpass i det norske samfunnet, både knyttet til arbeidslivet og sosial omgang med kollegaer og naboer. Vi har også sett at ungarerne begynte i lave ufaglærte stillinger, men at de etter hvert som de behersket norsk i stor grad raskt jobbet seg oppover og etablerte gode yrkeskarrierer i Norge. I tillegg kan det synes som om mange av ungarerne har tatt høyere utdanning, selv om deres nedslagsfelt tilsynelatende har vært begrenset til realfag.

Det var vanskeligere for ungarerne å komme inn på det norske boligmarkedet enn arbeidsmarkedet, og årsaken til dette var boligmangelen i Norge på 1950-tallet. Min studie har vist at ungarerne i dag har et boligmønster og eieforhold til sin bolig på lik linje med norskfødte, men at det tok noe lengre tid for dem å etablere seg på samme nivå som etnisk norske på deres alder. Dermed kan vi konkludere med at migrasjon kan bidra til å forskyve visse strukturelle elementer i migrantens liv i forhold til majoritetsbefolkningen.

Det er mye som kan tyde på at ungarerne fikk innpass i organisasjoner og institusjoner i Norge så snart de behersket norsk. Derfor ble det naturlig for samtlige av mine informanter å fagorganisere seg. De melte seg enten inn i spissede foreninger tilpasset sitt yrke, eller i større organisasjoner som LO og YS. Syv har vært klubbledere på sine arbeidsplasser, og tre har sittet i sentrale posisjoner i sin fagorganisasjon.

Flere har vært med i idrettsklubber eller andre frivillige organisasjoner som Norsk Folkehjelp og Røde Kors. Noen har hatt barn som har spilt i korps, løpt orientering og gått på ski, og har deltatt som aktive foreldre i barnas aktiviteter. Og som den naturligste ting i verden, har flere vært foreldrekontakter for barnas klasser på skolen og med i 17. mai komiteer. Ikke alle ble like glade i vinteridretter, men de fleste av mine informanter har allikevel gått mye på ski. Mange opplevde det som en forutsetning for å bli akseptert som norsk på 1960-tallet at man gikk på ski. Det kan synes som om de som ikke har bodd i Oslo, har vært noe mer aktive i foreninger og barnas aktiviteter enn de som har bodd i hovedstaden.

Ekteskapelig assimilering

Ekteskap og samboerskap berører de fleste aspektene ved et liv. I dagens Norge kan man se at ekteskap hvor én er innvandrere, ligger nærmere gjennomsnittsbefolkningen i forhold til utdanning, deltakelse i arbeidslivet og familieform enn ekteskap mellom to innvandrere. Det er allikevel ikke gitt at et ekteskap mellom to innvandrere ligger fjernt fra snittet, men giftemål ut over "egen" gruppe, eksogami, regnes som et uttrykk for høy grad av integrasjon.⁵⁶³ Finnes det noen forskjeller i ungarernes integrering i det norske samfunnet basert

⁵⁶³ Kjeldstadli 2008: 125-126.

på ektefellenes nasjonalitet? Et annet aspekt er om kjønn kan påvirke graden av integrering i de blandede ekteskapene. Noen områder som kan ha interesse er barneoppdragelse, matvaner, språk og omgangskrets.

Det var tre ektepar i min studie, og alle var rent ungarske. Totalt 13 av intervjugruppen var eller hadde vært gift ungarsk. Ni var, eller hadde vært, gift norsk. To hadde vært gift både med en ungarskfødt og en norskfødt. Dette viser at i min studie var en stor andel gift med ungarere. Jeg vil ikke anta at dette er representativt for ungarerne som gruppe, med tanke på at om lag 80 prosent av de enslige flyktingene var unge menn. Graden av integrering blant ungarerne i forhold til eksogami, er det derfor ikke mulig for meg å ta stilling til i denne omgang.⁵⁶⁴

Blant innvandrere er det ikke uvanlig at kvinner er tradisjonsbærere. Dette har vist seg i min studie i forhold til religion, matkultur og språk. I de blandede ekteskapene hadde den ungarske mannen i liten grad sørget for at barna ble kjent med ungarsk barnekultur, mens den ungarske kvinnen hadde. I de rene ungarske ekteskapene introduserte kvinnene barna for ungarske eventyr og sanger, men de hadde også vært bevisste på at barna også skulle kjenne de norske bøkene og sangene. ”Jeg husker jeg begynte med ungarske, men da de ble store, kom de norske. Jeg leste alle Anne Cath. Vestly-bøkene og Astrid Lindgren. Vestly syntes jeg var herlig.”⁵⁶⁵ Alle de ungarske kvinnene hadde lest moderne klassikere som Torbjørn Egner, Anne Cath. Vestly og Astrid Lindgren for sine barn, og en fortalte: ”Da hun [datteren] hadde meslinger, da kjøpte jeg alle bøkene og leste alle [for henne]. For jeg syntes det var urettferdig at alle kunne dem og ikke hun.”⁵⁶⁶

En annen side ved integrering er omgangskrets. Informantene i de rene ekteskapene hadde en tendens til å ha flere ungarske enn norske venner. Mange kommenterte at deres norske omgangskrets hadde minsket betraktelig etter at de var blitt pensjonister. I de blandede ekteskapene var en overvekt av omgangskretsen norskfødt, uavhengig av migrantens alder og yrkesstatus.

Kun én av de 24 jeg har intervjuet har fått familie til Norge som har bosatt seg her. Hennes mor og stefar fikk migrere lovlig fra Ungarn til Norge på 1960-tallet, og de ble boende her til de ble gamle. Da flyttet de hjem til Ungarn, og bodde der til de døde. På spørsmål om hvorfor informantene ikke har fått foreldre til Norge på familiegjenforening, stusset de litt og svarte at det aldri hadde vært et tema.

Identifikasjonsmessig assimilering

”Så det er selvfølgelig. Vi forblir, i sjelen, forblir vi ungarere. Men det er like sterke følelser for Norge også. [...] Jeg pleier å si at Norge er mitt andre fedreland.”⁵⁶⁷ fortalte en av informantene. Denne uttalelsen er betegnende for hva mange av mine bidragsytere har uttrykt, og den forteller om en stor dybde i tilknytningen til begge land og folk.

Min studie har vist at alle bortsett fra én følte seg helt hjemme i det norske samfunn og i norsk kultur. De følte seg som nordmenn. De var allikevel oppmerksomme på at de hadde ungarske røtter og identitet, noe som gjorde at de følte et fellesskap med både nordmenn og ungarere. De følte at de tilhørte begge folkene, men de eldste helte mot at de følte seg som ungarere først og nordmenn siden. En uttrykte det på denne måten: ”Jeg har aldri sagt at jeg er norsk. Jeg blir aldri norsk. Jeg har alltid sagt at jeg er lojal

⁵⁶⁴ Dette kan kanskje undersøkes i folkeregisteret ved å søke etter ungarske navn i inngåtte ekteskap på 1960-tallet.

⁵⁶⁵ Informant 3.

⁵⁶⁶ Informant 1.

⁵⁶⁷ Informant 21.

borger av Norge. Jeg føler meg helt hjemme i Norge.⁵⁶⁸ Kun én kunne tenke seg å flytte tilbake til Ungarn. Hun følte seg ikke 100 prosent hjemme i Norge og sa:

Jeg føler meg solidarisk med Norge. Jeg synes Norge har gitt meg muligheten til hva jeg ønsket. Og jeg ønsket hverken gave eller støtte. Jeg ønsket egentlig bare da vi kom å få mulighet til å jobbe, tilsvarende min utdanning eller sånn. Men jeg har aldri vennet meg til her. [...] Jeg oppfatter meg ikke som integrert. [...] Jeg kom som voksen. Jeg har fremdeles aksent. Jeg har bodd her i over 50 år, og allikevel så spør folk hvor jeg kommer fra.⁵⁶⁹

Personlige forutsetninger, erfaringer og alder kan, som vi har sett, påvirke reorienteringen og tilpasningen til en ny kultur. Selv om langt de fleste av de intervjuede følte seg helt norske og identifiserte seg med både nordmenn og det norske samfunnet, er det sannsynlig at det i en gruppe på 1500 mennesker finnes noen som ikke føler seg som en del av majoritetsbefolkningen. For min informant var det ikke noe konkret som gjorde at hun ikke følte seg hjemme i Norge, men hun var eldre enn gjennomsnittet da hun kom til Norge, og da jeg intervjuet henne, var hun enke og hadde ikke barnebarn. Dermed er kanskje hovedforskjellen mellom henne og mine andre informanter på dette området knyttet til det relasjonelle plan.

Sosiale bånd forsvinner ikke umiddelbart i kjølvannet av migrasjon. Det er ikke uventet om de blir noe svekket for en tid, men i noen tilfeller blir de til og med styrket. Thomas Faist mente dette avhenger av tre faktorer; tetthet, styrke og innhold i relasjonene.⁵⁷⁰ En av bidragsyterne i NOUen følte så sterk tilhørighet til sin gjenværende familie i Ungarn og tok et så sterkt praktisk og økonomisk ansvar for dem, at han ble skilt fra sin norske kone.⁵⁷¹ Dette vitner om at det er mulig å bevare svært sterke bånd på tvers av landegrensler. Samtidig illustrerer det at forbindelse til det man forlater er vesentlig for tilpasningen i det nye samfunnet.⁵⁷²

Kunz mente at bånd til opprinnelseslandets folk og kultur kan være så sterke at de står i veien for en reorientering i et nytt land. De som identifiserer seg med folket i opprinnelseslandet, vil ha større problemer med å tilpasse seg en ny kultur enn en som ikke gjør det.⁵⁷³ Bidragsyterne i min studie følte et sterkt fellesskap med folket i Ungarn, men de tok så sterk avstand fra regimet at det gikk relativt greit for dem å følte tilhørighet til det offentlige Norge som tok dem imot og gav dem en jobb.

I dag oppgav de jeg intervjuet at de sosiale båndene var sterkest til Norge. De aller fleste hadde sin nærmeste familie her, og svært mange av deres familiemedlemmer og venner i Ungarn var enten døde eller meget gamle. Denne utviklingen har vært med på å svekke de relasjonelle båndene til Ungarn og orientert dem mot Norge. På spørsmål om hvilket lag de ville heie på, i en landskamp mellom Norge og Ungarn, svarte mange unnvikende og ville gjerne tilpasse svaret de idrettene de respektive landene var gode i. Alle bortsett fra tre kom frem til at de ville heie like mye på begge lag. Én ville heie på Ungarn og de to siste var

⁵⁶⁸ Informant 24.

⁵⁶⁹ Informant 1.

⁵⁷⁰ Faist 1997: 188, 196.

⁵⁷¹ NOU 1986: 153.

⁵⁷² Kunz 1981: 42.

⁵⁷³ Kunz 1981: 43, 46.

ikke i tvil om at de ville heie på Norge. Disse to var begge under 18 år ved ankomst til Norge og hadde gått på norsk grunn- og videregående skole.

Ferier og i og besøk fra Ungarn

Noen i intervjugruppen fikk raskt kontakt med sin familie i Ungarn etter at de kom til Norge, men hovedsakelig via brev. Flere fortalte at de ikke hørte stemmen til sine foreldre og søsken før de kunne reise til Ungarn på besøk. Fra 1964 var nesten alle mine informanter ofte på besøk i Ungarn, mange en gang i året.

Motivasjonen bak reisene til Ungarn var i all hovedsak å besøke venner og familie. To hadde ikke vært i Ungarn på mange år, den ene på grunn av sykdom, den andre fordi han ikke så noen grunn til det. Det var ingen mennesker i Ungarn som trakk ham dit, og han syntes han hadde så mange dårlige minner fra hjemlandet at han ikke følte for å reise til dit mer enn nødvendig. To av informantene reiste ikke tilbake til Ungarn før 1989, og de begrunnet det med at når de først hadde flyktet fra landet på grunn av regimet, kunne de ikke reise tilbake så lenge det fremdeles satt.⁵⁷⁴ Fra 1990-tallet har fire hatt yrkesmessige relasjoner til Ungarn, og de har vært oftere i Ungarn enn de som ikke har slike relasjoner. Innholdet i båndene fikk en ekstra dimensjon i forhold til de som baserte relasjonene på familie, venner og steder.

Da mine informanter hadde små barn, gikk stort sett alle feriene deres til Ungarn. Få av de intervjuede hadde feriert i Norge med sine barn. Det var ikke uvanlig at de betalte for at foreldre og annen familie kunne komme på besøk til Norge, men det kan se ut som om det vanligste var at informantene reiste til Ungarn. De reiste i all hovedsak med bil, og en relativt stor andel av mange familiers inntekt gikk til feriene i Ungarn og gavene de skulle ha med seg til familie og venner. Det var også mange som handlet ungarsk kunst og håndverk, i tillegg krydder for matlagingen i Norge.

Noen sa at de trengte å høre lydene, kjenne lukten og høre ungarsk språk rundt seg. Og at det føltes som å komme hjem. Men etter en uke begynte de fleste å lengte tilbake til Norge, og ville hjem igjen. Flere kommenterte at familie og venner har mye moro med dem, ved det at de omtaler både Norge og Ungarn som hjemme. ”Når vi er i Ungarn, så føler jeg meg veldig, veldig fremmed. Jeg sier bare to ord, så spør de hvor jeg kommer fra. Og klærne...”⁵⁷⁵ sa en av informantene. Flere har fortalt om tilsvarende opplevelser når de er i Ungarn; de snakker ungarsk med aksent og de kler seg annerledes. Mange opplevde det var vanskelig å orientere seg i det offentlige systemet i Ungarn og følte seg ofte fremmede i så henseende.

Holdninger en møtes med

Ungarere møtte få fordommer fra nordmenn da de kom til landet. Generelt fortalte de fleste at de ble tatt godt imot, men at nordmenn hadde en slags forventning om at de skulle ha kjempet på barrikadene i Budapest, noe de færreste hadde. Min studie har også vist at noen opplevde svært liten forståelse for at de hadde flyktet fra Ungarn fra venstreradikale i Norge. Andre fordommer de møtte, var at mange nordmenn trodde Ungarn var et fattig og tilbakestående land, mens de selv var svært stolte over sin historie og kulturarv, som de følte var lengre, sterkere og hadde flere storheter enn det Norge kunne skilte med.

Flere fortalte at deres norske svigerfamilier hadde vært meget skeptiske til at deres barn ble kjærester med en utlending. Men en fortalte at det hadde han selv også vært om hans datter hadde kommet hjem med

⁵⁷⁴ Dette var en politisk vurdering, ikke fordi de fryktet for sin sikkerhet.

⁵⁷⁵ Informant 7.

en utlending, så i dag kunne han godt forstå svigerfarens skepsis de første årene. En annen fortalte at hennes svigerfamilie hadde trodd hun var fra Afrika på grunn av navnet hennes, og at det var et problem for dem til å begynne med. Da de forstod at hun var fra Ungarn og Europa, ble de meget lettet. En annen skiftet til norsk etternavn på grunn av sin svigerfamilie. Han kunne ikke skifte navn før han ble norsk statsborger i 1964, og etter dette opplevde han at forholdet til svigerfamilien ble bedre. I tillegg var han selv blitt lei av å forklare hvor han kom fra hver han traff nye mennesker, og han har ikke angret på navneskiftet.⁵⁷⁶

Det kan synes som om fordommene de første årene i stor grad var knyttet til nære relasjoner, når ungarene giftet seg inn i norskfødte familier, men at dette etter hvert ble gode relasjoner. Flere av dem jeg har intervjuet fortalte at de møter flere fordommer fra nordmenn i dag enn de gjorde for 60 år siden. Men nå er fordommene knyttet til folk på gaten og eventuelt i kontakt med det offentlige, i motsetning til all den positive velviljen de møtte den første tiden i Norge.

Adferd en møtes med

Fordommer manifesterer seg ofte i diskriminering, og vi har sett at både mine og NOUens bidragsyttere til en viss grad følte seg diskriminert på arbeidsplassen de første årene. Dette var gjerne knyttet til forfremmelser, lønn og arbeidsoppgaver, og ikke nødvendigvis at arbeidsgiveren hadde fordommer mot dem. Flere har sagt at de i etterkant har forstått at mange av opplevelsene var basert på at de ikke kjente det norske systemet, og at manglende norskkunnskaper også var en årsak til diskrimineringen. Etter noen år i arbeids-livet, og etter at de hadde lært seg norsk, mente de aller fleste at de hovedsakelig ble behandlet på lik linje med nordmenn. De følte imidlertid at de alltid måtte være litt bedre enn en nordmann for å bli vurdert som jevngod.

Flere fortalte at de hadde blitt diskriminert i forhold til boliglån i norske banker helt frem til 1970-tallet, og at kollegaer og venner med lavere inntekt enn de selv hadde fått lån på steder de ikke hadde fått. To informanter opplevde at de plutselig fikk lån i en bank som tidligere hadde avvist dem, når de fikk velrenommerte nordmenn til å gå god for dem.

Alt i alt syntes ikke mine informanter de hadde blitt utsatt for nevneverdig diskriminering da de kom til Norge, ei heller de første 30 årene i landet. Flere kommenterte imidlertid at det var blitt vanskeligere å ha aksent i Norge fra 1990-tallet, og én hadde blitt plassert på et kontor med kun innvandrere. Da følte hun seg stigmatisert som utlending, selv om hun hadde bodd i Norge i 50 år.⁵⁷⁷

Medborgerlig assimilering

I medborgerlig assimilering ligger det at følelsen av medborgerskap i et samfunn overskygger eventuelle etniske og kulturelle konflikter. Dette leder til at en gruppe migranter føler en slik lojalitet til sitt nye samfunn, at de ikke utfordrer verken normer, verdier eller lover i det mottakende samfunnet.

Samtlige av studiens bidragsyttere hadde norsk statsborgerskap, og de aller fleste hadde søkt om det etter at de hadde vært i Norge i syv år. Det var imidlertid ikke et sterkt ønske om å bli norsk statsborger som gjorde at de søkte om statsborgerskap i Norge. I min studie var hovedårsaken, hos alle bortsett fra to personer, at de ønsket å reise på besøk til familie og venner i Ungarn. Dette våget de ikke uten norsk statsborgerskap. Det var med andre ord tilknytningen til Ungarn, ikke til Norge, som førte til at de fleste

⁵⁷⁶ Informant 23.

⁵⁷⁷ Informant 6.

ungarene ble norske statsborgere. Et interessant aspekt her er at den norskfødte konen til en av informantene fortalte at den enorme sorgen hennes mann hadde fordi han hadde forlatt sin familie, forsvant etter at de hadde vært på besøk i Ungarn for første gang. Han pustet liksom ut og tillot seg selv å være norsk etter dette. Det første besøket i Ungarn var nok av stor betydning for mange, og kanskje bidro det til at flere endelig kunne slå seg virkelig til ro i Norge.

De siste to fikk også om statsborgerskap på midten av 1960-tallet, men på grunn av deres innbitte politiske motstand mot regimet var det ikke aktuelt for dem å reise på besøk til Ungarn før 1989. De ønsket først og fremst å høre til et sted, å være fullstendig likestilt med sine venner og kollegaer. Derfor søkte de om norsk statsborgerskap.

Noen ventet med å søke om norsk statsborgerskap til de hadde fylt 28 år. Årsaken til dette var at de hadde hørt at man måtte i militæret om man ble norsk statsborger før man var 28 år. Én var pasifist og utsatte sin søknad av den grunn. En hadde avlagt verneplikten i Ungarn, og hadde ikke lyst til å bruke nok et år i militæret. For de andre handlet det om at de ikke syntes det passet med deres livssituasjon å skulle være i militæret ett år. To av de intervjuede hadde imidlertid avtjent verneplikten, noe begge var svært stolte av. En siste ble innkalt på sesjon, men der ble han spurt om han hadde lyst, og da svarte han ærlig nei, og han slapp.

På 1960-tallet startet søknadsprosessen for norsk statsborgerskap på det lokale politikontoret, som sendte søknaden videre til enten sorenskriver eller fylkesmann. Til slutt ble den behandlet i Justisdepartementet.⁵⁷⁸ Noen av informantene måtte selv møte opp hos Sorenskriveren og avlegge troskapsed til Norge med hånden på Bibelen, men én hadde fått et papir i posten uten at han måtte gjøre annet enn å signere søknaden hos politiet. Andre igjen hadde fått tilbud om kurs i norsk historie, før de i en fin seremoni hadde fått utdelt statsborgerbrevet. Dette er kanskje ytterpunkter, men det viser igjen de store forskjellene ungarene opplevde de første årene i Norge. Det er også interessant å se at elementer som i dag regnes som nye i forbindelse med at statsborgerskap innvilges, faktisk eksisterte på begynnelsen av 1960-tallet.

Ungarene har tatt del i det politiske Norge fra det året de ble norske statsborgere, og fyller Gordons kriterier på det viset at de aldri har markert seg politisk som motstandere av norske normer eller lover, og at de således aldri har utgjort en trussel mot det norske systemet.⁵⁷⁹ Samtlige benyttet seg av stemmeretten fra de ble statsborgere, og mange reagerte litt på mitt spørsmål om det var noen gang de ikke hadde stemt. Selvfølgelig var det ikke det! Når de var oppvokst i et diktatur, kunne de ikke flytte til et demokrati og så ikke stemme. ”Ja, ja, ja. Hvert år. Hver gang, ja. Jeg er med hver gang. Det er klart det. Den retten må vi benytte oss av. Endelig kan du stemme på det du vil. Hemmelig, vel å merke.”⁵⁸⁰ sa en. ”Ja, ja. Å, jeg har stemt hvert eneste valg siden.”⁵⁸¹ fortalte en annen. ”Og den friheten, den satte jeg veldig stor pris på når jeg kom hit. At jeg kunne gå fritt, og bestemme om jeg var med i et parti eller ikke, og stemme på det partiet jeg ville.”⁵⁸² sa en tredje. I forhold til valgdeltakelse skiller ungarene i min studie seg fra dagens innvandrere, hvor vi for eksempel kan se at kun 41 prosent av norske statsborgere med innvandrerbakgrunn deltok i

⁵⁷⁸ Nydal 1999: 9.

⁵⁷⁹ Gordon 1964: 70-71.

⁵⁸⁰ Informant 13.

⁵⁸¹ Informant 14.

⁵⁸² Informant 16.

kommune- og fylkestingsvalget i 2007.⁵⁸³ Med tanke på at samtlige i intervjugruppen hadde den samme holdningen til valgdeltakelse, bør det være mulig å anta at dette gjelder for flertallet av de ungarske flyktingene som kom til Norge, selv om mitt utvalg ikke er statistisk representativt.

Studiens bidragsytere har imidlertid i liten grad vært politisk aktive, verken i Norge eller i Ungarn. Bare fem fulgte aktivt med i politikken i Ungarn, mens alle var sterkt samfunnsbevisste i Norge. Noen begrunnet det med at de var oppvokst med slik redsel for konsekvensene politisk arbeid kunne gi, at de ikke kunne tenke seg det. Fire har allikevel vært medlem i et politisk parti, men ikke aktive. De fleste av mine informanter følte seg politisk hjemme fra midten og mot høyre, og begrunnet det med oppveksten hvor de forbandt venstresiden med Partiet og AVH. En uttrykte det slik: ”Alt de kalte for arbeiderbevegelsen, det kommunistene kalte for arbeidere. [...] Fordi jeg har vært med på det [kommunismen], og jeg har lært. Jeg går alltid og stemmer Høyre. Men naturligvis, det har ingenting med den politiske realitet i Norge. Men for meg er det et prinsipp, for alt det jeg opplevde.”⁵⁸⁴

En annen beskrev hvordan denne motstanden mot venstrevent politikk kommer til uttrykk blant ungarene i Norge i dag: ”Ungarn er, i forhold til Norge, et veldig splittet samfunn. Den forrige ungarske ambassadøren her, var fra venstresiden, slik at de høyreside ungarske flyktingene ikke kom på møter. [...] Men Ungarn er en veldig splittet nasjon, og det er det samme i emigrasjon også. Veldig mange tilhører høyresiden, og noen venstresiden.”⁵⁸⁵ Disse uttalelsene var interessante for meg, nettopp fordi jeg ønsket å se på årsakene til noe av splittelsen jeg har forstått finnes i det ungarske miljøet i dag. Det er i og for seg ikke uvanlig at det finnes indre motsetninger i minoritetsgrupper, men ved å belyse mulige grupperinger blant ungarene, kan jeg kanskje gi et mer helhetlig bilde av dem som gruppe.

Det kan synes som om det finnes sterke politiske motsetninger blant ungarene i Norge, og kanskje kan dette være en av årsakene til splittelsen. Det er mulig noe av skillet er forankret i bakgrunn fra Ungarn, men også basert på hvordan deres liv i Norge har vært. Det kan se ut som om de som har hatt det tøft i Norge opplever lite aksept for det blant mange, men ikke alle, av de som hadde et godt møte med Norge. Jeg kan også trekke frem at en av informantene fortalte at det er et skille mellom 1956-generasjonen og de senere migrantene. Noen av 1956-generasjonen har ikke fullt ut anerkjent de senere som flyktinger, og i tillegg blir ofte ungarene som har migrert fra spesielt Romania, ikke helt regnet som ungarene.⁵⁸⁶ Dette kan kanskje også sees i at det finnes det to ungarske foreninger i Norge, hvor den ene ble opprettet i 1990.⁵⁸⁷ Flere av informantene var tydelige på hvilken forening de følte tilhørighet til, samtidig som noen ikke helt visste forskjellen på dem. Splittelsen er med andre ord dyp for noen, og ikke like fremtredende for andre.

De fleste av bidragsyterne pleide å markere Ungarns nasjonaldag, 23. oktober. Fra 1989 reiste to alltid til Ungarn, men det vanligste var å delta på markeringer i regi av en av de to ungarske foreningene, eller den ungarske ambassaden etter 1989. De fire som har ungarsk TV, så gjerne på ungarske TV-sendinger. Det er interessant å se at det er en stor forskjell i forhold til bosted og markering av 23. oktober. De som bodde over 3 mil fra Oslo, var sjelden med på markeringer og hadde et mindre bevisst forhold til 23. oktober.

⁵⁸³ Kjeldstadli 2008: 121-122.

⁵⁸⁴ Informant 6.

⁵⁸⁵ Informant 24.

⁵⁸⁶ Informant 12.

⁵⁸⁷ Norsk-ungarsk forening ble opprettet i 1937, og gjenopplivet i 1957. Ungarsk venneforening ble etablert i 1990.

Mange fortalte at de med vantrø hadde sett på alle barna som *frivillig* gikk i tog 17. mai 1957. ”Og ikke snakk om første gang jeg opplevde 17. mai. Denne livsgleden. At folk går ut. Ikke noe politikk å høre. Altså, det var helt ufattelig for meg.”⁵⁸⁸ De selv hadde opplevd togene på 1. mai som en tvang og hadde dårlige minner knyttet til dette. ”1. mai er helt forferdelig å tenke på for meg. Hvor vi ble utkommandert og skulle gå i tog, uansett om det haglet eller regnet. Nei...”⁵⁸⁹

Flere fortalte at til å begynne med var 17. mai en dag de ble invitert på fest. Det var først etter at de fikk skolebarn, de opplevde at nasjonaldagen begynte å bety noe mer for dem. De deltok i feiringen på lik linje med alle andre foreldre. Det var imidlertid kun én av de intervjuede som hadde bunad, men flere av barna deres hadde det. I dag har de aller fleste sterke følelser knyttet til nasjonaldagen, og opplever at de feirer 17. mai som alle andre nordmenn på sin alder. De som hadde barnebarn, så på barnetoget, akkurat som de hadde gjort med sine egne barn. Men nå slapp de å bake kaker, stå i pølseboder eller ved forskjellige aktiviteter. De som ikke orket å gå ut lenger, heiste flagget, pyntet seg og så på NRKs sending på TV.

I 1960 ble samlingsstedet *Ungarske hjem* etablert i Fagerborggata 17 i Oslo, av den norsk-ungarske Foreningen, i Caritas' lokaler og med økonomisk støtte fra DnF. Vertskapet, et ungarsk flyktningeektepar, Maria Gabriella og Ernö Olasz, bodde også i leiligheten. Hjemmet var sosialt møtested for ungarere og hadde et bibliotek med ungarsk litteratur, og det ble servert ungarsk middag for en relativt rimelig penge. ”Det var en veldig fin ungarsk klubb. Som var veldig verdifull. Fikk god mat der, og så fikk vi snakket.”⁵⁹⁰ sa en. Mens en av bidragsyterne i NOUen fortalte at hun opplevde miljøet så splittet at hun ikke besøkte hjemmet. De første årene ble stedet imidlertid hyppig besøkt, men etter få år ble antall besøkende kraftig redusert, før det ble nedlagt i 1965. Mine informanter som bodde i Oslo, fortalte at de ofte var på hjemmet de første årene, og at det var et kjærkomment tilbud. Men etter som de giftet seg og fikk barn, falt behovet for et slikt treffsted bort og de sluttet å gå. Med tanke på alderssammensetningen på flyktningegruppen er det mulig å anta at dette var tilfellet for flere andre, og at hjemmet etter hvert hadde utspilt sin rolle.

Oppsummering

Det er kanskje ikke overraskende at dette kapitlet har vist at ungarerne er mer assimilert innen områder som omfatter den offentlige enn den private sfære. Når ungarerne samhandler med omverdenen, er det ikke mulig å skille dem fra norskfødte. Kjeldstadli mente at det ikke nødvendigvis var et mål at nyankomne skulle delta på lik linje som majoritetsbefolkningen innen alle områder, men bortsett fra medlemskap i politiske partier, tror jeg det er mulig å konkludere med at ungarerne deltar på lik linje med norskfødte innen alle offentlige sfærer. Kapitlet har også vist at ungarerne i liten grad har møtt fordommer og diskriminering, men at de i dag opplever en større skepsis til mennesker med utenlands bakgrunn generelt i det norske samfunnet. Videre har vi også sett at ungarerne gradvis har utviklet en norsk identitet og at båndene til Norge har blitt sterkere med tiden. Denne prosessen har tilsynelatende vært lettere og mer omfattende desto yngre migranten var ved ankomst til Norge. Ungarernes migrasjon har altså vært fornyende innen områder utenfor husets fire vegger, men bevarende i mer private sfærer, slik som språk, barneoppdragelse matkultur og religion, og det er hovedsakelig kvinnene som har stått for kulturoverføringen.

⁵⁸⁸ Informant 16.

⁵⁸⁹ Informant 10.

⁵⁹⁰ Informant 24.

Kapittel 10 Avslutning

”Altså, Ungarn er som min mor og Norge er som min kjæreste.”⁵⁹¹

I denne studien har jeg forsøkt å gi en nyansert fremstilling av de ungarske flyktingene som kom til Norge i kjølvannet av revolusjonen i Ungarn i oktober 1956. Samtidig må jeg understreke at mitt utvalg ikke er statistisk representativt, men at visse tendenser er såpass tydelige at det er mulig å anta at de har omfattet flere enn mine bidragsytere.

På grunn av studiens begrensede omfang ble jeg nødt til å prioritere noen områder fremfor andre. Noen elementer knyttet til ungarernes tid i Norge har dessverre måttet utelates, blant annet grad av eksogami, ungarernes utdanningsnivå og retning og hvor omfattende navneendringene i forbindelse med at de fikk norsk statsborgerskap på begynnelsen av 1960-tallet var. I tillegg kan en grundig gjennomgang av medias dekning av både revolusjonen i Ungarn og den første tiden ungarerne var i Norge, kanskje fortelle mer om den norske opinions holdninger til både ungarerne og egne styresmakter. Tidligere i oppgaven har jeg også nevnt at en gjennomgang av de forskjellige politiske partienes, departementenes og regjeringens vurderinger knyttet til de ungarske flyktingene også er aktuelle emner å redegjøre for. Denne informasjonen finnes i arkiver, og jeg har vurdert det som viktigere å gjennomføre livsløpsintervjuer med flyktingene, noe som av naturlige årsaker snart ikke lenger er mulig. Til slutt er det verdt å nevne at undersøkelsen i liten grad omfatter en komparasjon med andre land. Det kunne vært relevant å sammenligne mottaket og integreringen i Norge med for eksempel Danmark og Sverige, ettersom landene hadde en relativt lik samfunnsstruktur, mens det tilsynelatende var store forskjeller på mottaket og videremigrasjonen i disse landene. En slik komparasjon krever imidlertid en solid kunnskapsplattform om ungarerne i Norge. Det ligger det muligens til rette for nå.

Kanskje kan man lære noe av den ungarske migrasjonen til Norge i 1956/57, og overføre noe til dagens utfordringer knyttet til innvandring. Alle mine informanter var svært stolte over at de ikke har ligget noen til last, og at alt de har, har de jobbet for selv. Denne stoltheten, følelsen av selvrespekt, opplevde de som avgjørende for sin egenverd og at de kunne møte nordmenn med hevet hode. De mente at om man må man i stor grad må klare seg selv, går man helhjertet inn for å etablere seg slik at man kan nyte godt av både rettigheter og plikter i et nytt samfunn. For å oppnå dette, mente samtlige av dem jeg har intervjuet at norske myndigheter må satse på omfattende obligatorisk norskkopplæring og arbeid for alle migranter fra dag én, uansett om de har oppholdstillatelse eller ikke.

To funn i min undersøkelse er nye og viktige, og begge er knyttet til flyktingenes bakgrunn. I den litteraturen som fantes om de ungarske flyktingene i Norge før min studie, fremgikk det at langt de fleste hadde fagarbeiderbakgrunn. Dette er i og for seg ikke feil, men det har ledet til den antakelsen at ungarerne tilhørte arbeiderklassen. Dette er kanskje forståelig med tanke på at Norge i svært liten grad har vært et klassesdelt samfunn, og at det er naturlig å tolke historiske fenomener ut fra egen kontekst og ståsted. Min undersøkelse har imidlertid vist at det er grunn til å anta at en stor andel av de ungarske flyktingene som

⁵⁹¹ Informant 17.

kom til Norge, og ikke bare deltakerne i min studie, faktisk tilhørte den gamle adelen og det gamle borgerskapet i Ungarn. Den tidligere omtalte NATO-rapporten fra Vest-Tyskland viste at 80 % av alle ungarene som ønsket å studere tilhørte den gamle overklassen.⁵⁹² Dette tallet er høyt og kan kanskje tas til inntekt for at den gamle overklassen dominerte i flyktningegruppen. Samtidig som det nok var vanligere for ungdom med bakgrunn fra borgerskap og adel å søke seg til høyere utdanning enn barn fra arbeider- og bondeklassen. Vi har også sett at om lag halvparten flyktningene kom fra Budapest og ytterligere ¼ fra andre storbyer, noe som ifølge Tibor kan være en indikator på at flyktningene hadde adelig eller borgerlig bakgrunn.

Dette leder videre til mitt andre funn som avviker fra den vanlige oppfatning, nemlig at ungarene i all hovedsak var økonomiske migranter. Jeg mener at min studie har vist at de *færreste* av de ungarske flyktningene var rene økonomiske migranter, selv om de sannsynligvis ikke var flyktninger i *juridisk forstand* i henhold til FNs Flyktningekonvensjon. Riktignok mener Suhrke at det er mulig å argumentere for at de som kan bevise at de ble nektet utdanning og arbeid på grunn av tilhørighet til en bestemt sosial klasse faktisk kan omfattes av Flyktningekonvensjonen. Bevisbyrden ligger på flyktningen, og det er kanskje ikke så lett å *bevise* mer enn 50 år senere. De fleste av studiens informanter har fortalt om en grunnleggende redsel for egen og sin families sikkerhet i Ungarn, og kombinert med å være fratatt mulighetene for selv å bestemme over sin egen fremtid, valgte de å forlate hjemland, familie og venner. Blant flyktningene fantes nok også de som ikke hadde annen grunn til å forlate Ungarn enn at de ønsket et bedre liv. Men når 200 000 mennesker forlater sitt fedreland i løpet av noen måneder, er det ikke bare for å skape et bedre liv. Da ville en sett en jevnere strøm, både før og etter 1956.

Denne undersøkelsen har vist at ungarene gikk inn for å raskt tilpasse seg det norske samfunnet. Det er mulig at deres opplevelse av å være flyktninger, og at de så på migrasjonen som permanent allerede i 1956/57 bidro til at de var meget innstilt på å skape seg et godt liv i Norge.

Videre bør det kunne konkluderes med at de færreste ungarene hadde et spesifikt ønske om å komme til Norge, og at det som gjorde at de havnet her, var at de ønsket seg vekk fra transitt i Østerrike og Jugoslavia. Kunnskapen om og forventningene til Norge var dermed minimale. Muligens møtte de færre skuffelser enn andre som kanskje hadde drømmer om en konkret fremtid i ett spesielt land. Trolig kan disse elementene bidra til å forklare noe av den lave andelen videremigrasjon fra Norge blant ungarene.

Ungarene opplevde møtet med Norge som positivt, men den første tiden var konfliktfylt på grunn av den sosiale isolasjonen mange opplevde, stort sett på grunn av språkbarrieren. Det tok tid å etablere et sosialt nettverk, men etter hvert som de lærte seg norsk, giftet seg og kanskje fikk barn, følte mange at livet i Norge ble godt å leve. Akkulturasjon er en gradvis prosess, og identifikasjonsmessig tippet skålen lenge til fordel for Ungarn. Etter hvert følte ungarene seg imidlertid mer og mer norske. Denne dobbeltheten har ungarene levd med, stort sett uproblematisk, men for noen har det vært vanskelig. I min studie hadde alle i den intervjuede gruppen en form for tilknytning til Ungarn i dag, men for langt de fleste var dette bånd til familie og venner som fremdeles bodde der, og til steder de selv hadde bodd og feriert i løpet av sin oppvekst. Nå bodde både familie og venner primært i Norge. Båndene til Ungarn var blitt svekket, mens båndene til Norge var styrket.

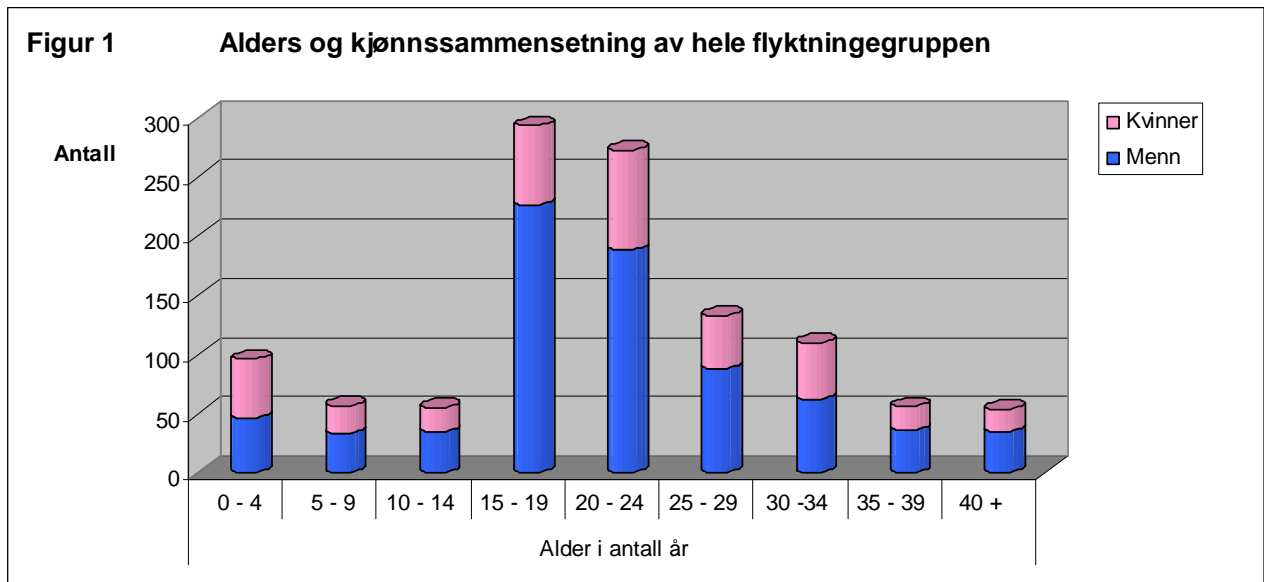
⁵⁹² NSU arkiv: Flyktningespørsmål: NATO-rapport AC/52-D/275/6.

Områder migrasjonen har vært fornyende for ungarene er i stor grad knyttet til det offentlige rom. I dag har ungarene samme bolig- og flyttemønster som norskfødte, selv om det tok noe lenger tid for dem enn for norskfødte å etablere seg på boligmarkedet. De skiller seg ikke fra majoritetsbefolkningen i forhold til arbeidsdeltakelse, eller deltakelse i organisasjoner og aktiviteter knyttet til arbeids- og familieliv. Selv om ungarene tilsynelatende ikke har vært politisk aktive eller innehatt politiske eller offentlige verv, har denne studien vist at ungarene raskt tok del i det organisatoriske livet i Norge. Utdanningsmessig kan det synes som om de ligger godt over snittet i den norske befolkningen for øvrig i samme periode. De har bidratt i både lønnet og frivillig arbeid, og samtlige har vært fagorganisert. Flere har hatt høye posisjoner i det norske samfunnsbildet i løpet av sine yrkeskarrierer, og mange har vært med på å påvirke utviklingen i sine fag. Det er mye som tyder på at ungarene er assimilert i den offentlige sfære.

Det er kanskje ikke overraskende at migrasjonen i større grad har vært bevarende innen den private sfære, og gjerne knyttet til områder som barneoppdragelse, språk, religion, matkultur og hjemmeinnredning. Vi har også sett tendensen til at de ungarske kvinnene har vært sterkere bærere av den ungarske kulturarven enn mennene.

Tatt i betraktning at ungarene utgjør en sammensatt gruppe av mange skjebner, kan det til syvende og sist kan det se ut som om det *er* hold i Jaglands betegnelse av ungarene som en solskinnshistorie i norsk innvandringshistorie.

Vedlegg 1

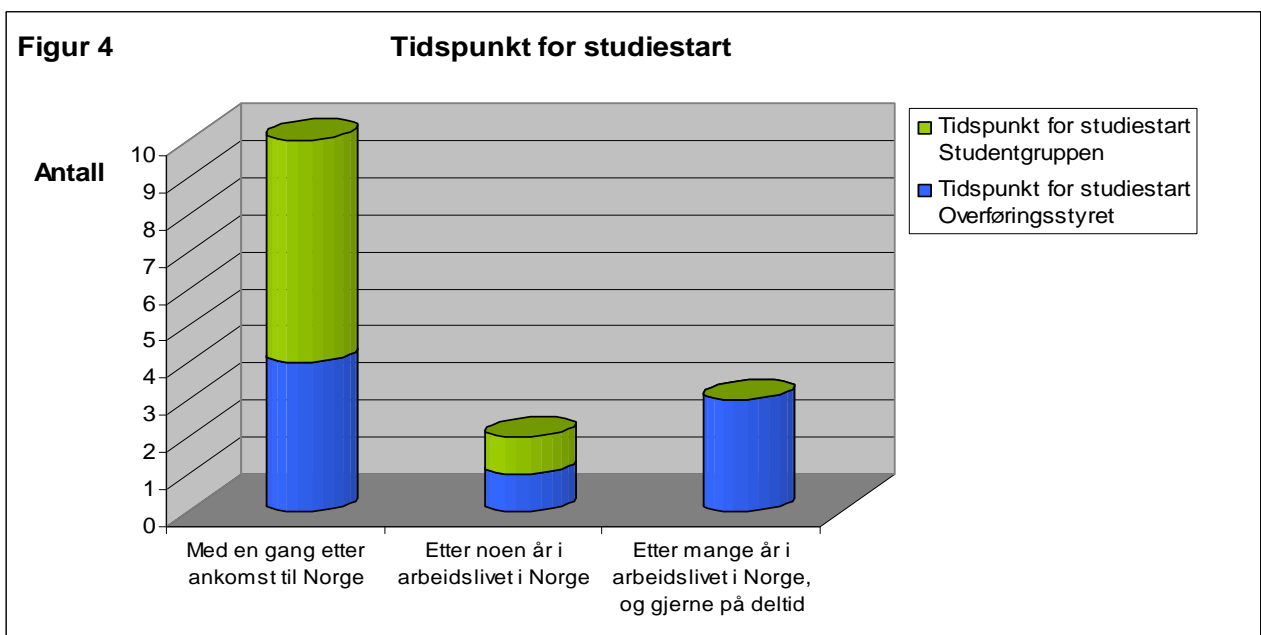
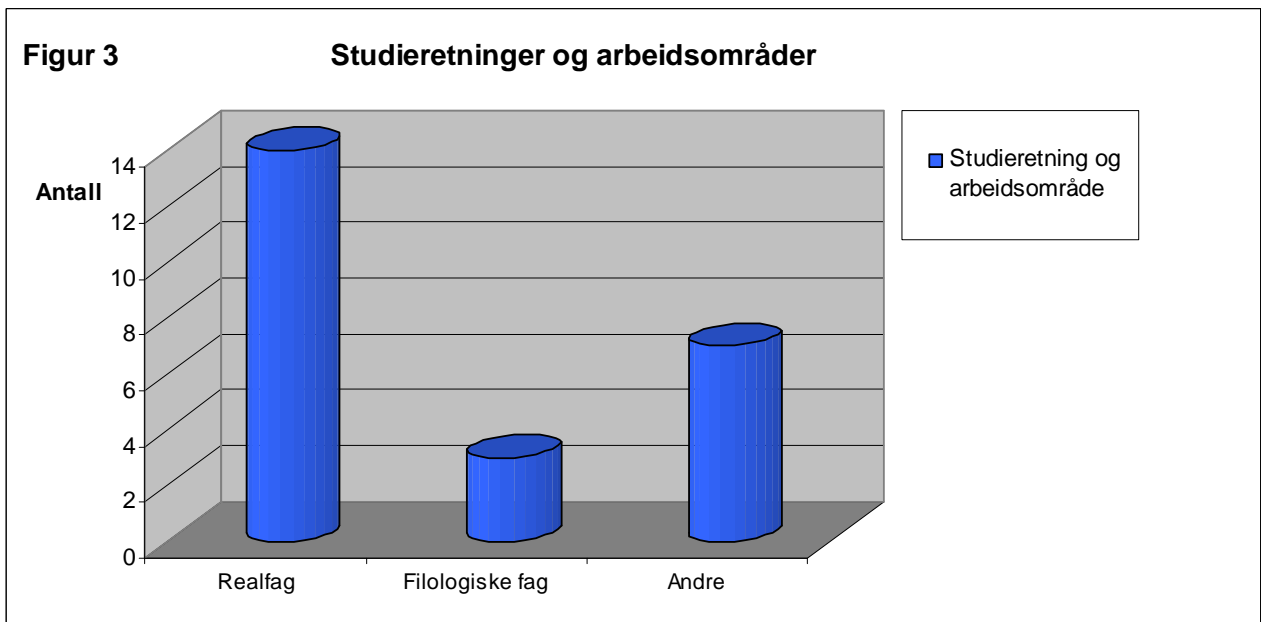
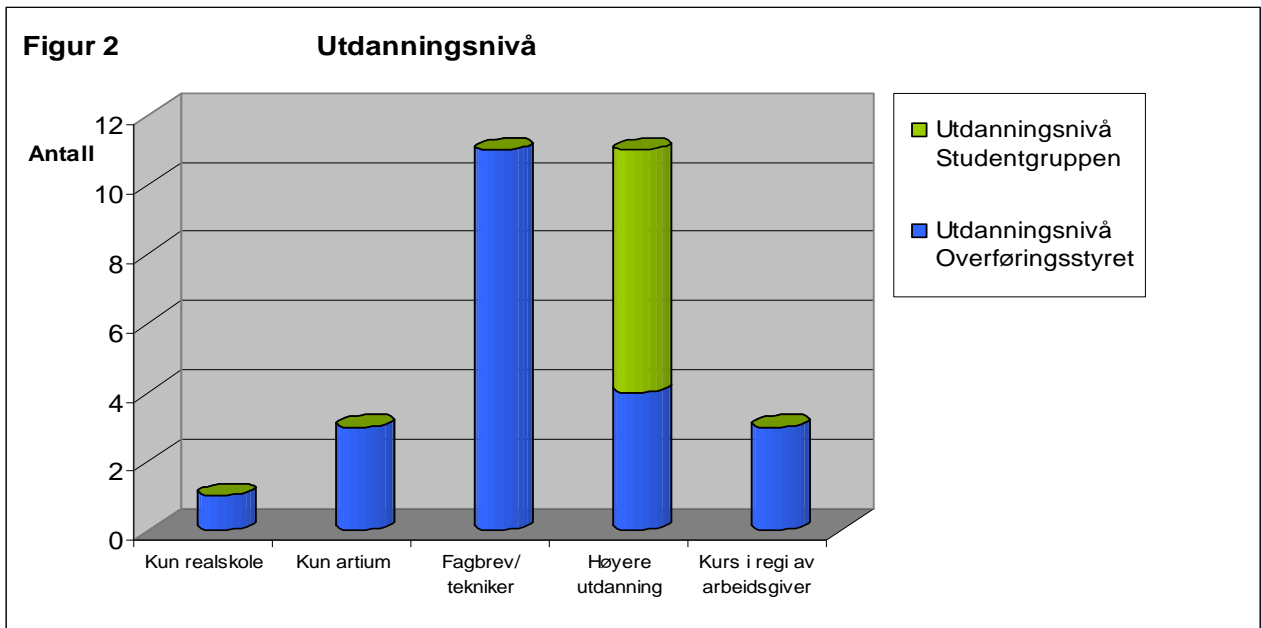

Tabell 1

Kjønnsfordeling i prosent		
Alder	Menn	Kvinner
0 - 4 år	49	51
5 - 9 år	57	43
10 - 14 år	64	36
15 - 19 år	77	23
20 - 24 år	69	31
25 - 29 år	66	34
30 - 34 år	55	45
35 - 39 år	64	36
40 +	65	35

Ettersom det mangler fødselsdata for om lag 350 av flyktningene, velger jeg å benytte prosent i forhold til kjønnsfordelingen, for å vise tendensen, ikke presise tall.

Vedlegg 2

Vedlegg 3 Intervjuguide

1) Personalia

- a. Kan du gi ditt navn, fødested og fødselsår?

2) Bakgrunn og liv i Ungarn

- a. Kan du fortelle om din opprinnelse og familie i Ungarn, gjerne tilbake til besteforeldre?
- b. Hvor bodde familien din? I oppveksten og i 1956?
- c. Hvilket sosialt sjikt tilhørte dere? Kan du beskrive hvordan dere bodde?
- d. Hadde du eller din familie noen politisk tilhørighet? I så fall i hvilken grad?
- e. Var du eller noen i din familie politisk aktive før 1956?
- f. Fortell om din eventuelle utdannelse og yrkeskarriere i Ungarn fram til oktober 1956?
- g. Hadde du og din familie tilknytning til en religion? Var dere i så fall "aktivt" troende?

3) Årsak til flukt og hvordan denne foreløp

- a. Hvorfor flyktet du fra Ungarn?
- b. Flyktet du alene?
- c. Når flyktet du fra Ungarn?
- d. Måtte du flykte flere ganger? / Ble du tatt og sendt tilbake?
- e. Hvor mange ganger forsøkte du å flykte før det lyktes?
- f. Hva slags tanker hadde du om en eventuell retur til Ungarn?
- g. Hva slags tidsperspektiv hadde du på migrasjonen?
- h. Hadde du tenkt å bli i Østerrike?
- i. Hørte du på Radio Free Europa eller andre radiokanaler?

4) Opphold i transitt

- a. Kan du fortelle om ditt opphold i transittleir i Østerrike/ Jugoslavia?
- b. Hvilken leir satt du i, og hvordan var forholdene i leiren?
- c. Hvor lenge satt du i mottakelsesleir?
- d. Hva slags pass hadde du? Fremmedpass eller reisebevis for flyktninger? (siste for politiske f)

5) Valg av Norge som land

- a. Hvordan fikk du høre det var mulig å komme til Norge?
- b. Hvorfor valgte du Norge?
- c. Hva visste du om Norge før du valgte Norge?
- d. Hva fikk du vite før du kom hit?
- e. Var andre land aktuelle?
- f. Tenkte du å reise til Norge og så videre til et annet land?
- g. Hva oppgav du som yrke/ utdanning da du søkte om å komme til Norge?

6) Møtet med Norge

- a. Hvordan foreløp de første ukene i Norge?
- b. Hvor raskt fikk du jobb og eget husværelse?
- c. Innflytelse på første bosted og arbeid?
- d. Møtet med folk, media og omgivelser?

- e. Hvordan stemte dette med det du hadde blitt forespeilet, eller håpet på?

7) Yrkeskarriere

- a. Kan du fortelle om din utdanning og yrkeskarriere i Norge?
- b. Hvor mange ganger har du skiftet jobb?
- c. Hvorfor har du skiftet jobb? (flytting, lønnsøkning eller andre arbeidsoppgaver)
- d. Føler du at du hadde innvirkning på hva slags jobb/ utdanning du fikk?
- e. Hvordan har du trivdes med din yrkeskarriere?

8) Boligkarriere

- a. Kan du fortelle om din boligkarriere i Norge?
- b. Hvordan var de første boforholdene her?
- c. Hvordan opplevde du boforholdene i forhold til Ungarn?
- d. Hvor mange ganger har du flyttet?
- e. Hvorfor har du flyttet?
- f. Har du flyttet lokalt, eller over lengre distanser?
- g. Hvordan opplever du at du bor nå?

9) Sosial, kulturell og politisk deltakelse og interaksjon

- a. Har du vært tilbake i Ungarn? Kan du fortelle litt om din tilknytning til Ungarn i dag?
- b. Kan du fortelle om din tilknytning til Norge i dag?
- c. Er du, eller har du vært, politisk aktiv i Norge?
- d. Stemmer du ved valg i Norge?/ Når var i så fall første gang du stemte?
- e. Er det noen gang du ikke har stemt? – årsak?
- f. Medlemskap i foreninger?
- g. Er du gift? I så fall; med en fra Ungarn eller en fra Norge?
- h. Har barna dine lært ungarsk?
- i. Hva slags bøker har du eventuelt lest for dine barn?
- j. Hva slags livssituasjon er dine barn og barnebarn i dag?
- k. Søkte statsborgerskap? Hovedårsak?
- l. Går du på ski?/Spiser du brunost?
- m. I en og samme fotballkamp; hvilket fotballag ville du heiet på; Norge eller Ungarn?
- n. Hva mener du selv er det viktigste for å være integrert?
- o. Hvordan feirer du 17. mai og 23. oktober?
- p. Stilling til EU-spørsmålet?
- q. Med på NOU?

10) Har noen fra din familie kommet til Norge fra Ungarn på familiegjenforening?

11) Er det noe du føler vi ikke har berørt? Noe du ikke har fått sagt?

12) Har du bilder eller annet materiale fra ditt liv det er mulig å få se?

13) Hvordan ser du på dine opplevelser i dag, i forhold til hvordan du så på dem på 50t?

14) Ville du valgt Norge om igjen?

15) Er det noe ved Norge du synes er spesielt?

Litteratur og trykte kilder

- Akamm, Haci. *Norwegian Refugee Atlas: 1945-1990*. Bergen: Christian Michelsen Instituttet, 1994.
- Balog, Kari Leine. *Fra paprika til fiskeboller*. Oslo: Delta International, 1996.
- Balog, Kari Leine. *Ut på Egenhånd*. Oslo: Genesis, 1997.
- Berczelly, Laszlo. "En ensidig historisk omtale av to tusen ungarere og deres liv i Norge". *HIFOnytt*, nr. 5, 2003.
- Berend, Ivan T. og György Ránki. *Studies on Central and Eastern Europe in the Twentieth Century: regional crises and the case of Hungary*. Aldershot: Ashgate, 2002.
- Bergh, Trond og Helge Ø Pharo. (red). *Vekst og velstand: Norsk politisk historie 1945-1965*, 3. opplag. Oslo: Universitetsforlaget, 1989.
- Bertaux, Daniel. *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. UK: Sage, 1981.
- Blom, Ida og Sølvi Sogner (red.). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag as, 1999.
- Blom, Svein i Brox, Ottar (red.). *Tett eller spredt. Om innvandreres bosettingsmønster i Norge*. Oslo: Tano Aschehoug, 1997.
- Brändström, Anders og Sune Åkerman. *Icke skriftliga källor*. XXI Nordiska Historikermötet. Umeå: Umeå Universitet, 1991.
- Brevik, Ivar og Lene Schmidt. *Slik vil eldre bo: en undersøkelse av framtidige eldres boligpreferanser*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2005.
- Brox, Ottar (red.). *Tett eller spredt. Om innvandreres bosettingsmønster i Norge*. Oslo: Tano Aschehoug, 1997.
- Carlton, Thomas L., Louise E. Meyers, og Rebecca Sharpless. *Handbook of oral history*. New York: Altamira Press, 2006.
- Cohen, Robin (red.). *Theories of Migration*. (15) vol 1. UK: Edward Elgar Publishing Company, 1996.
- Corell, Synne. "vårt lille plaster på krigens sår" *Norges mottak av jødiske "displaced persons" og arbeidere mellom 1946 og 1950*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, Historisk institutt, 2000.
- Eide, Kjetil. *Tvetydige barn: Om barnemigranter i et historisk komparativt perspektiv*. Graden doctor rerum politicarum (dr.polit.), Universitetet i Bergen, 2005.
- Eitinger, Leo. *Psykiatriske undersøkelser blant flyktinger i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1958.
- Eitinger, Leo. *Flyktingene i Norge*. Oslo: Det Norske Studentersamfunn og Norsk Studentsamband, 1959.
- Eriksen, Thomas Hylland og Torunn Arntsen Sørheim. *Kulturforskjeller i praksis*. Perspektiver på det flerkulturelle Norge. Oslo: ad Notam Gyldendal AS, 2006.
- Faist, Thomas. "The Crucial Meso-Level" i *International migration, immobility and development: multidisciplinary perspectives*. Medredaktører Thomas Hammar, Grete Brochmann og Kristof Tamas. Great Britain: Berg, 1997.
- Faskerti, Maria (red). *Alle følte med det ungarske folket*. Oslo: Den Ungarske Venneforeningen i Norge, 2006.

Fenger-Grøn, Carsten og Marlene Grøndal. *Flyktingenes danmarkshistorie – 1954-2004*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004.

Fryer, Peter: *Ungarsk tragedie*. Oslo. Bergendahls Forlag, 1957.

Førvig, Anne Marie T.: *Norsk flyktningpolitikk overfor de ungarske flyktingene, og spesielt de mindreårige flyktingene i perioden fra 1956 til 1958*. Hovedoppgave i Historie. Historisk institutt, Universitetet i Bergen, 2007.

Gati, Charles: *Failed Illusions*. Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2006.

Gábor, Gyáni, György Kövér og Valuch Tibor (red): *The Social History of Hungary from the Reform Age Until the End of the Twentieth Century*. New York: Inc. Columbia University Press, 2003.

Gordon, Milton M.. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press, 1964.

Gullestad, Marianne. *Kitchen-table society*. Oslo: Universitetsforlaget AS, 2001.

Haagensen, Eva, Laila Kvisler og Tor G. Birkeland. *Innvandrere – gjester eller bofaste*. En innføring i norsk innvandringspolitikk. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1990.

Hamburger, Charlotte: *Assimilasjon eller integrasjon? Dansk indvandrerpølitik og tyrkiske kvinder*. Århus: Politica, 1989.

Hansen, Thorbjørn og Ole Gulbrandsen. *Boligstandard og boforhold i åttiårene: boforholdsundersøkelsen 1988*. Oslo: Norges byggforskningsinstitutt, 1991.

Helle, Knut (red.). *Aschehougs Norgeshistorie*. Bind 11. Oslo: Aschehoug, 1998.

Henriksen, Vera, Oskar Garstein, Bernt I. Eidsvig, Lars Roar Langslet, Else-Britt Nilsen og Claes Tande. *Den katolske kirke i Norge. Fra kristningen til i dag*. Oslo: Aschehoug, 1993.

Hodne, Bjarne, Knut Kjeldstadli og Göran Rosander. *Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.

Hoensch, Jörg K. *A history of modern Hungary*. England: Longman, 1989.

Hoerder, Dirk og Leslie Page Moch. *European Migrants. Global and Local Perspectives*. Boston: Northeastern University Press, 1996.

Ivanka, Z.O.. *Flyktingers identitetsproblemer i Norge*. Universitetet i Oslo, 1966.

Jensen, Bent. *De fremmede i dansk avisdebat*. Danmark: Spektrum, 2000.

Johansen, Jan Otto. *Ungarn 1956 et 50-årminne*, Den Nordiske Atlanterhavskomiteé. Flekkefjord: Hegeland Trykkeri, 2006.

Joseph, John E.. *Language and Identity. National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave MacMillan, 2004.

Kalela, Jorma i Brändström, Anders og Sune Åkerman. *Icke skriftliga källor*. XXI Nordiska Historikermötet. Umeå: Umeå Universitet, 1991.

Király, Bela K. og Paul Jónás. *The Hungarian Revolution of 1956 in Retrospect*. New York, East European Quarterly, Columbia University Press, 1978.

Kjeldstadli, Knut. "Kan det sies noe nytt om de muntlige kildene?". *Dugnad* 1991, nr. 4.

- Kjeldstadli, Knut (red.). *Norsk innvandringshistorie: I nasjonalstatenes tid 1814-1940*, bind 2. Oslo: Pax Forlag A/S, 2003.
- Kjeldstadli, Knut (red), Tjelmeland, Hallvard og Grete Brochmann. *Norsk innvandringshistorie: I globaliseringens tid*, bind 3. Oslo: Pax Forlag A/S, 2003.
- Kjeldstadli, Knut. *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2008.
- Koch, Lise. *De ungarske flyktninge i Danmark*. Dansk Flyktningehjælp. Danmark: Krohns Bogtrykkeri, 1964.
- Kommunaldepartementet og Norges Boligbyggerlag (NBBL). *Bolig- og miljøfornyelse i etterkrigstidens tette, husbankfinansierte boligområder*. Oslo: Norges Byggeforskningsinstitutt, 1991.
- Kunglige Arbetsmarknadsstatistik 1956-1958 (316.5 (36) S96a, Stockholm.
- Kunz, Egon F. I Cohen, Robin (red.). *Theories of Migration*. (15) vol 1. UK: Edward Elgar Publishing Company, 1996.
- Kunz, Egon F.. "Exile and resettlement: Refugee theory". *The International Migration Review* 15 (1). 1981.
- Letnes, Odd. "Lokale skolepolitikere med ufundert synsing." *Forskning*, nr. 3, 1995. Norges Forskningsråd.
- Lien, Marianne Elisabeth og Birgitte Nerlich (red). *The Politics of Food*. Oxford: Berg, 2004.
- Litván, György (red.). *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953-1963*. England: Longman, 1996.
- Loescher, Gil. *Beyond Charity. International Cooperation and the Global Refugee Crisis*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Lorås, Jostein. "Muntlige kilder – faktuelle eller narrative lese måter?". *Historisk tidsskrift* 2007, bind 86, s. 433-445.
- Lysgaard, Sverre. *Arbeiderkollektivet. En studie i de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget as, 3. utgave, 2001.
- Løchen, Yngvar. *Flyktninger i Norge: en sosiologisk undersøkelse*. Stensil, Det norske Flyktningeråd. Oslo, 1956.
- Melby, Kari i Blom og Sogner. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag as, 1999.
- Michener, James A.. *Broen ved Andau. En kamp for frihet og selvstendighet*. Oslo: Fredhøis forlag A/S, 1957.
- Moch, Leslie Page. *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650*. USA: Indiana University Press, 1992.
- Molnár, Miklós. *A concise history of Hungary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Mørland, Liv. *Skal vi snakke om det? Når møtet skaper innlevelse, nytt håp og nye muligheter – på tvers av kulturer*. Stavanger: Hertevig Forlag, 2005.
- Norges offentlige utredninger (NOU). Sosialdepartementet. *Flyktingers tilpasning til det norske samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.

Norges offisielle statistikk (NOS) XII 133. *Folketelling 1960, Hefte IV Utdanning*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1964.

Norges offisielle statistikk (NOS) A 708. *Folke- og bolig telling 1970. Hefte III Utdanning*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1975.

Norsk-Ungarsk Forening. *Første land som reiste seg mot sovjetdiktaturet. Ungarn 1956 i 40 års perspektiv*. Oslo: Universitetsforlagets trykkeri, 1996.

Nydal, Knut. *Det brokete decennium for statsborgerbevilgningene. Søknader om norsk statsborgerskap 1940-1950*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Oslo, 1999.

Ordal, Nils B.. *Norske pressereaksjoner på Ungarnkrisen høsten 1956*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Oslo. Høstsemesteret 1977.

Roll-Hansen, Hege og Eva Helene Østbye. *Hjelp og beskyttelse: Flyktningerådet 1946-1996*. Oslo: Leseselskapet, 1996.

Scholliers, Peter (red). *Food, Drink and Identity. Cooking, Eating and Drinking in Europe Since the Middle Ages*. Oxford: Berg, 2001.

Skjerven, Stig Arve. *Den tsjekkiske og slovakiske migrasjonen til Norge 1948-1989*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Oslo, 2000.

Slettan, Dagfinn. *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Nr. 4 i Skriftserie fra Historisk Institutt, 1994.

Statistiske Meddelelser. Arbeidsløsheden 1956, 1957, 1958 og 1959, København.

Statistisk Sentralbyrå. *Norges økonomi etter krigen. Samfunnsøkonomiske studier 12*. Oslo: 1965.

St. forh. 1956 s. 3293-3306.

St.meld. 11 (1952) *Om Norges hjelp til flyktninger*.

St.meld. 17 (1994) *Om Norges hjelp til flyktninger*.

St. prp. nr. 38 (1953) *Om statstilskott til flyktningetiltak og om disponering av Konnerudkollen til flyktningeheim*.

St. prp. nr. 137 (1956) *Om statstilskot til hjelp for ungarske flyktninger*. Tilrådning fra Sosialdepartementet av 16. november 1956.

St. prp. nr. 144 (1956) *Om visse hjelpetiltak for ungarske flyktninger*. Tilrådning fra Sosialdepartementet av 30. november 1956.

St. prp. nr 67 (1957) *Om statstilskott til overføring av ungarske flyktninger til Norge, etterarbeid m.v.*

Sugar, Peter F.. *A history of Hungary*. USA: Indiana University Press, 1990.

Sulyok, Vince. *Ungarns historie og kultur*. Oslo: I kommisjon. 1994.

Svensson, Anders. *Ungarere i folkehemmet: Svensk flyktningpolitikk i det kalde krigets skugga*. Doktoravhandling ved Lund Universitet, Sverige, 1992.

UNHCR. *The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees*, Geneva, 2006.

Vernant, Jacques: *The Refugee in the Post-War World*. London. George Allen & Unwin Ltd, 1953.

Walde, Sjur. *Norske holdninger til Suez- og Ungarnkrisene høsten 1956*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Bergen, 1973.

Wessel, Terje. *Eierleiligheter. Framveksten av en ny boligsektor i Oslo, Bergen og Trondheim*. Dr. philos.-avhandling, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 1996.

Wiener, Antje og Thomas Diez. *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Zolberg, Aristide R., Astri Suhrke og Sergio Aguayo. *Escape from violence. Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*. Oxford: Oxford University Press, 1989.

Ås, Dagfinn. *Boligforhold i Norge i 70-årene. Et sammendrag av resultatene av Boforholdsundersøkelsen 1973*. Oslo: Norsk Institutt for by- og regionsforskning, 1979.

Ås, Dagfinn. *Norske Boliger 1. Resultater fra Boligundersøkelsen 1967. Om undersøkelsen. Boligmassen i 1967. Boligens rom*. Oslo: Norsk Byggeforskningsinstitutt, 1971.

Nettsteder:

<http://www.clevelandseniors.com/images/hungarian/plaza-06-18-07/1956-hungarian-rev-statue.jpg>

(Forsideillustrasjon) sist besøkt 03.05.2010, kl 17:50.

<http://www.fn.no/FN-informasjon/Spoersmaal-og-svar2/Flyktninger/%28language%29/nor-NO> (Det norske FN-sambandets hjemmesider) sist besøkt 05.05.2010 kl 09:45.

<http://www.nrk.no/nyheter/utenriks/1.1194916>

sist besøkt 30.03.2009, kl 11:50.

<http://www.regjeringen.no/nno/dep/kd/Dokument/proposisjonar-og-meldingar/Odelstingsproposisjonar/20032004/otprp-nr-55-2003-2004-.html?id=393182> (Om lovendringer i opplæringsloven knyttet til morsmålsundervisning.) sist besøkt 22.03.10 kl 13:04.

http://www.rev.hu/history_of_45/index.htm (1956-instituttet i Budapest)

sist besøkt januar 2010, hovedsakelig besøkt oktober og november 2008.

<http://www.scb.se/statistik/BE/BE0101/2006A01/Be0101Folkmängd1860-2006.xls>

sist besøkt 04.03.2008, kl 12:00.

<http://www.snl.no/arbeiderr%C3%A5d> (Store norske leksikon)

sist besøkt 10.02.10, kl 12:30.

<http://www.ssb.no/vis/emner/02/01//folketellinger/fob1950.html>

sist besøkt 08.12.2009, kl 14:05.

<http://www.ssb.no/emner/02/02/20/flytting/>

sist besøkt 01.09.2009 kl 10:30.

<http://www.ssb.no/emner/02/02/20/flytting/tab-2009-05-07-03.html>

sist besøkt 01.09.2009 kl 09.

<http://www.ssb.no/histstat/tabeller/5-5-1t.txt>

sist besøkt 08.12.2009, kl 11:00.

<http://www.ssb.no/histstat/aarbok/ht-0603-252.html>

sist besøkt 10.12.2009, kl 11:00.

Kilder

Arkiver

Følgende arkiver ved Riksarkivet har blitt gjennomgått:

Det norske Flyktningeråds arkiver

PA – Innlandskontoret

Aa, Ab, Ac, D, Da, eske 171-197

S – Da

Norsk Studentunion (Studentsambandet)

PA – 794, serie Fdh Flyktningespørsmål, eske 77-82

Røde Kors' arkiver

PA – 250, serie Fge Ungarnhjelpen

Sosialdepartementet, Nytt 3, sosialkontor B (1949-1975)

S – 1275, Da, eske 130-136

Muntlige kilder

Intervjuer med informantene:

Informant 1, 14.05.2009

Informant 2, 25.03.2009

Informant 3, 17.10.2008

Informant 4, 12.05.2009

Informant 5, 11.12.2008

Informant 6, 07.05.2009

Informant 7, 15.03.2009

Informant 8, 10.02.2009

Informant 9, 12.03.2009

Informant 10, 15.04.2009

Informant 11, 05.05.2009

Informant 12, 05.05.2009

Informant 13, 11.05.2009

Informant 14, 22.04.2009

Informant 15, 04.11.2008

Informant 16, 21.04.2009

Informant 17, 07.10.2008

Informant 18, 20.03.2009

Informant 19, 16.03.2009

Informant 20, 10.04.2009

Informant 21, 15.03.2009

Informant 22, 07.11.2008

Informant 23, 15.05.2009

Informant 24, 17.04.2009

Telefonsamtaler:

Anne Katrine Dahl-Johannessen 04.09.2009

Asbjørn Eide 26.08.2009

Per Haugestad 21.09.2009

Thorvald Stoltenberg 07.08.2009